Poštarina plaćena u gotovu

NARODNA STARINA

ČASOPIS ZA HISTORIJU I ETNOGRAFIJU JUŽNIH SLOVJENA
GLAVNI UREDNIK:
DR. JOSIP MATASOVIĆ, PROF. UNIV. U SKOPLJU
GLASILO MUZEJA GRADA ZAGREBA, UREDNIK: GJURO SZABÓ, RAVNATELJ MUZEJA
GLASILO ETNOGRAFSKOG MUZEJA U ZAGREBU, UREDNIK: VL. TKALČIĆ, UPRAVNIK MUZEJA
GLASILO GRAFIČKE ZBIRKE U ZAGREBU, UREDNIK: DR. A. SCHNEIDER, SVEUČILIŠNI PROFESOR

30

Doštampano g. 1935.

„NARODNA STARINA"

izlazi godišnje u četiri sveska. Časopis za povijest i etnografiju južnih Slovjena. Glavni urednik: Dr. Josip Matasović, prof. univ. u Skoplju (Universitet). — Rukopisi, listovi u zamjenu i knjige na recenziju šalju se: Uredništvu „Narodne Starine" Zagreb 6. poštan. pret. 14. — Novac za pretplatu šalje se samo čekom Poštanske Štedionice, podružnice u Zagrebu br. 34.420 ili podružnice u Sarajevu br. 8391. Uprava „Narodne Starine" razašilje čekovne uplatnice besplatno. Adresa uprave: Zagreb 6, pošt. pret. 14. — Knjižarska je kupovna cijena ovomu svesku Din 40·—, a za stalne pretplatnike (i kod povjerenika) Din 32·—. Pretplata se plaća unapred! — Plativo i utuživo u Zagrebu.

SADRŽAJ 30. SVESKA:

	Str.
Dr. Božidar Širola: Sopile i zurle (sa 55 slika) . . .	1
Franjo Malin: Muzej Matice Srpske u Novom Sadu (sa 8 slika)	65
Dr. Boško Desnica: Arheološki muzej u Obrovcu . .	69
Derviš Korkut: Miscellanea balkanica I.	70
Janko Barlè: Šest slovenskih zagovora iz godine 1720.	72
Dr. Držislav Švob: Odnos „Matijaša Grabancijaša Dijaka" Tita Brezovačkog prema Goetheovu „Faustu" .	76
Dr. Josip Matasović: Jelačićiana iz Vukovara I. . . .	77
Publikacije	79
Bilješke	80

Upozorenje pretplatnicima „Narodne Starine":

Svesci 9., 11., 12., 13. i 15. još su u pripremi zbog nedostatnog broja pretplatnika i zaostalih naplata za prijašnje sveske. To je uzrok dosadašnjem zastoju ovog časopisa. Čim se ukaže mogućnost izdat će se napomenuti zaostali brojevi. Reklamacija suvišna, a pretplata je potrebna.

Uprava „Narodne Starine".

Gospodin ministar prosvjete Kraljevine Jugoslavije, uvažio je i preporučio je svojom odlukom od 12. IX. 1930. Pbr. 32472 i 17. VIII. 1933. Pbr. 29.466. naš časopis „Narodnu Starinu" svima školama i prosvjetnim ustanovama u zemlji.

U svakom svesku nalazi se na 2. strani omota naznačena cijena dotičnoga sveska. — Cijene su različne, jer su i pojedini svesci različnoga opsega i opreme.

Iza primitka ovog sveska molimo narednom poštom odmah poslati pretplatu i za 31. svezak (Din 32·— pril ženim čekom), jer bez pretplate napred plaćene ne ćemo moći izdati sv. 31. koji je gotov.

Naplata se i pretplata vrši samo čekom.

Uprava „NARODNE STARINE" (Zagreb 6, pošt. pret. 14) moli čitaoce časopisa da prošire krug stalnih pretplatnika. Dosadašnji broj i više je nego premalen za uredno izlaženje.

Naši primaoci neka ne čekaju dok im pošaljemo opomene i nove čekovne uplatnice nego ih molimo da naplatu svakog sveska obave, čim prime svoj primjerak. Kad već ne može biti pretplatnika t. j. onih koji unapred plaćaju, neka bude bar urednih platiša. A ko je zbilja pretplatnik neka izvoli sačuvati priloženu čekovnu uplatnicu za kasnije.

Uprava „Narodne Starine"

* Dobivamo suvišne reklamacije: zašto ne izdamo zaostale sveske i zašto izdajemo sveske preko reda? Kad bi interesenti „Narodne Starine", svaki pojedini u krugu svojih znanaca, našli samo po jednog novog pretplatnika, svi bi upiti i (suvišna) čuđenja bila posve izlišna, jer bi se tako našlo bar najpotrebnije pokriće naših troškova i tako časopisu osigurao izlazak. Toliko kao odgovor na reklamacije. **„Uprava Narodne Starine"**

Za napredak i raširenje »Narodne Starine« zauzeli su se u posljednje vrijeme:

g. dr. N. Z. Bjelovučić, odvjetnik, Dubrovnik (najzaslužniji povjerenik našeg časopisa; kada bismo imali samo desetak ovakovih povjerenika i kada bi se ostali primaoci ugledali u dubrovačke pretplatnike, ne bi postojala kriza lista bar što se tiče sadašnjeg (i ako malog) broja abonenata; g. Pavao Horvat, ravnatelj »Prve hrvatske štedionice«, Zagreb; g. Hamdija Kreševljaković, profesor, Sarajevo; g. D. Njegovan, ing. pukovnik, Zemun; g. Marijan Markovac, nastavnik građanske škole u Zagrebu; g. Dragan Mutabžija, profesor, Sisak; g. A. Krasovski, profesor, Vranje; gdja. Marica Metzger, učiteljica, Požega; g. Josip Perišić, profesor, Smederevo; g. dr. Zvonimir Fryda-Kaurimsky, zamjenik upravitelja »Prve hrvatske štedionice«, Novi Sad; g. Marin Somborac, profesor, Zagreb; g. Branimir Kempf, profesor, Požega; g. Rihard Perković, profesor, Sušak; g. Vicko Dračevac, advokat, Bihać; Mr. Fr. Častek, ljekarnik, Otočac i g. A. E. Brlić, tajnik osječkog arheološkog kluba »Mursa«.

Darovali su »Narodnoj Starini«: Msgr. Stjepan Hadrović, kanonik, Sarajevo, Din 88; g. D. Mutabžija, profesor, Sisak, Din 149.50.

---

* U ovom je svesku poradi oskudice prostora morao izostati nastavak studije našega glavnoga urednika koja je započela izlaziti u 28., a produžena u 29. svesku »Narodne Starine« pod naslovom: »Knez Lenard, kaptoloma zagrebečkoga kramar«. Studija će se nastaviti u narednim svescima.

Nema pravoga razmjera između opadanja i prinove naših pretplatnika. Jedino povećavanje broja pretplatnika »Narodne Starine« i samostalno proširivanje kruga naših prijatelja može još održati ovaj časopis. U posljednje vrijeme prigodom izlaska pojedinog sveska uvijek broj naših primalaca opada. Nije dosta, napokon, ni uredno pretplaćivanje — a i toga nam u ogromnoj većini nedostaje — nego bi valjalo pokazati nešto bar zanimanja za povećanje broja pretplatnika »Narodne Starine«. Molimo da se ovo uvaži!

Uprava »Narodne Starine«.

U pripremi se nalazi i poseban broj o Splitu i o Primorju, koji bismo uskoro izdali, ako se javi dovoljan broj abonenata. I taj broj je poludovršen i čeka potreban broj sigurnih primalaca. Taj nedostatak jedini je uzrok, što smo još uvijek u velikom zastoju i u velikom deficitu.

Svesci 9., 11., 12., 13. i 15. još nijesu štampani! Hoće li se pretplatnici »Narodne Starine zauzeti, da se taj nedostatak nadoknadi i da uaš časopis postane kompletan? Molimo obavijest.

Poslali smo poštom primaocima »Narodne Starine« čekovne uplatnice za naplatu, no budući da je gotov i sv. 31., umoljavamo da izvolite poslati i pretplatu D 32 za taj broj, da bismo ga uzmogli iskupiti i raspačati.

Slobodni smo skrenuti najozbiljniju pažnju svim našim čitaocima, a napose stalnim pretplatnicima kao pravim prijateljima »Narodne Starine« na prvu rubriku prve strane ovoga lista. Već smo preko deset odnosno sedam godina u zaostatku sa 5 (pet) svezaka, pa se stoga i knjige III.—VI. uopće još ne mogu uvezivati, jer nijesu kompletne. Pitanje je, ko će i kada omogućiti, da se ovi dijelom već složeni svesci jednom otštampaju i da se »Narodna Starina« nađe u redovnoj kolotečini? Sa podrug stotine redovnih pretplatnika, koji su se dosad odazivali na naše brojne pozive, doista to nije moguće učiniti. Ima li dakle uopće načina, da se taj bitni zaostatak u izlaženju »Narodne Starine« nadoknadi u dogledno vrijeme? Prijatelji »Narodne Starine« temeljito bi zadužili ovaj časopis, kada bi pronašli put da se napokon izdadu i svesci 9., 11., 12., 13. i 15.

UPRAVA »NARODNE STARINE«
Zagreb 6, pošt. pret. 14.

Dr. BOŽIDAR ŠIROLA: SOPILE I ZURLE

I

OPIS SOPILE

Sopila[1]) (naziv u Novom Vinodolskom i Omišlju), sopela (naziv u Vrbniku i Kastavštini), sopel (f., gen. sopeli, naziv u okolici Dobrinja, upravo u selima Kras i Hlapa) jest pučki muzički instrumenat izrazitog tipa oboe, točnije preostatak starog evropskog šalmaja (njem. Schalmei, franc. chalumeau, engl. shalm, holand. schalmei, dan. skalmeje, tal. cialamello, špan. caramillo, port. charamela, retij. schalmia, rus. šalamajka, polj. skalamaja, čes. šalmaj). U čitavom području našeg folklora nema riječi slične šalmaju; samo se na jednom mjestu navodi riječ „šimija".[2])

To je sitni, diskantski instrumenat cijelog instrumentalnog roda šalmaja i bomharda, kako se je razvio već krajem srednjeg vijeka. Bitne su značajke te instrumentalne grupe: dvostruki jezičac u pisku i čunjasta duplja duž čitavog instrumenta. Taj primitivni instrument nestao je sasvim iz prakse evropske muzičke umjetnosti oko godine 1700., a umjesto njega upotrebljava se od toga daleko razvijeniji instrument zvan oboa (njem. oboe prema franc. haut-bois).[3]) Stari šalmaj ostade samo u rukama samoukih pučkih svirača tek tu i tamo u Evropi sve do današnjeg vremena, na primjer u Švicarskim Alpima i u Abruzzima u Italiji, gdje ga nazivaju i „piffero".

Jedan takav kraj Evrope, u kojemu se sačuvala u pučkoj muzičkoj praksi upotreba ovog vrlo starog instrumenta u njegovom sasvim primitivnom obliku, danas je područje oko Kvarnera: Kaštavština, Vinodol i najpače otok Krk. Negda su sopile upotrebljavali i u Istri; na pr. u Labinštini, pa u srednjoj Istri i u okolici Pole, gdje su ih nazivali „roženice". Kuhač[4]) tvrdi, da se taj instrument nalazi „po Hrvatskom Primorju, Dal-

---

[1]) Kuhač navodi kao naziv za taj pučki muzički instrumenat „sopjelo, sopelo, sopilo, sopilka", ali ne navodi mjesta, u kojima je te nazive zapisao. Ja sam našao gornje nazive, iz kojih se razbira, da danas narod govori „ova sopila, ova sopela, ova sopel". U Grobinštini govore sopela, u Baški sopila.

[2]) „Poljicama prode koji put i koji Talijan sa sviralicom. On nosi „čuvitu" ili „šimiju", Zbornik z. n. ž. i o. IX st. 268.

[3]) Možda se ovaj francuski naziv može razabrati u kajkavskim riječima za sviraljku „huba" i „huboja" (Jambrossichev Lexicon pod „tibia") ili u slovenačkom nazivu „hoba" (C. Sachs, Reallexikon pod „oboe"), „hoba", rog od kore u Jesenju.

[4]) Kuhač, Prilog za povijest glasbe južnoslovjenske. Rad Jugoslavenske Akademije 45, str. 12.

maciji, dalmatinskih otocih, Crnoj Gori i Albaniji; nu rado ih rabe i napuljski Slovjeni i lužički Srbi". Naziv „tororo", koji Kuhač upotrebljava poglavito za velike primjerke sopile, kakovi da su nekada bili upotrebljavani, ja sam čuo u Kastavštini, ali najvećma kao podrugljivo ime za tu sviraljku. Govori tako mlađi svijet, koji malo mari za sopile, već voli novije instrumente. Negda su u Kastavštini zvali i svirku obih sopila zajedno: „tororo".

Značajno je, da se u čitavom području našeg folklora, gdje se sopile još upotrebljavaju, vazda nalaze udružena po dva takova instrumenta; vazda sviraju po dvije sopile: vela i mala[5]). One se razlikuju samo po veličini, a time ujedno i po ugođaju osnovnoga tona. Inače su građene podjednako.

I vela i mala sopila sastoje se od četiriju dijelova.

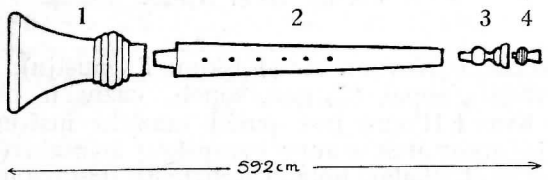

Slika 1. Sopila mala, rastavljenja.

Nazivi za 4) *pisk* — Novi Vinodol, v. Inventar muzeja br. 6638
pisek — Vrbnik, Žic, op. c. Zbornik XV, str. 201
pisak — Vrbnik, v. Inventar muzeja br. 2044
pisak — Drenova u Kastavštini
pisak — Omišalj
pisak — Sv. Jelena
pisak — Baška
pisok — Hlapa i Kras, opć. Dobrinj

Nazivi za 3) *štibrica* — Novi Vinodol, v. Inventar muzeja br. 6638
štivlica — Sv. Jelena
sprnet — Baška
špula — Novi Vinodol, v. Inventar muzeja br. 6638
špulet — Vrbnik, v. Žic, op. c. Zbornik XV str. 201
špulet — Drenova u Kastavštini
špulet — Omišalj
špulet — Hlapa i Kras u opć. Dobrinj

Nazivi za 2) *prebiralica* — Novi Vinodol, v. Inventar muzeja br. 6638
karabe — Vrbnik, v. Inventar muzeja br. 2044
civ — Vrbnik, v. Žic, op. c. Zbornik XV str. 201
kana — Drenova u Kastavštini

[5]) „Jena sopela sama ni dost za sost, nego moraju biti dvi. Jena je debela, ka sope debelo, a druga tenka, zač sope tenko, ova je kraća od debele, a nekoliko je i tenja od nje". Tako Žic u „Vrbnik (na otoku Krku)". Zbornik z. n. ž. i o. XV str. 201. „Debela i tenka sopel" kažu i u selima Hlapa i Kras u općini Dobrinj. U Istri se dvije sopile zajedno nazivaju „tutore". U Marčeljima u Kastavštini jedna se i druga sopila zajedno zovu „vele sopele", a svirači njihovi „veli sopci".

kana — Baška
prebirač — Baška
prebiralnica — Omišalj
civ — Hlapa i Kras, opć. Dobrinj
karabe — v. Kuhač, op. c. Rad 45, str. 11
trumbica — Sv. Jelena
trumbeta — Sv. Jelena

Nazivi za 1) *krilo* — Novi Vinodol, v. Inventar muzeja br. 6638
tratur — Novi Vinodol, v. Inventar muzeja br. 6638
krilo — Vrbnik, v. Žic, op. c. Zbornik XV, str. 201
sopište — Vrbnik, v. Inventar muzeja br. 2044
krilo — Drenova u Kastavštini
krilo — Omišalj
krilo — Hlapa i Kras u opć. Dobrinj.
krilo — Sv. Jelena
krilo — Baška

„Krilo" i „sopište" su nazivi, koje upotrebljava i Kuhač.

U Vrbniku zovu pisak i špulet zajedno špuletom, a Kuhač ih naziva jednim imenom „pisak", pa to dijeli u „postavu" i dva „pisnika".

Pisak sastoji se zapravo od dva lista sasvim tanko otesane trstike. Odozgo — na mjestu, koje ulazi u usta — širok je, a odozdo uzak. Na donjem su kraju listići čvrsto svezani jakim navoštenim koncem i čine okrugli otvor, kojim se utiče pisak u špulet, zapravo nasadi na laticu špuleta u samoj jamici špuleta. Listići piska čine odozgo plosni otvor sličan presjeku leće.

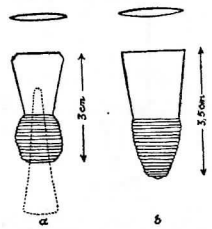

Slika 2. Pisak; crtkano je označen „čepić za pisak"; odozgo plosni otvor dvojezičnog piska.
a) pisak male sopile; b) pisak vele sopile.
½ nar. vel.

U Drenovi je pisak na maloj sopili dugačak 3 cm, a na veloj sopili 3,8 do 4 cm. U Omišlju su pisci male i vele sopile dugački 2,4 i 2,8 cm, u Sv. Jeleni 2,7 cm i 3 cm.

Kuhač nema naziva pisak, već navodi dva „pisnika" (prema tome bi pisnik bio jedan listić dvojezičnog piska), ali kasnije dodaje „Pisnik koji je dugoljast četverokut, savija se na dolnjem kraju u malu cijev, te se čvrsto obvije koncem". Tu on naziva cijeli pisak pisnikom.

Da se donji otvor piska, kojim se pisak nasadi na laticu, ne iskrivi, umeće se u nj mali drveni „čepić" (naziv u Drenovi i Omišlju) za vrijeme,

dok se ne sope. Sopci u Omišlju kažu, da donji otvor piska — zovu ga „škujica" — valja začepiti; tako se mora pisak spremiti, da se sačuva za dulje vremena. Spremaju ga u malu kutijicu, na pr. od žigica.

Špulet je zgodno profilirani valjkasti stupić; redovno je na gornjem svom kraju oširok, jer tu valja u špulet izdupsti „jamicu", u koju će se usaditi pisak. Različita profilacija piska razbira se iz shematičkih slika.

Špuleti za malu sopilu imaju crtkano označenu „jamicu" i „laticu".

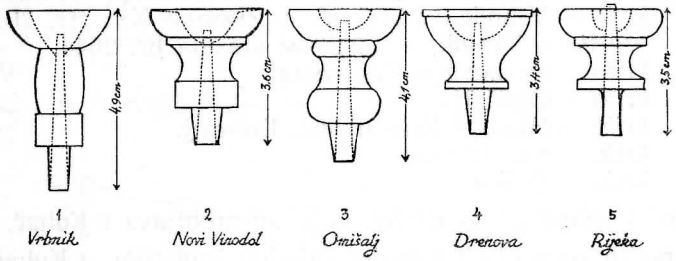

Slika 3. Špuleti malih sopila, ½ nar. vel.

Špuleti za velu sopilu imaju crtkano označenu „jamicu" i „laticu".

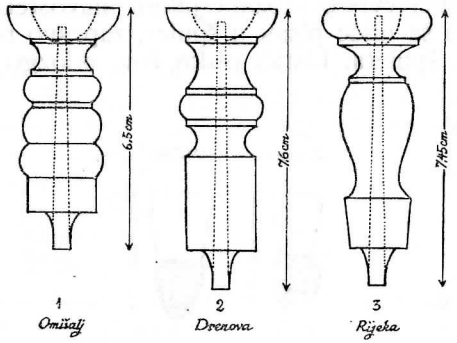

Slika 4. Špuleti velih sopila, 1/2 nar. vel.

U špuletu je propaljena uska čunjasta duplja, u koju se utakne da tijesno prione „latica". Laticu zovu u Hlapu i Krasu „civčicom".

Latica za malu sopilu

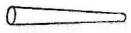

Slika 5. 1/2 nar. vel.

Latica za velu sopilu

Slika 6. 1/2 nar. vel.

Kuhač naziva špulet „postavom", u koju je umetnut „sopnik", t.j. latica. Nerazumljiv je navod Kuhačev, da se latica — njegov sopnik — valjački raširuje. Zacijelo ima biti „čunjasto" (konično).

Uži kraj latice viri samo malo u jamicu špuleta,[6]) a iz drugog ravnog kraja špuleta mnogo više i to svojim širim krajem („vrhom", kažu sopci u Drenovi). Taj „širi vrh" latice ima da pristane u duplju glavnog dijela sopile, baš u uži kraj njezin; taj kraj prebiralice zovu u Drenovi, a i u Hlapu i Krasu „vrh sopile"; „vrh prebiralice" bilo bi točnije. — Da pak bolje pristane u duplju i da čvršće drži, omata se taj vrh latice koncem, (može biti i papirom).

Prebiralica je glavna cijev sopile. Ona ima čunjastu duplju, ali je i na vanjskoj strani čunjasta, samo su stranice toga čunja blago priklonjene jedna prema drugoj, prilagođuju se gotovo sasvim čunjastom obliku duplje.

Prebiralice male sopile

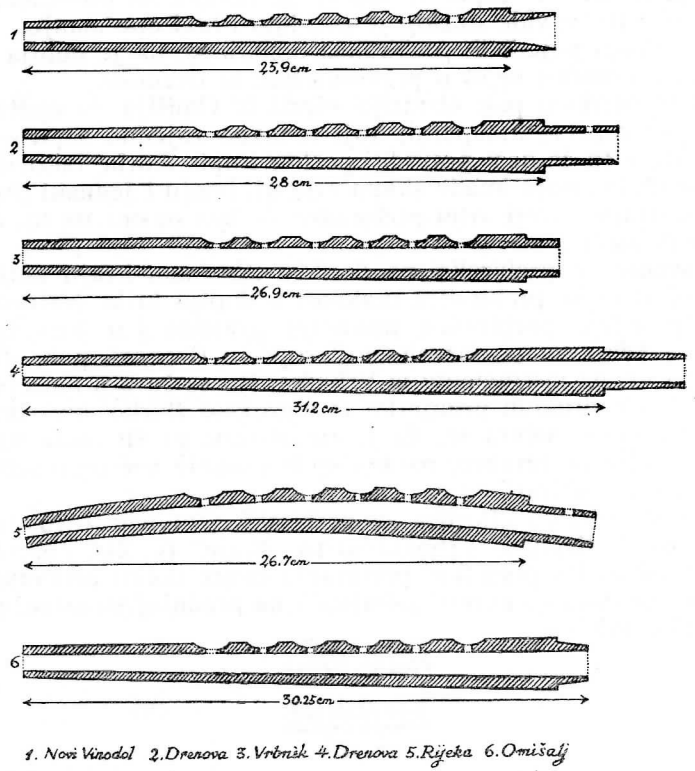

1. Novi Vinodol 2. Drenova 3. Vrbnik 4. Drenova 5. Rijeka 6. Omišalj

Slika 7. Prebiralice malih sopila, ¼ nar. vel.

[6]) Samo na primjerku iz Rijeke viri latica izvan špuleta, a i jamica je vrlo uska, pa se vidi, da je taj instrument gradio izučeni tokar (Josip Blau), koji nije uzeo obzir na gomoljasti namot konca na pisku, koji mora čvrsto sjesti na vrh latice u jamici špuleta.

Prebiralica iz Rijeke, što ju je izradio tokar, a ne sopac, svinula se, jer nije majstor uzeo za svoj rad dovoljno suho drvo.

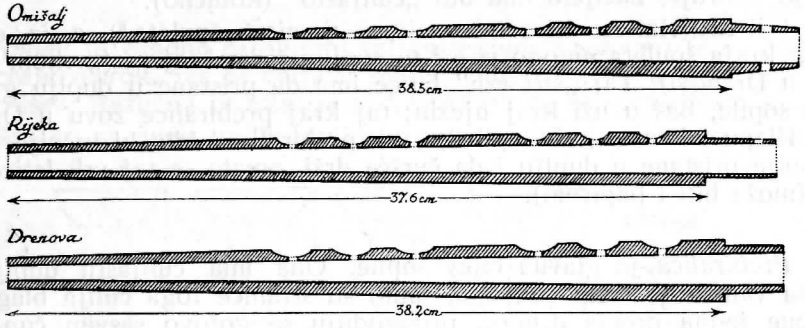

Slika 8. Prebiralice velih sopila, ¼ nar. vel.

I prebiralica vele sopile iz Rijeke je svinuta ali po strani, pa se na ovom presjeku to ne vidi. Razlog je isti, kao i kod one manje.

Isporedbom pojedinih prebiralica razbira se, da je duplja u prve tri mnogo manje konična nego u prebiralicama iz Drenove.

Ako isporedimo pak obadvije sopile iz Omišlja — upotrebljava ih baš jedan par sopaca, kumpanji, koji redovno zajedno sopu — možemo čak zaključiti, a to će nam potvrditi poslije i opis tvorbe takovih sviraljki, da obadvije sopile, koje imadu skupa zvučati, imaju i jednaki profil duplje na gornjem kraju — pri vrhu prebiralice — bez obzira na to, da li je ta sopila vela ili mala.

Na svakoj je prebiralici na donjem njezinom kraju tanji izdanak, ukladak, kojim će se prebiralica utaknuti u duplju krila. Najvećma se čunjasta duplja cijele prebiralice nastavlja pravilno i u tom izdanku ili „umetku" — kako su ga nazvali moji sopci u Drenovi, pače dijelom i u krilu, kao na pr. na instrumentu iz Vrbnika, što se čuva u muzejskoj zbirci pod br. 2044. Na drugom primjerku iz muzejske zbirke inv. br. 6638 iz Novog Vinodola — razbira se, da je rukotvorac proširivanje krila prenio dijelom na duplju prebiralice, pa se duplja počinje već u „umetku" prebiralice lijevkasto raširivati.

Na prebiralici su „škujice za prebirat". Tako ih zovu u Drenovi, Omišlju, Krasu i Hlapu. U Vrbniku su to „škuje" (v. Žic, Zbornik z. n. ž. i o. XV str. 201.). Da prsti kod prebiranja mogu dobro prilegnuti uz prebiralicu i potom dobro zatvoriti „škujice", na prednjoj su strani prebiralice urezane ovalne udubine.

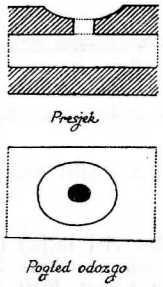

Slika 9. Oblik usjekline na onom mjestu prebiralice, gdje je „škujica za prebirat", ½ nar. vel.

Redovno je takova usjeklina učinjena okomito na os prebiralice, no na primjerku iz Novog Vinodola — inv. br. 6638, — ti su urezi malo otklonjeni od okomitog smjera valjda zato, što se tako spretnije drži instrument i ruka može — dok prebire na sopili — zauzeti prirodniji položaj.

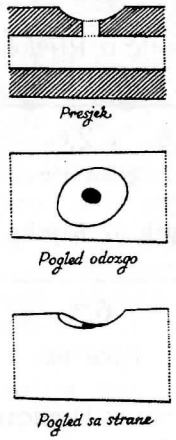

Slika 10. Oblik usjekline na onom mjestu prebiralice, gdje je „škujica za prebirat", ½ nar. vel.

„Škujica za prebirat" ima na veloj i maloj sopili po šest. Razmaci su među škujicama na maloj sopili podjednaki, a na veloj sopili sve su po tri škujice podjednako razmaknute, dok je razmak između obih skupina — između gornjih triju i doljnjih triju škujica —, otprilike dvaput tako velik.

Mjerenje na primjercima iz raznih krajeva — mjereni su razmaci između središta „škujica" — pokazuje ovo:

1) na primjerku male sopile iz Novog Vinodola — inv. br. 6638

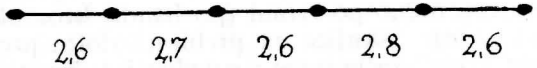

Slika 11.

2) na primjerku male sopile iz Vrbnika — inv. br. 2044

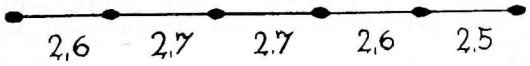

Slika 12.

3) na primjerku male sopile iz Drenove — inv. br. 8755 A

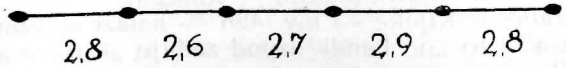

Slika 13.

4) na primjerku male sopile iz Drenove — izmjereno u srpnju 1931

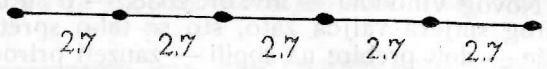

Slika 14.

5) na primjerku male sopile iz Rijeke — inv. br. 425

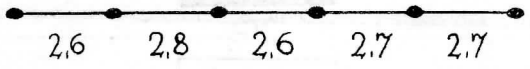

Slika 15.

6) na primjerku vele sopile iz Rijeke — inv. br. 414

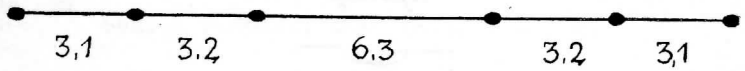

Slika 16.

7) na primjerku vele sopile iz Drenove — izmjereno u srpnju 1931.

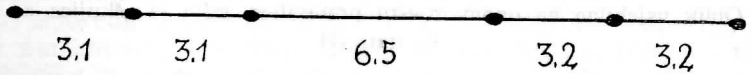

Slika 17.

U primjerku male sopile iz Sv. Jelene izmjerio sam —u istom redu — ove razmake: 2,6; 2,6; 2,7; 2,7; 2,75 cm, a na primjerku vele sopile iz istog mjesta (na ove dvije sopile sope se zajedno) ove razmake: 3,1; 3,1; 7,3; 3,3; 3,1 cm.

Osim ovih „škujica za prebirat" nalaze se na maloj sopili „po bandi" — sa strane — još nekoliko „škujica". Moji sopci iz Drenove nazvali su ih „škuje za ravnanje glasa".

Na primjerku iz Vrbnika — inv. br. 2044 — obje su „škuje za ravnanje glasa" probijene točno po strani (po bandi) kroz obje stijenke prebiralice i to ispod zadnje „škujice za prebirat" dolje prema krilu. Te su „škuje za ravnanje glasa" začepljene i s jedne i s druge strane cijevi stearinom, nijesu dakle bile potrebne za ugađanje instrumenta, a jer ih je rukotvorac učinio još prije nego je cijela sopila bila gotova — upravo kod izrađivanja same prebiralice — to ih je naknadno morao začepiti.

Na primjerku iz Novog Vinodola — inv. br. 6638 — ima „po bandi ispod najzadnje „škujice na prebirat" samo jedna „škuja za ravnanje glasa". Ona ne prolazi kroz obje stijenke prebiralice, već probija samo njezinu desnu stijenku.

Na prebiralici iz Drenove — inv. br. 8755 A — nalazi se „po bandi" ispod zadnje „škujice za prebirat" jedna „škuja za ravnanje glasa" i ona prolazi naskroz obim stijenkama cijevi. I tu su i s jedne i s druge strane te „škuje" začepljene; s lijeve stijenke nekom bjeličavom masom (gipsom?) a s desne drvenim — izvana otkinutim — klincem.

Na prebiralici iz Rijeke — inv. 425 — nalazi se samo jedna „škuja za ravnanje glasa" i to „po bandi" ispod zadnje „škujice za prebirat" već sasvim blizu krila.

Na prebiralici male sopile iz Omišlja vidio sam dvije „škuje za ravnanje glasa": jedna je ispod najdonje „škujice za prebirat" i prolazi obim stijenkama cijevi — ona daje sopili bolji glas, kazali su mi omišaljski sopci — druga je između pete i šeste „škujice za prebirat" i prolazi samo jednom stijenkom cijevi — ona je tu smještena zato, da se mala i vela sopile bolje slažu u glasu; tako po kazivanju omišaljskih sopaca. Tako su isto smještene „skujice" na maloj sopili iz Svete Jelene.

I na sopilama iz Hlape i Krasa nalazi se „škuja za ravnanje glasa" redovno između pete i šeste „škujice za prebirat"; ona prolazi mahom kroz obje stijenke prebiralice. Ako to nije za ugađanje sopile dosta onda se naknadno, kada je sopila već gotova i njezin se glas „zjuštuje" (ugađa), probija još jedna „škuja za ravnanje glasa" na dnu prebiralice ili samo kroz jednu stijenku cijevi ili kroz obje stijenke.

Nejasan je navod Žica (u Zborniku XV str. 201). On kaže: „Na civi (prebiralici) ima škuje, sih je osen. Kadagod ima jenu po bandi". Nijesam uopće vidio nigdje sopile s osam „škujica za prebirat". Bit će, da je Žic brojio sve „škujice", pa u njegovom broju osam valja tražiti i šest „škujica za prebirat" i dvije „škuje za ravnanje glasa".

Na prebiralici vele sopile iz Rijeke — inv. br. 414 — nalazi se jedna „škuja za ravnanje glasa" ispod zadnje „škujice za prebirat" sasvim pri dnu cijevi uz krilo.

Na prebiralici vele sopile, koju sam pregledao u Omišlju, nalazila se „škuja za ravnanje glasa" samo na umetku, kojim se prebiralica uklada u krilo; ona prolazi obim stijenkama umetka, a smještena je tako, da se točno prekriva sa „škujom za ravnanje glasa", koja se nalazi u samom krilu. Sopac može sada namjestiti prebiralicu u krilu tako, da se te „škuje" prekrivaju, ali i tako, da se te „škuje" križaju. Time on regulira, da „bude glas tanji ili deblji".

Tako je to uređeno i kod ostalih sopila, koje na izbočini krila (kornižiću) imadu „škuju za ravnanje glasa". Vazda treba, da se škuja u krilu točno pokriva sa škujom u umetku prebiralice, ako je taj umetak tako dugačak, da bi — umetnut u krilo — prekrio „škuju za ravnanje glasa" u samom krilu. Na muzejskim primjercima — inv. br. 414, 425, 8755 A — nalazi se na umetku rupa, koja se prekriva s „škujom za ravnanje glasa" na krilu, ali tu prolazi i jedna i druga „škuja" samo jednom stijenkom krila i umetka. Na primjerku muzejske zbirke — inv. br. 6638 — umetak samo malo prekriva „škuju" krila, pa je na tom mjestu samo usiječen. Primjerak muzejske zbirke — inv. br. 2044 — ima tako kratak umetak, da na njemu nije trebalo niti bušiti „škuje" niti zarezivati, jer on uopće ne dosiže „škuje" na krilu. Ovu „škuju" na krilu vele sopile nazvao je svetojelenski sopac „oduha".

Prebiralicu naziva Kuhač (op. c. st. 11) „karabe". Ja nijesam toga naziva nigdje čuo. Bit će, da ga je Kuhač upotrebio prema nazivu zvučne cijevi, sviralice, na gajdama. Naziv karabe u inventaru muzejske zbirke na primjerku iz Novog Vinodola (inv. br. 2044) uzet je prema Kuhačevoj terminologiji.

Gornji kraj prebiralice, u koji se usađuje špulet, ima olovni okov, koji priječi, da prebiralica kod umetanja špuleta ne napukne.

Oblik toga okova je vrlo jednostavan. To su dva do tri prstena, koji tijesno upadaju u pripravljene žlijebiće u samoj prebiralici, a ti su

prsteni međusobno povezani uskim sponama, koje idu u smjeru dužine cijevi. Oblik se lako razbira iz slika:

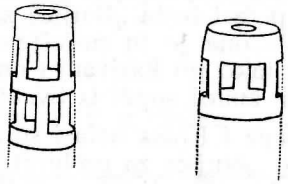

Slika 18. Oblici okova na vrhu prebiralice, ½ nar. vel.

Okov na tri prstena imadu obadva primjerka iz nekadašnje Kuhačeve zbirke (potječu iz Rijeke) i primjerak iz Vrbnika (inv. br. 6638). Okov sa dva prstena ima primjerak iz Novog Vinodola — inv. br. 2044 — i primjerak iz Drenove — inv. br. 8755 A.

Kuhačevi primjerci imadu na prstenima još i male izdanke, a na gornjem rubu prvog prstena — na vrhu prebivalice — još i užetasto izrezani pojas.

Primjerak iz Drenove — inv. br. 8755 A — ima ukras i na gornjem i na doljnjem prstenu. Na gornjem prstenu — pri vrhu prebiralice — urezane su tri brazde unaokolo, a na donjem prstenu jedna brazda otprilike u sredini.

Svetojelenski sopac sam je na svojoj prebiralici male sopile, (što ju je kupio gotovu na Rijeci), načinio olovni ukras još na dva mjesta: prvi olovni nazubljeni prsten ukrašen je još i križem povrh najgornje „škujice za prebirat") a drugi jednostavni olovni prsten smješten je između treće i četvrte „škujice za prebirat". Na tom primjerku ti su olovni okovi doista samo ukras. No vidio sam primjeraka, gdje ti olovni okovi sapinju napuknutu prebiralicu; napuknutu prebiralicu čak vežu manje vješti sopci običnom željeznom žicom.

Krilo je lijevkasti drveni tulac, u koji se umeće, zapravo usađuje prebiralica pomoću svoga umetka. Ako umetak prebiralice ne pristaje dobro u duplju krila, (koja je zbog toga ovdje malo šira), omota se umetak koncem ili pređicom ili papirom.

Profilacija krila razbira se iz ovih shematskih slika.

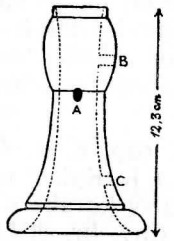

Slika 19. Krilo male sopile iz Novog Vinodola, ¼ nar vel.

Primjerak iz Novog Vinodola — inv. br. 2044. — Na gornjem dijelu krila razbira se, da je tu negda bio prsten od lima; sada ga na sopili više nema. Škuja A prolazi obim stijenkama krila. Škuje B i C prolaze samo jednom stijenkom. Na instrumentu nema traga žičanom peru, možda je sopac njegov upotrebljavao klinčić kao i bodulski sopci.

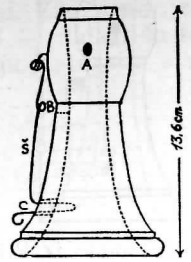

Slika 20. Krilo male sopile iz Vrbnika, ¼ nar. vel.

Primjerak iz Vrbnika — inv. br. 6638 — Na krilu ove sopile nema traga kakovom prstenastom okovu. Zato je i gornji rub krila izašao nezgrapan i odebeo. Sve tri „škuje" A, B i C prolaze samo jednom stijenkom krila. š — je žičano pero, nazivaju ga „šusta", koje služi zapinjanju špuleta, koji se u krilo sprema, dok sopac ne sope.

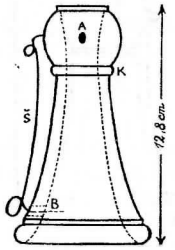

Slika 21. Krilo male sopile iz Drenove, ¼ nar. vel.

Slika je učinjena prema primjerku iz Drenove. Škuja A pokriva se sa škujom na umetku prebiralice, kako je to već istaknuto. — K — je kornižić (naziv u Krasu) i služi tek kao ukras. š — je „šusta za držat špulet".

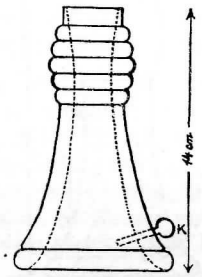

Slika 22. Krilo male sopile iz Omišlja, ¼ nar. vel.

Slika je učinjena prema primjerku iz Omišlja. k — je „klinčić", kojim se zapinje špulet u krilo, kuda ga sopac sprema, kada ne svira.

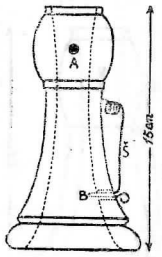

Slika 23. Krilo male sopile iz Rijeke, ¼ nar. vel.

Primjerak iz Rijeke — inv. br. 425 — Škuje A i B prelaze samo jednom stijenkom krila. Dok rupa A ima svoju funkciju, jer je zbog „ravnanja glasa" tamo smještena i prekriva se točno s „škujom" u umetku prebiralice, „škuja" B samo je zato tu, da propusti zavoj šuste š, koji će pridržavati špulet, dok se u krilo spremi.

Sve su ovo dosada nacrtana krila malih sopila. Krila velih sopila zadržavaju u glavnom oblik krila malih sopila, samo su razmjerno veća.

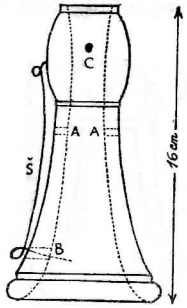

Slika 24. Krilo vele sopile iz Drenove, ¼ nar. vel.

Slika je učinjena prema primjerku iz Drenove. „Škuje" A i C su „škuje za ravnanje glasa". Dok A prolazi obim stijenkama krila, C prolazi samo jednom stijenkom. „Škuja" B samo propušta izdanak „šuste za držat špulet" š (naziv šusta upotrebljava se zapravo samo u Drenovi).

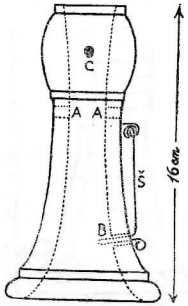

Slika 25. Krilo vele sopile iz Rijeke, ¼ nar. vel.

Primjerak iz Rijeke — inv. br. 414. I tu su dvije „škuje za ravnanje glasa": A prolazi obim stijenkama, a B samo jednom stijenkom krila. Na dnu krila je tanki prorez, kojim ulazi izdanak šuste u krilo, da pridrži špulet, kada se u krilo spremi. Značajno je, da se na obadva primjerka iz Rijeke — inv. br. 425 i 414 — nalazi šusta na lijevoj strani prebiralice, a na ostalim sopilama na desnoj strani.

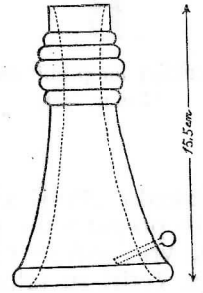

Slika 26. Krilo vele sopile iz Omišlja, ¼ nar. vel.

Slika je načinjena prema primjerku, koji sam pregledao u Omišlju. Na krilu se nalaze dvije „škuje za ravnanje glasa", koje se prekrivaju sa pripadnim „škujama" u umetku prebiralice. k — je „klinčić", koji — umjesto šuste — ima da pridrži u krilo spremljeni špulet. I tu se, kao i na primjerku male sopile iz Omišlja (v. sl. 22), nalazi klinčić na lijevoj strani krila.

„Škuje za ravnanje glasa" naziva Kuhač (op. c. str. 11) „sopusima" ne navodeći, gdje je takav naziv čuo. Ja tog naziva nijesam nigdje čuo. Čuo sam samo naziv „oduha" za „škuju" u izbočini krila, koja se prekriva sa škujom u prebiralici.

Kako sopac sprema pisak, kad svrši svirku, već je prije istaknuto. No i špulet će sopac, kada prestane svirati ili kada prenaša sopilu, spremiti. Skinut će ga s prebiralice, pa će ga obrnutim smjerom umetnuti u krilo, a da mu se ispadne napolje, poduprijet će ga ili „klinčićem" ili „šustom". Klinčić — u Hlapi i Krasu nazivaju ga „kinčić" — nalazi se na primjercima sopila iz Omišlja, a po svoj je prilici bio i na primjerku iz Novog Vinodola — inv. br. 2044 — samo je tu klinčić izgubljen. Šusta je pero načinjeno od mjedene žice i ima pri dnu izdanak, kojim ulazi u krilo. Taj izdanak, kukica, viri dovoljno duboko unutar krila, pa zapne špulet, kada se umetne i spremi u krilo. „Šustu" naziva Kuhač „zapinjača" ili „rasponak" (op. c. str. 11); ja tog naziva nijesam nigdje čuo.

Gornji rub krila okiva se limenim prstenom, koji priječi, da krilo ne može napuknuti, kada se u nj usađuje prebiralica. Ovu istu svrhu ima i odebljani gornji dio krila odmah ispod tog prstena. Toj nabreklini, koja zahvaća čitavu gornju trećinu krila, svrha je, da učini krilo što čvršćim. Oblik je ove nabrekline najvećma jajolik, ali može biti i prstenast, kako je to na primjercima iz Omišlja. U Krasu zovu prstenastu nabreklinu krila „kornižićem". Na drugim je sopilama oblik bačvast, pa i kuglast.

Čitava sopila pričinja se tokarenom. No nije to svagda. Drenovski majstor, a i majstori dobrinjski nemaju tokarske klupe i sve izrađuju

rukama, (v. poslije u trećem poglavlju). To se lako razabira već po vrlo primitivnim ukrasima.

Tokarene su sopile — obadva primjerka iz Kuhačeve zbirke, inv. br. 425 i 414 — ukrašene tokarenim prstenastim ukrasom ovoga profila:

Slika 27. Ukras (kornižić) na prebiralici sopile iz Rijeke, ½ nar. vel.

a ti prstenci razmješteni su između „škujica za prebirat" i povrh prve i ispod posljednje škujice; ima ih prema tome na maloj sopili sedam. Ostali je ukras samo u prstenastim, vrlo uskim i plitkim brazdama. Na vrhu prebiralice, odmah ispod okova, četiri su takove prstenaste brazde tijesno prislonjene jedna uz drugu. Po jedna takova brazda obavija prebiralicu na mjestu „škujice". Na krilu su dva niza po četiri takove brazde.

Obične i priprostije sopile — rad rukotvoraca — ukrašene su samo vrlo nepravilno izrezanim prstenastim brazdama. Upravo na tim brazdama najbolje se može razabrati, da su izrađivane običnim nožićem bez tokarske klupe.

Na primjerku iz Novog Vinodola, inv. br. 2044 — po četiri su brazde odmah ispod okova na vrhu prebiralice, iznad prve i ispod posljednje „škujice za prebirat". Između „škujica" urezane su po tri brazde između prve i druge, druge i treće, a po dvije brazde između treće i četvrte, četvrte i pete, i pete i šeste „škujice". Na kraju je na ovalnoj izbočini najprije prsten od dvije plitke brazde, onda jedan od tri, opet jedan od dvije i sasvim dolje od jedne brazde. Ispod izbočine, na samom lijevku dva su prstenasta ukrasa, u svakom po dvije brazde.

Na primjerku iz Vrbnika, inv. br. 6638 — brazde su grublje urezivane, šire su i dublje. Ispod okova pri vrhu prebiralice jedna je brazda. Iznad prve „škujice za prebirat" i između svih „škujica" sve su po dvije takove brazde. Ispod zadnje „škujice" urezane su tri brazde. Na ovalnoj izbočini krila ima šest prstenastih brazda, a na lijevku krila samo jedan prsten od četiri takove brazde.

Na prebiralici iz Drenove — inv. b. 8755 A — ukras je još jednostavnije raspoređen. Tu su prsteni od po tri urezane brazde iznad prve i ispod zadnje „škujice za prebirat" a i između pojedinih „škujica".

Ovalna izbočina na krilu vele i male sopile iz Omišlja načinjena je od nekoliko prstenastih „kornižića", kako se to lako razabere iz shematskih slika br. 22 i 25. Kornižići se ređaju jedan do drugoga tako, da je onaj u sredini najširi. Ima ih svega pet.

Na krilu sopile iz Krasa nalazi se kao ukras samo jedan takav „kornižić" ispod same ovalne izbočine krila. Tako i na krilima obih sopila iz Sv. Jelene.

Neke su sopile ulaštene, druge lakirane, a ima ih i neulaštenih ili samo premazanih uljem.

Dr. Giambatista Cubich u svojima „Notizie naturale storiche sull' Isola di Veglia" (Trieste 1874 na str. 102), daje samo kratku bilješku o konstrukciji sopile: ...„alcune pive construite alla foggia di un oboè", ali dodaje zato opasku o oštrom zvuku tih sviraljaka: „il quale stromento dà una voce stridente difficile a sopportarsi da un orecchio educato".

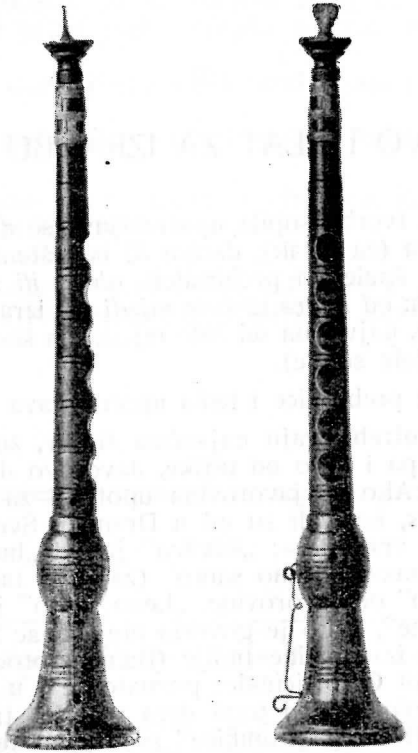

Slika 28. Sopila mala iz Novog Vinodola, pogled sa strane i sprijeda.

II

GRADIVO I ALAT ZA IZRADBU SOPILE

Kao građa za tvorbu sopila upotrebljava se *drvo* (za špulet, prebiralicu i krilo), *trstika* (za pisak), *dretva ili navošteni konac* (za omatanje piska i ukladaka na špuletu i prebiralici), *olovo ili stanj ili cinj* (za okivanje prebiralice), *lim od bakra ili žute mjedi* (za izrađivanje latice i okova na krilu), *kovna žica,* najvećma od žute mjedi (za šustu) i *lak,* dotično *ulje* (za premazivanje cijele sopile).

Za izrađivanje prebiralice i krila upotrebljava se različito drvo.

U Drenovi upotrebljavaju najvećma šimšir, zovu ga tamo „busol". Dobra je i tisovina, pa i drvo od uljike. Javorovo drvo dobro je za prebiralicu vele sopile. Ako se javorovina upotrebi za izradbu male sopile, dat će ova slabi glas, kazivali su mi u Drenovi. Svetojelenski sopac ima malu sopilu od više vrsti drva: „štivlica" je od „bukve", „trumbica" od drva, što ga je on nazvao „leno santo" (zapravo tal. legno santo, nemj. Guajakholz), a „krilo" od javorovine. „Leno santo" je teško crveno drvo, koje „nikad ne pogine", kako je govorio moj sopac Stipan Domijan, zvan Pičina. Drvo potječe iz zapadne Indije (Bahama-otoci) i zove se zapravo Guajacum sanctum, ili G. officinale; poznato je i u liječništvu. Tko zna, kojim je putem dospio komad toga drva u naše strane pa je od njega izgrađena negdje u Drenovi „trumbica" svetojelenske male sopile.

U Krasu općine dobrinjske na Krku veli majstor, koji pravi sopile: „Najboje drvo za sopel je žestil[1]), a more se i drugo drvo zet. Nikad ne zomen kitu nego od natal posičen drvo".

U Hlapi općine Dobrinj najvećma se upotrebljava javorovina. Ako se uzima maslinovo drvo, mora biti „od ulikve, ka se je osušila"

U Vrbniku za sopilu „govore, da je od javora" (navod Žica u Zborniku z. n. ž. i o. XV, str. 201).

Kuhač (op. c. str. 11) kratko tek navodi, da je sopila „ponajviše od jasenovine".

Uvijek se upotrebljava suho drvo. Treba sušiti „najmanje leto dan", govori se u Krasu, jer treba „da bude tvrdo kako kost", kaže se u Hlapi.

[1]) U Kastavštini se to drvo naziva šestil. Posredstvom Sveučilišnog botaničkog zavoda utvrđeno je, da je to vrsta javora i to upravo Acer monspessulanum L. Hvala predstojniku tog zavoda, sveuč. prof. g. dru V. Vouku za taj podatak. — U Kastavštini cijene drvo šestila osobito podesnim za tokarenje.

Istu vrstu drva upotrebljavaju za izrađivanje prebiralice i krila. Samo se „špulet more udelat i od drugoga drva" (Hlapa na Krku). Za prebiralicu je najbolje upotrebiti dovoljno debeli štap.

Za izrađivanje piska upotrebljava se trstika, „šuplja terst", kaže Žic (op. c. u Zborniku XV, str. 201 i dalje). I trstika mora biti „fanj suha", hoće li se od nje istesati pisak.

Za obavijanje i vezanje obih jezičaca u pisku upotrebljava se dretva (u Hlapi na Krku) ili nasmoljeni konac (u Drenovi). Za smoljenje konca uzima se smola (kolofonij), pa se smiješa s uljem. Valja paziti, da ne bude premekana, jer bi se inače lijepila o usne sviračeve za vrijeme sviranja.

Alat, kojim se služi tvorac sopile kod svoga posla vrlo je jednostavan i priprost.

Za izrađivanje prebiralice, krila i špuleta treba majstor ovo oruđe i spravice:

1) *Sjekirica:* njome se teše izvana prebiralica, krilo i špulet. Nazivlju je „sikirica" (u Krasu i Hlapi).

2) *Razne vrste svrdla:*

a) Valjkasto svrdlo s promjerom od 5 mm. Njime se buši prva valjkasta duplja duž cijevi prebiralice. Nazivi su „svidrić" (u Hlapi), „svedar" (u Drenovi).

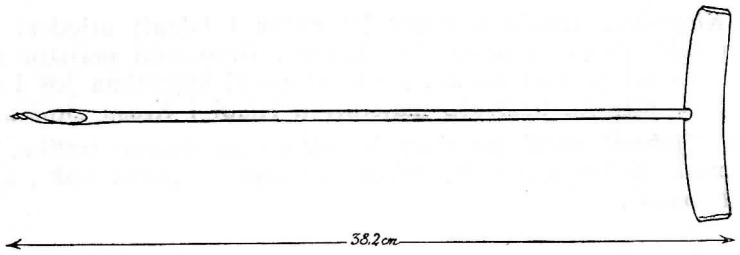

Slika 29. Svedar za bušenje prve duplje u prebiralici.

b) Čunjasto svrdlo posebnog oblika, nalik na zavijenu sablju ili nož. Donji mu je profil 5 mm, a dalje se blago proširuje. Tim svrdlom ona se već gotova valjkasta duplja u prebiralici zapravo čunjasto proširuje. I u Hlapi i u Krasu nazivaju to svrdlo „svidar".

bb) U pomanjkanju ovakovog čunjastog svrdla služi se drenovski majstor s više valjkastih svrdala, kojima ubuši duplju prebiralice najprije stubasto, pa te unutarnje neravnosti izglađuje posebnim četverastim piramidnim željeznim klinom. I to je majstoru „svedar".

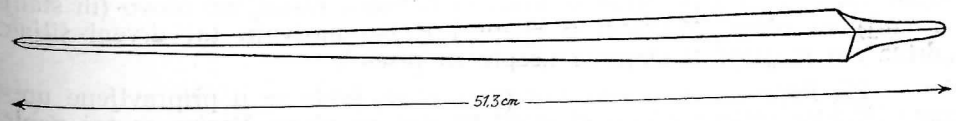

Slika 30. Svedar za konično bušenje duplje u prebiralici.

c) Široko valjkasto svrdlo profila 1,5 do 2 cm. Njime se buši prva valjkasta duplja u krilu. Nazivaju ga „svidar" u Hlapi i Krasu.

3) *Žljebasto dlijeto.* Njime se služi samo majstor u Krasu, da izdube već gotovu valjkastu duplju u krilu šire i da joj dade značajni ljevkasti oblik, koji će učiniti ton sopile punijim i zvučnijim. To dlijeto naziva majstor „gujba".

4) *Nožić.* Njime se služi rukotvorac najprije za izrezivanje pasića, dalje za izrezivanje kolombarića (ukrasa na sopili), još i za glađenje vanjske obline, pa i za izrezivanje prstenastih žljebova pri vrhu prebiralice, (u te se žljebiće kasnije ulijeva olovo, da se dobije prikladan okov), napokon se nožićem izglađuje i taj olovni okov. Nožić nazivaju majstori u Drenovi, Hlapi i Krasu „britvica", druguda i „kosiric".

5) *Turpija.* Njome se iglađuju vanjske obline na špuletu, prebiralici i krilu. Posvuda je nazivaju „rašpom".

6) *Staklo,* u Hlapi i Krasu „stoklo", zapravo krhotine stakla s oštrim rubovima. I njima se izglađuju vanjske obline svih dijelova sopile.

7) *Željezni zašiljeni klin.* Njime se propaljuju „škujice za prebirat" i „škujice za ravnanje glasa", pa i „škujica", u koju se utiče klinčić ili šusta. Istim se željeznim klinom propaljuje i čunjasta duplja u špuletu. Taj željezni klin nazivaju i u Hlapi i Krasu i Drenovi jednostavno „železo".

8) *Makaze.* Njima se izrezuje od lima tanka uska pruga, koja će služiti kao okov krila. U Hlapi i Krasu nazivaju ih „škare".

9) *Kliještima* navija majstor (u Krasu i Hlapi) mjedeni lim oko „železa" i tako pravi „civčicu" ili „laticu". Drenovski majstor ne pravi sam latice, naruči je kod limara. Dalje se pravi kliještima još i šusta od mjedene žice. Kliješta nazivaju majstori u Hlapi i Krasu „klišća".

10) *Žljebasti nožić,* posebno je udešen za tesanje trstike, od koje se pravi pisak. U Drenovi i Sv. Jeleni nazivaju ga „krivi nož", a u Hlapi i Krasu „hoblica".

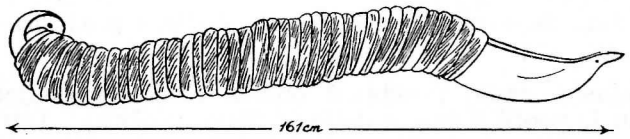

Slika 31. „Krivi nož" za tesanje piska.

11) *Drveni šiljak,* oko kojega se obavijaju obadva jezičca, kada se vežu nasmoljenim koncem ili dretvom u dvojezični pisak. Tako u pisku ostane kružna šupljinica, koja sjeda točno na laticu u jamici špuleta. Taj šiljak umeće se i u prebiralicu, kada se nalijeva rastaljeno olovo (ili stanj ili cinj) za okov. Majstori u Hlapi i Krasu nazivaju taj drveni šiljak „drfce", a majstor u Drenovi „čepić za pisak".

12) *Papirom* se omata vrh prebiralice, kada se u pripravljene urezane žljebiće ulijeva olovo ili stanj ili cinj za okov. Naziva se taj papir „hartom" (u Hlapi i Krasu), „kartom" (u Drenovi).

13) *Žlica ili lončić,* u kojem se tali olovo ili stanj ili cinj za okov prebiralice.

14) *Perom od kokoši* maže se sopila izvan i to uljem, ili se politira.

Manjim perom od kokoši čisti sopac i svoj pisak, ako mu se zapuni kod sviranja slinom.

15) *Koncem ili dretvom* (ili pređom, pa i papirom) omata se svaki ukladak ili umetak, da čvrsto sjedne u duplju kod sastavljanja sopile. Tako na špuletu onaj širi dio latice, koji se utiče u vrh prebiralice. Tako i umetak prebiralice, koji se usađuje u gornju duplju krila.

Tvorac sopile izrađuje — kako je već istaknuto — sve te dijelove sviraljke držeći vazda predmet, što ga izrađuje u ruci. Ipak majstor u Krasu ima poseban dovoljno visok panj, na koji sam sjedne pa prihvativši među stegna krilo, dube njegovu lijevkastu duplju „zo gujbun".

III

KAKO SE GRADI SOPILA

Posredstvom vrijednoga mog učenika Franje Dude iz Krasa, općine dobrinjske na Krku, dobio sam dva opisa tvorbe sopile, pa kako su ti opisi napisani dijalektom, donosim ih potpuno prema zapisu, a na koncu ću upotpuniti opise još prema svojim zapisima iz Drenove u Kastavštini.

U selu Hlapa općine Dobrinj ugledan je sopac i graditelj sopila Antun Jakominić, rođen godine 1899. Evo kako on opisuje svoj rad kod gradnje sopile.

„Drvo zomen u maranguna[1]), a rabin javorovo drvo. Još se more udelat i od ulikve, ka se je osušila. Ja najprvo sušin drvo, da bude tvrdo, kako kost, a onput gren tesat. Svejeno je, ki del se najprvo udela. Ja šenpre udelan najprvo civ.

(a) *Civ* zmirin va drugu sopel i onput malo so sikiricun stešen. So jenin napošnin[2]) svidrićen[3]) zvrtin skrozi. Sada so jenim drugin svidron[4]) zvrtin civ, da bude na vrhu tonja a na dnu šira. Rabin ga i za velu i za malu sopel. Ja po priliki s ovin svidron zvrtin široku civ, ali potli — kada zjuštujen[5]) na drugu — onput, ako je glas bas[6]), još malo zvrtin[7]). Sada so sekiricun stešen, a onput so rašpun i so stoklon zglatkan.

[1]) U stolara.

[2]) Naročito za tu svrhu udešenim, prikladnim.

[3]) Taj „svidrić" mu je načinio kovač Jakominić iz Gostinjca; dugačak je 5 dm a dube duplju s profilom od 5 mm.

[4]) Taj je „svidar" poput sablje ili velikog noža, malo je žljebast i vrh mu je za 90 stupnjeva zakrenut. Zakret taj prelazi postepeno od vrha sve dalje. S jedne je strane naoštren, a s druge nije. Dulji je od prebiralice („civi") vele sopile. Vršak ovoga „svidra" baš je tako širok kao i profil onog prvog „svidrića". S ovim drugim svrdlom radi se vrlo polagano vrteći neprestano prebiralicu drugom rukom. Prebiralica jedne i druge sopile (vele i male, debele i tanke) dobiva prema tome na gornjem svom kraju („pri vrhu") profil duplje jednako širok. Na donjem kraju („pri krilu") dobiva prebiralica male sopile razmjerno uži profil duplje od prebiralice vele sopile, jer se ovo drugo svrdlo ne utjera čitavo u njezinu duplju. A na veloj sopili izlazi duplja razmjerno šira, jer je i cijev prebiralice razmjerno dulja. Iz toga se razbira ujedno i to, da je koničnost duplje u veloj i maloj sopili podjednaka, pa se ta koničnost postizava upravo ovim drugim blago koničnim „svidrom".

[5]) Ugađam.

[6]) Krupan.

[7]) Iz toga se može razabrati iskustveno pravilo, da profil cijevi utječe na sitnoću glasa, kako je to već i Mahillon u svojim istraživanjima utvrdio dajući iskustvenu formulu, po kojoj se teorijska duljina cijevi ima umanjiti za tričetvrtine dijametra u srednjem presjeku cijevi. Mahillon, op. c. III str. 461 i dalje.

Škujice delan so jenin napošnin železon[8]). Š njin probijen i špulet. Železo zožorin i onput probijen š njin škujice; na jednoj bandi probijen jih 6, a dvi škujice z (druge) bandi meju dvi zadnje škujice. Ako je potriba — kada zjuštujen — onput probijen još jenu ili dvi škujice z bandi (misli ovu drugu stranu, na kojoj su „škuje za ravnanje glasa") na dno civi.

Pasiće — male koloborice — delan na britvicu[9]). Na vrhu civi, na najtonjem kraju, zorižen so britvicun tri konalića i na kraj njih jedon obručić; na vrhu isto jedon konalić (točnije bi bilo reći „obručić") zorižen. Sada va civ stavin jeno malo drfce i zamotan so hartun vos[10]) vrh. Sada olovo rastopin va jenoj žlici — to je stara žlica — i nalijen va hartu. (Kada se olovo skrutne i ohladi daje vrhu prebiralice okov, kojega je svrha već istaknuta). Kada se skrutne (olovo), so britvicun malo zgladin.

(b) *Krilo* isto zmirin va drugu sopel i onput zvrtin so jenin svidron[11]). Sada ga malo stešen so sikiricun, a sve drugo delan na britvicu, rašpu i na stoklo. So britvicun ziržen znutra sve na oblo, a škujice (misli „škujice" za ravnanje glasa i na onu „škujicu", u koju će staviti „kinčić") probijen so svejenin[12]) zelezon, s kin i škujice na civi. Na vrhu krila — na najužem kraju — stavin jedon kolonbarić od rama[13]). So starimi škarami ziržen i zmirin, koliko široko je tribi. So čavlićen spojin i onput na krilo nabijen. Blizu dna krila stavin jedon kinčić, ki drži špulet, kada ga se nutor stavi.

(c) *Špulet* se more udelat i od drugoga drva. So železon, s kin probijen škujice (na civi i krilu), š njin probijan i špulet.

Na ovo svejeno železo navijen so klišći malu *civčicu* od rama, za va špulet stavit. Pisok pride na tu civčiču, ka malo pride van zo špuleta.

(d) *Pisok* delan od trstiki, ku najden po dvorih oli po vrtih. Najprija ju sušin, a kada je već fanj[14]) suha, onput odrižen trešćicu široku koliko pisok, a dugu dva piska. Ovu trešćicu sada znutra tešen so hoblicun.[15]) Sada so britvicun prekinen trešćicu po polovici ali se istešo na toj bandi drži, samo se jenu polovicu pritisne ko drugoj. Sada tešen z banat ali toliko, da mi pride širina, ka mi je tribi, kada pisok zaoblin. Kada je već dosta stesano, onput zomen jeno drfce,[16]) široko kako civčica i stovin do polovice piska nutor. Sada vidin, ako je dosta stesan na ovoj bandi i provujen ga na drfce zaoblit. Do polovice piska zamotujen so dretvu i to je tribi jako zamotat, da boje stoji. Sada prerižen pisok na vrhu i tešen z vanjske bandi, da pride čo tanji i kada mi sope, onput znomen drfce i stavin ga na špulet.

(e) Sada sopel politiran so politirlakon, koga kupin u maranguna.

[8]) To je željezni klin na držku; klin je dugačak 30 cm, na vrhu uzak a dalje sve širi.

[9]) Džepni nožić.

[10]) Sav.

[11]) To je običan „svidar", koji može dupsti duplje s profilom 1,5 do 2 cm.

[12]) Istim.

[13]) Bakra.

[14]) Prilično.

[15]) To je dlijeto na kraju savinuto u poluvaljak, koji ima promjer malo manji od promjera trstike, koju valja tesanjem stanjiti za pisak. Hoblica je samo s jedne strane naoštrena; vidi sl. 29.

[16]) Drveni zašiljeni štapić dugačak oko 4 cm.

(f) Sada provan, kako će sopel sost. Kadagod se trefi, da ima sopel boji glas, a kadagod gori. Ako je glas bas, onput još malo civ zvrtin.

(g) Jedon par sopel gušta, kako se s kin pogodin, a dam je za 400, 350, 380 din. i tako, kako se s kin pogodin".

U selu Kras, općine Dobrinj bavi se gradnjom sopile Nikola Strčić, rođen godine 1889. On se tim poslom bavi samo prigodice, a počeo je raditi prije nekoliko godina. Načinio je dosada u svemu nekih šest, sedam pari. Strčić zna i sopsti, ali ne svira „po tancih", jer nije posebno vješti sopac. Mnogo je vještiji sopac prije spomenuti Jakominić.

Strčić opisuje svoj rad kod izrađivanja sopile ovako:

„Najboje drvo za sopel je žestil, a more se i drugo drvo zet. Drvo se suši najmonje leto dan. Čo je drvo mlaje, to je boje. Nikad ne zomen kitu, nego od natal[17]) posičen drvo.

(a) Ja delan najprvo *civ*. Meru zomen kuntra drugoj sopeli. Ali ja bin sada i na oko prez mere udelal sopel. Najsigurnije je zmirit va drugu.

Malo stešen zo sikiricun, a onput gren probijat civ. Civ zvrtin zo jenin svidrićen.[18]) Sada zomen drugi svidor napošni za ovo delo. Njega posudin u Jakominića na Hlapoj. Sada zo sikiricun stešen i onput z britvicun udelan pasiće. Kuntra drugoj sopeli zarižen, koj[19]) ću škujice udelat. Iman jeno železo[20]), ko zozarin, i š njin probijen škujice. Na vrhu civi zarižen tri konalića kako gurlice[21]) i na kraj i na početku ovih konalić mali kolonborić zarižen, da mi — kada zalijen (misli: s olovom) — tvrje stoji. Sada zamotan z hartun i stavin jeno drvo va civ. Olovo rastopin va lončiću i ulijen va hartu. Ovo olovo malo potli popravin z britvicun.

(b) Sada delan krilo. Najprija z jenin svidron[22]) zvrtin skrozi. Sada zo gujbun[23]) zisikan krilo znutra. Iman jedon fanj visok panj i na njega seden, krilo stavin mej nogi i tako z gujbun zasikan. Kada son s tin gotov, onput zomen rašpu, da se boje stondiza[24]). Vasrid sopeli (misli zapravo: usred krila), zopilin jedon kornižić,[25]) a onput sve drugo tešen z britvicun i zo stoklon zglatkan. Na najkraći kraj sopeli (i tu misli majstor upravo krilo) stavin jedon obručić od žinga[26] i rama. Još jedon kinčić, da drži špulet va krilu.

Kada je sve finjeno, onput steplin uli[27]) i š njin pomažen sopel. Iman jeno pero od kokoše i š njin mažen.

---

[17]) Pri korjenu.

[18]) Taj je „svidrić" mnogo dulji od „civi na debeloj sopeli".

[19]) Gdje.

[20]) To je željezni klin dugačak 17 cm; pri vrhu ima širinu pol cm, a na najširem mu je mjestu promjer 7,5 cm.

[21]) Žljebići.

[22]) To je obično svrdlo, prilično široko.

[23]) To je obično žlijebasto dlijeto.

[24]) Zaobli.

[25]) Prstenasta nabreklina (v. dalje na shematskoj slici). (Slika 32)

[26]) Cinka.

[27]) Maslinovo ulje.

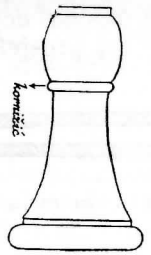

Slika 32.

(c) *Špulet* delan z onin železon, s kin probijan i škuljice. Na tu furmu (na taj željezni klin) sovijan zo klišći jenu civčicu od rama i nju stavin va špulet. Klišća iman z Merik.[28])

(d) Ja pisok ne delan, nego kupin od Jakominića.

(e) Jedon par sopel udelan za 4 do 5 dan."

Ja sam ispitivao o gradnji sopila čovjeka, koji se tim poslom bavi već odavna i kod kojega naručuju sopile naročito bodulski sopci (s otoka Krka), poimence oni iz Omišlja i okolice. Zove se Jovani Petrović, star je 58 godina, a rodom je iz sela Brdine u području riječke općine. I roditelji mu potječu iz istog sela. On sam išao je tri male škole, a zanimanjem je drvodjelac.

Niti Petrović ne radi na tokarskoj klupi. Najprije izrađuje kanu[29]) i to od štapa. Petrović zna, da se konična duplja u kani može izdupsti pomoću koničnog svrdla (takav upotrebljavaju dobrinjski majstori). Ali on nije nabavio takav „svedar", pa je zbog toga njegov rad još primitivniji od rada dobrinjskih rukotvoraca. Da dobije čunjastu duplju, treba on nekoliko svedara različite širine, različitog profila. Najprije izdube kanu naskroz najužim svrdlom. Onda uzme malo šire svrdlo, pa proširuje duplju, ali ne sasvim do vrha kane. Trećim još širim svrdlom vrta duplju i opet manje nego drugim. Onda i četvrtim i petim svrdlom vazda sve manje. Takovim postupkom izlazi mu duplja u kani stubasta.

Da se sada ove stubaste izbočine u duplji kane odstrane i duplja iznutra izgladi, valja upotrebiti poseban „svedar". To je dugi četvorasti piramidni željezni klin; (vidi sliku 30). Taj klin oštrim bridovima kod okretanja u duplji kane postepeno odstranjuje stubaste izbočine u nutrini kane.

---

[28]) Iz Amerike. Ovog su oblika:

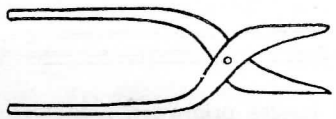

Slika 33. „Klišća" za izrađivanje latice.

[29]) To je prebiralica. Ja ipak u ovom opisu upotrebljavam nazive Petrovićeve za pojedine dijelove sopile.

Budući da se sav posao vrši u rukama, dešava se Petroviću, da mu duplja nema kružnog presjeka, već je taj presjek koji put i eliptičan.

Slika 34. Duplja prebiralice za malu sopilu stubasto izdubena.

Kada je duplja u kani izglađena, izrađuje se cijev izvana. Izrežu se urezi, udupci za prste[30]), izrađuje se ukladak, umetak, kojim se kana usađuje u krilo; dalje se načini okov[31]) pri vrhu kane (kana se okuje „da ne pukne", veli Petrović); provrtaju se ili ispale „škujice za prebirat", tako i „škuje za ravnanje glasa"; napokon se kana još ukrasi urezanim prstenastim brazdama.

I Petrović izrađuje duplju vele i male kane pomoću istog alata, pa mu presjek duplje pri vrhu male i vele kane izlazi jednakog promjera i jednaka je koničnost u obim cijevima; promjer duplje na donjem kraju vele sopile razmjerno je veći prema promjeru duplje u maloj kani, 15 mm prema 13,5 mm.

Još jednu finesu konstrukcije istakao je Petrović: Vrtajući redom „škujice za prebirat" — počinje s najsitnijom — do vrha kane, učini on svaku slijedeću „za vlas" širom.

Kod izrađivanja krila postupa Petrović jednako kao i dobrinjski majstori, samo on ne pravi okov krila od bakra, već od žute mjedi. Za spremanje špuleta u krilo on ne pravi „kinčić", već „šustu", a pravi je od mjedene žice zgodnim kliještima. I Petrović zna, da je nabreklina na krilu zapravo zbog čvrstoće krila, u koje se kana usađuje — „da bude tvrje", kako on reče — no on ističe i to, da je tako i ljepše vidjeti sopilu.

Latice za špulet Petrović ne izrađuje sam; dade ih izraditi — prema uzorku — kojem riječkom limaru.

Posebnu pažnju priklanja Petrović izrađivanju piska.

Od valjkaste cijevi suhe trstike otpili on komad, koji je dugačak kao dvije dužine piska.

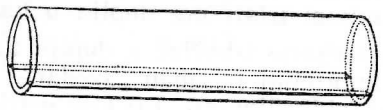

Slika 35. Cijev trstike; crtkano je označena trijeska, koja će se odsjeći za izrađivanje piska, 1/2 nar. vel.

Onda odsiječe odatle oštrim nožem plitko udubenu daščicu .

Slika 36. Trijeska od trstike pripravljena za tesanje piska, 1/2 nar. vel.

[30]) „Da prsti pripadaju", rekao je Petrović.

[31]) Okov kane izrađuje Petrović na isti način kao i dobrinjski majstori, ali se ne služi olovom već limarskim cinom, koji on nazivlje „stanj" ili „cinj".

Sada uzme spretan svinuti nož — načinio ga je sam od jednog kraka starih makaza, a udesio ga je tako, da može nož upotrebljavati lijevom rukom, jer je on ljevak; držak toga „krivog noža" (Petrovićev naziv) dobiven je gustim namotom debele uzice, — i tim nožem (vidi sliku 29) on struže s nutarnje strane daščicu, dok ona postane savim tanka. Onda običnim nožem s vanjske strane skine, odlupi tvrdu koru trstike. Tako se dobije sasvim tanka, po širini zaobljena daščica (zapravo dio valjkastog plašta). Ta se daščica smoči u slini, dobro se oslini i previne točno po sredini — kod toga se podupre džepnim nožićem, — krajevi njezini se pritisnu jedan uz drugi.

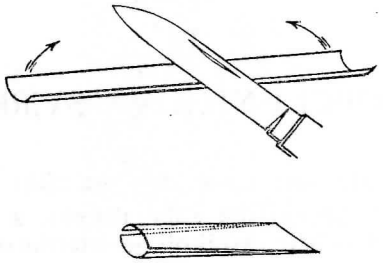

Slika 37. Savijanje otesane trijeske za pisak, 1/2 nar. vel.

Prihvativši ovako svinutu daščicu na samom bridu njezinom valja nožićem otesati koso strane, da budu toliko uske, kako bi se obadva jezičca mogla lijepo obaviti oko „čepića za pisak".

Slika 38. Savinuti i sploštени pisak, koji je „po bandi otesan" i pripravan za namatanje koncem, 1/2 nar. vel.

Sada se počne obavijati pisak (otprilike u sredini) navoštenim koncem najprije sasvim „na lahko". Onda se u tako dobivenu šupljinu piska turi „čepić za pisak" i namata dalje istim koncem stežući sve čvršće. Listići piska sve jače priliježu uz čepić, dok se ne dobije kružni otvor toliko uzak, da baš pristaje na laticu špuleta. Namot konca mora biti čvrst, pa zato izlazi nezgrapan svojom debljinom. Kada je vezanje listića svršilo, prereže se oštrim nožem onaj u sredini previnuti brid piska i to s unutarnje strane. Još se pisak s vanjske strane struže nožem tako dugo, dok njegovi jezičci postanu sasvim tanki i zatitraju, ako se u sam pisak dune.

Svetojelenski sopac sam sebi pripravlja piske. Oni se i brzo istroše, jer tanki listić trstike kod titranja lako napukne. Zato ima svaki sopac cijelu zalihu pisaka. Svetojelenski sopac postupa kod izrađivanja piska baš tako, kako je sada rečeno. Samo on skida vanjsku tvrdu koru s trstike, kada je već namot nasmoljenog konca na pisku. On listiće piska odvoji oštrim rezom tek na kraju svoga posla.

Petrović izrađuje sve dijelove sopile vazda „po staroj formi". I on ih dakle primjeruje prema već gotovim starijim uzorcima sviraljaka kao i dobrinjski majstori. Razmještaj „škujica za prebirat" također kopira sa starijih gotovih uzoraka, pa tvrdi, da se te „škujice" moraju razmjestiti tako, da ih prsti kod sviranja lako i bez napora dohvaćaju. Samo je to njemu i drugim primitivnim graditeljima sopila kriterij za odmjerivanje međusobne udaljenosti pojedinih „škujica".

IV

SOPCI I NJIHOVA SVIRKA

„Va sopeli moraju sost vavik dva od njih: seki va svoju.

„Jena je sopela debela, ka sope debelo, a druga tenka, zač sope tenko, ova je kraća od debele, a nikoli je i tenja od nje.

„Ako će sopela sost lipo, tribi je znat va nju puhat i prebirat s persti na škujah. Va sopelu se more sost gusto i retko, kako sopec otvara i zatvara škuje, prebira ze persti." (Žic. op. c. u Zbornik z. n. ž. i o. XV, str. 201 i d.)

Moj drenovski sopac, koji je prebirao na maloj sopili, upotrebljavao je samo pet „škujica", šest mu za prebiranje uopće nije trebalo. Pri tom je njegova desna ruka sa tri srednja prsta zahvaćala donje tri „škujice" pri krilu, a lijeva ruka samo sa dva prsta naredne dvije škujice

Slika 39. Drenovski sopci; na slici se razbira smještaj ruku kod sviranja.

za prebiranje odmah do desne ruke. Njegov drug, sopac na veloj sopili, upotrebljavao je svih šest „škujica" za prebiranje, pa je pokrivao tri donje uz krilo srednjim prstima desne ruke, a tri gornje škujice pri vrhu srednjim prstima lijeve ruke.

Prije početka svirke sopci svoje sopile ugađaju. Prva im je briga, kada sviraju u ljetu — „po tancih" — da sopile dobro smoče. Nalijevaju u njih vodu — okrenuvši pri tom cijelu sastavljenu sopilu — kroz krilo.

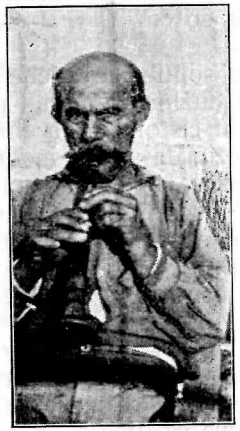

Slika 40. Svetojelenski sopac; na slici se razbira kako on hvata lijevom rukom samo sa dva prsta — kažiprstom i srednjakom — dvije najgornje „škujice za prebirat", a desnom rukom samo sa tri prsta — kažiprstom, srednjakom i prstenkom — daljnje tri „škujice", pa najdonja „škujica" ostaje uopće nepokrivena.

Pisak namoče u vodi, pa ga još i dobro osline, a onda pokušavaju puhati u sam pisak. Pritom izlazi piskutav, sasvim sitan ton. Tek kada pisak sasvim lako zatitra i oglasi se, već uz maleni tlak izveden puhanjem, onda

Slika 41. Svetojelenski sopci za vrijeme sviranja.

ga utiču na laticu špuleta i sada je sopila spremna za svirku. Tako svaki sopac pripravlja svoju sopilu. A onda moraju još ugoditi jednu prema drugoj.

Kuhač jednostavno izvodi međusobni snošaj osnovnih tonova vele i male sopile, označujući ugođaj male sopile u d-duru, a vele sopile u a-duru. No sopile iz njegove zbirke imaju duljine 45 cm i 62 cm, pa međusobni snošaj ne izlazi tako čist kao u starim šalmajima, kojima je snošaj duljina iznosio 44 cm prema 66 cm, t. j. 2 : 3, a interval osnovnih tonova bio je čisti interval[1]).

Baš zbog toga, što su sopile izgrađene poslije grubog mjerenja — „va drugu sopel" — omjeri dužina za jedan par sopila samo su približni, pa osnovni tonovi ne izlaze u čistom intervalu. Zbog toga se i sopci prije početka sviranja dosta naprežu, da sopile međusobno ugode.[2])

Drenovski sopci pokušavaju jednu sopilu ugoditi prema drugoj na taj način, da sopac na veloj sopili prekrije sve „škujice za prebirat", a sopac na malu sopilu prekrije samo tri gornje „škujice" (one pri vrhu sopile). Taj ton na maloj sopili ima biti upravo oktava osnovnog tona vele sopile. Tako su onda doista osnovni tonovi vele i male sopile u kvartnom snošaju.

Svetojelenski sopci zovu taj sklad male i vele sopile, kod ugađanja „slog". Tim nazivom označuje se i zahvat prstima. Kada hvataju „slog", mala sopila prekrije tri gornje „škujice" (sa dva prsta lijeve i jednim prstom desne ruke), a vela sve škujice.

I Žic spominje ovo međusobno ugađanje sopila prije sviranja: „Sopci se nauče od sopac. Šišuja i Pavović su samouki. Habivali su, kako sopu drugi, pek ontrat su tararajkivali, a potli su slagali sopeli pek sopivali. Još i seda ze sin tin, da već sopu trajsetek let, seki put prvo, nego ote poć sost kamo, slažu sopeli po celu uru i više". (Žic, op. c. u Zborniku z. n. ž. i o. XV, str. 201).

Kada omišljanski sopci nastupaju prigodom svečane procesije na Tijelovo i u nedjelju iza Tijelova, valja im sopsti „na jedan glas". Zato se moraju sopile posebno ugoditi. Neda se svaka vela sopila ugoditi „na jedan glas". Postizava se to izmicanjem špuleta izvan prebiralice, jačim

[1]) Ovaj omjer sviraljaka „kleine Schalmey" i „disant Schalmey" izvodi Mahillon prema Praetoriusu; vidi Mahillom, op. c. sv. I. str. 228.

[2]) Približna intonacija obih sopila drenovskih sopaca:

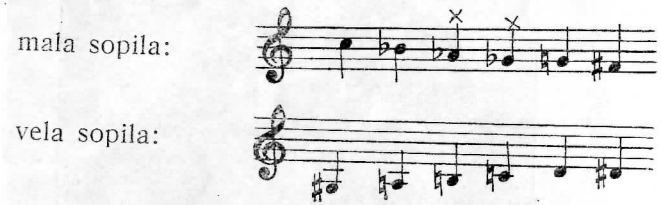

× povrh nota označuje nešto previsoku intonaciju.

Približna intonacija obih sopila svetojelenskih sopaca:

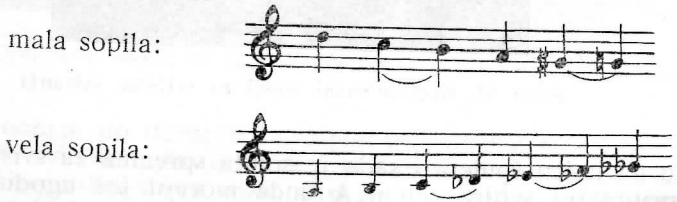

Znak —— označuje, da je interval nešto veći od polutona.

zapinjanjem piska u jamicu špuleta i napokon još i zgodnim smještanjem krila prema prebiralici. Svrha je ovom izmicanju špuleta i krila, da se ugode upravo oni tonovi, u kojima se obadvije sopile podudaraju. Jer — zbog jednostavnosti konstrukcije — ne će se vela sopela u gornjem dijelu svoje ljestvice savršeno podudarati s doljnim dijelom ljestvice na maloj sopili niti onda, kada su osnovni tonovi obih sopila vrlo dobro ugođeni. Razlog je tome lako naći. Međusobni razmještaj pojedinih „škujica za prebirat" i na jednoj i na drugoj sopeli određuje se prema već gotovom starijem uzorku, prema drugoj sopeli, (rekao je majstor iz Krasa: „kuntra drugoj sopeli zarižen koj ću skujice udelat"). Tako mora postepeno doći do sve osjetljivijih razlika u intonaciji osobito, ako uzorak nije uvijek jedan isti instrument. Nastaju vrlo sitne razlike u intonaciji tonova unutar ljestvice na sopili, no one se kod dvoglasne svirke jedva i zapažaju naročito zbog heterofonosti svirke, t. j. zbog samostalnosti obih dionica.

Kod takove svirke „na jedan glas" sopac na veloj sopili prebire prstima samo na gornjem dijelu sopile („pri vrhu"), pa donje tri škujice za prebiranje („pri krilu") ostaju čitavo vrijeme, dok on svira, otvorene. Da se ne smete kod sviranja, sopac svoju sopilu drugačije prime, a ne kao obično: obje su mu ruke odmaknute od krila, pa dok desna hvata kao obično prebiralicu, lijeva je ruka uhvati na onom mjestu, gdje nema „škujica", (gornje tri škujice razmaknute su na veloj sopili od donjih triju, vidi sl. 8).

O upotrebi sopila u pučkoj muzičkoj praksi Kuhač (u spomenutom djelu, Rad 45, str. 12) navodi samo uzgredice, da se sope uz ples, ali da sopci prate i vojnike u boj i da sudjeluju u povećim narodnim svetkovinama. U tim posebnim slučajevima — kaže Kuhač — „sadruži se i poviše njih" (sopaca).

Ovaj Kuhačev podatak ispravio je već o. dr. Bernardin fra Sokol.[3]) On izričito kaže: „Na Krku nema tog običaja, da jedan sam sopi bez drugoga glasa, a ni opet da ih se više od dvojice združi. Razlog mi je prvom dao Mihovio Perožić iz Drage (Baška), da je solo-sopljenje manjkavo, jer da dva glasa čine glazbalo „sopile". Razlog bi drugom mogao biti, što sopci sope, kako su onaj čas nadahnuti, pa bi im teško bilo s više njih slagati. Oni uopće uvijek isti sope, t. j. s istim drugom. Tako u Drazi već prije spomenuti Perožić sopi uvijek sa svojim bratom Ivom. U pojedinom mjestu nema redovito više od četiri sopca (t. j. dva para sopaca) i ti su skoro uvijek od već poznatih sopačkih obitelji".

Žic (u spomenutom djelu, Zbornik z. n. ž. i o. XV, str. 201 i dalje) kaže još i ovo: „Ki se ku (sc. sopilu) nauči sost, grusti mu se ju minjat i zato najvole, da sopu vavik oni dva, ki su se spoznali i postali pajdaši, kunpanji".

Ja bih k tome dodao još jedan razlog, koji slijedi iz tehnike priprostog načina gradnje ovih sviraljaka, a razbira se već iz opisa onih sopila u prvom poglavlju. Nijesu sve male sopile jednake ugodbe, a tako i sve vele sopile nemaju isti osnovni ton. Kada već ugađanje dviju sopila traje „po celu uru i više", koliko bi neprilike bilo, da se ugodi čitav ensemble sviraljaka, po nekoliko malih sopila međusobno, po nekoliko velih sopila međusobno, napokon još i cijeli skup malih sopila sa skupom velih sopila. Već ova tehnička teškoća jasno pokazuje, da je organizovanje većeg ensembla sopaca — ma da bi i u tom slučaju njihova svirka ostala još uvijek samo dvoglasna — nije moguće. Osim toga sopile imadu

[3]) Pučko crkveno pjevanje na otoku Krku, „Sveta Cecilija" Zagreb, 1917 str. 2.

vrlo prodoran zvuk, pa već i dva sopca mogu na velikom prostoru i pod otvorenim nebom izvesti dovoljan zvučni intenzitet. Jer sopac redovno — kada sopi „za tanac", t. j. uza svog druga, pa je njihova svirka dvoglasna — stavlja čitav pisak u usta tako, da mu se usne poduprú u pločicu špuleta (vidi sl. 39) i obaviju pisak baš na onom mjestu, gdje je namot konca, (zato nesmije smola, kojom je konac nasmoljen biti premekana, lijepila bi se za sviračeve usne; vidi o tom u III. poglavlju). On postupa dakle sasvim na isti način, kako to čini i perzijski zurnaš i naši cigani zurlaši u Južnoj Srbiji. Pisak mora slobodno stajati u usnoj šupljini svirača. Zvuk zbog toga izlazi neprestance istom prodornom intenzivnošću, a svirač upotrebljava usnu šupljinu nadutu zrakom poput mijeha na gajdama; on pri tom sasvim slobodno može kroz nos disati, pa njegova svirka izlazi u neprekinutom toku. Ipak sopac prigodice načini odah. Čini to vazda samo na mjestima, gdje se svršava muzička fraza; svaku frazu — ma kako dugo trajala — ispuše u jednom dahu.

Za taj način sviranja treba se vježbati. Kako o tom nijesam zapisao svoja opažanja, poslužit ću se analogijom od druguda. Crnogorski diplaši, koji na isti način bez odaha sviraju u posebne svoje diple, vježbaju se u sviranju već u najranijoj mladosti, kao malena dokona pastirčad. Prof. dr. Milovan Gavazzi zapisao je tu obuku crnogorskih diplaša prema kazivanju Arsenija Škatarića iz Mataguža u Zeti. Ovaj je sada student filozofije, ali je još kao dječak naučio dipliti u svom selu s djecom čobanima.

Već djeca uče svirati, pa se natječu, tko će dulje držati dah. Čine to i tako, da ih se poreda više u red, pa jedan broji, jedan dva tri, ... dotle dok i zadnji još ima daha. Govore pri tom i riječi: „Pili, vili, dipili". Naročito uče oni, koji hoće valjano diple, „predušivati", t.j. tako ekonomski ravnati svojim dahom, da se svirka kod udisanja kroz nos ni za čas ne prekida. Lica su za vrijeme svirke sasvim naduta. To se predušivanje uči tako, da se uzmu jače slamke (žitne) pljune se na dlan i slamka stavi u pljuvačku, pa duva u nju. Po pljuvački se pozna svaki prekid struje zraka u slamki dotično neprekinutost struje kod uvježbana „predušivanja". Predušuju većinom samo odraslija čobančad — djeca još toga ne umiju — koja već dulje vremena diple.

Samo u slučaju, kada se sope „na jedan glas", mora svirač jezičac zapeti usnama, da bolje ugodi svirku svoje sopile, (vidi o tom napred u ovom poglavlju). Jedino u tom slučaju dakle upotrebljava svirač sopilu kao i moderni oboist svoju sviraljku. Tlakom usana na dvojezični pisak regulira sitne razlike u intonaciji.

Iz podataka, što se mogu naći u literaturi iza Kuhačevih opažanja i istraživanja, razbira se da sopci sopu samo u tri prigode.

Prva i najznatnija je njihova služba, da sviraju uz ples, tanac. Kako je ples vrlo mila zabava mladeži po svemu Hrvatskom Primorju a i u Boduliji na otoku Krku[4]), sopci imadu posla gotovo svake nedjelje preko ljeta[5]), jer se mladež, momci i djevojke odmah iza večernje — poslije-

[4]) Za otočane s Krka kaže dr. Giambatista Cubich u spomenutom već djelu na str. 102: „Singolare si è il ballo di cui sono appasionatissimi".

[5]) Tu Žic, op. c., daje točniji podatak: „Sopivaju se nedilje maloga i se nedilje i blagdani veloga mesopusta, zadnje tri dni mesopusta sopu i večer na placi; na Ivanju, Petrovu, Jerolimju i ako kada o levi, pek na pirih i na razgon (prvu nedilju za Petrovun). Ve dne od vičernje i večer se sope, kada je za tanac, a na piru se sope i po maši sprid obeda" (v. o tom još i poslije).

podnevne pobožnosti u crkvi — sakuplja na plesalištu i čim sopci počnu, već se sastaju parovi i neumorno plešu, a plesači zacijelo izdrže dulje od sopaca, koji od vremena na vrijeme moraju prestati, kada ih sviranje sasvim umori. Osobito im se osuši grlo, a i usta, što je uvjetovano prije istaknutom tehnikom puhanja, koje neprekidno traje za sve vrijeme sviranja. Zato moraju često piti, a negda, kada su — prema pričanju — imali još veće sopile nego danas, morali su piti i više, (vidi o tom u Kuhača, op. c. Rad 45, str. 12). Svaki ples potraje prosječno oko pola sata.

U mnogo mjesta na otoku Krku, primjerice u Dubašnici (Bogovićima), u Vrbniku, naći će plesa željna mladež svake nedjelje i blagdana priliku za ples. Pa kada s bilo kojeg razloga ne nađu sopaca, pomognu sebi na taj način, da pjevaju plesne popijevke, pa i obične popijevke s beskonačnim pripjevima. To pjevanje — po umetnutim beznačajnim ornamentima, slogovima i riječima, (tajranla, ranlala, l'ndara, ojana, ninanena i sl.) — dobilo je naziv „tararajkanje" (u Jurandvoru kraj Baške i u Vrbniku) ili „tarakanje" (u Dubašnici).

Ima mnogo vrsta plesova, što se plešu uz svirku sopila ili uz tararajkanje. Spomenut ću samo njihova imena.

U Jurandvoru općine Baška: tanac—šoto (zovu ga još i talijanskim nazivom alla-volto, ali i „tanci na redići"); vojcer (po svoj prilici prema „Walzer", samo je to ovdje ples u dvočetvrtinskoj mjeri); kontrapas; pod nogu.

U Bogovićima općine Dubašnica — kada se osobito razigraju — vole osim običajnih tanaca (u ritmu polke), koji se plešu u parovima, plesati i „starinski narodni ples", koji zbog prve i zadnje figure zovu još i „kolo"[6]), dok se ostale figure (do tri) zovu „na mistu".

U Dobrinju plešu najvećma „polku", „veroz" i „tonoc" („stari rvaški tonoc").

U Vrbniku[7]) ima mnogo naziva za plesova: Tanac (s figurama: ruki, nogi, potanca), bekerčica, kolo (samo uz pjevanje), tantarola (plešu je „samo muži i to zadnju nedilju mesopusta"), bojser; najvećma se pak plešu versi (po bekersku ili po fervašku) i polka.

U Novom Vinodolskom najvećma su svirali uz ples zadnja tri dana mesopusta. Da se uzdrži plemenita takma među sviračima, sopcima novljanskim, bila je prije svjetskog rata općina u tom mjestu odredila godišnju nagradu najboljem paru sopaca u iznosu od dva forinta. No u Novom Vinodolskom na ta tri dana plešu i uz pjevanje starih balada[8]). Začudo je, da se u Novom redovno uz sopile plesalo u zatvorenom prostoru, a pod vedrim nebom — na trgu — vole još i sada plesati uz pjevanje. Danas se u Novom već upotrebljavaju za plesnu muziku instrumenti uneseni izvana (na pr. harmonika — rastezača) ili iz drugih područja našeg folklora (na pr. tamburice).

U Omišlju se na dan mesopusta plesao „verec", sada ih već malo znade ovaj figurirani ples.

I u Kastavštini su nekada sopli sopci najvećma o mesopustu. U nekim su selima svirali na mišnjicama (mjesto na sopilima). Stari „sopac" na mišnjicama, Jure Rutar, u selu Studeni svirao je po tri i četiri dana,

[6]) Vidi u Milčetića u Zborniku z. n. ž. i o. I, str. 167.

[7]) Vidi u Žica u Zborniku z. n. ž. i o. XV. str. 196—200.

[8]) Vidi o tom u mom Izvještaju „Svadba u Novom Vinodolskom", spremljeno za Zbornik z. n. ž. i o.

pa znao sabrati o mesopustu i lijepih novaca, govorio je o nekih šezdeset do sedamdeset fiorina.

Značajna je konstatacija u Žica: „Vavik je pravi tanec pod sopeli, a pod mih (t. j. mišnjice) i pod bribirače je tanec, ma ni pravi, ne kantaju ga".

Pleše se redovno na najprostranijem mjestu sela ili grada. Obično je to trg, placa, pred crkvom, pred školom ili pred općinskom zgradom. Sopci imadu na placi posebno već unapred određeno mjesto. U Vrbniku se to mjesto zove „predsopac"[9]). Tu se sopci smjeste, sjednu na dvije stolice, uz njih bude pri ruci i vino, da njime ovlaže usta i grlo, pa sada treba samo još, da se sopci oglase, „da nasapaju" kako vele u Vrbniku. „Seki tanec, ako ga pravo sopu, dura poviše od pol ure". Za svaki tanac plaća onaj, koji je bio prvi plesač; on će dakako i odrediti, što se ima plesati, treba da to samo prišapne sopcima. No događa se i drugačije. „Va tanci užaju zakriknut sopcu: „Sopi gušće ali reje, zemi drugi veres!" (Žic op. c. u Zborniku z. n. ž. i o. XV, str. 203). Sopci će po uputi zasvirati, a svaki plesač i svaka plesačica odmah će po napjevu pogoditi, što se ima plesati. Pleše se, dok je vidno, redovno do „Zdrave Marije"; ako je baš prilika — o mesopustu — onda se pleše i kada zamrači. Valja donijeti „lanternu" na placu (tako u Dobrinju) ili svi pođu u prikladne, već prije zato najmljene prostorije (dom, gostionica).

Za cijelo vrijeme sviranja udaraju sopci nogama, pa time markiraju i za sebe i za plesače ritam. Nije li to u neku ruku nadomjestak za udaraljke? Da se to njihovo udaranje nogama još i bolje čuje podmeću pod noge koji put i dasku, (vidi o tom u Milčetića, Zbornik z. n. ž. i o. I, str. 303). Kada sopu figurirane tance, onda će na svršetku jedne figure sopci dati „senjal". To je posebna melodijska fleksija, koja se upotrebljava i na svršetku cijelog „tanca", a sastoji se u vrlo hitroj trci tonova čitave ljestvice male sopile s oštrim akcentom na najsitnijoj noti. Svetojelenski sopci kažu, da se svaki tanac ili druga svirka ima podjednako svršiti: najprije dođe „slog" (v. napred značenje), taj se dugo drži, a onda „cvrlić" (naziv za spomenutu hitru trku na kraju).

O plesnim napjevima govori i dr. Cubich, op. c. str. 102, pa kaže o njima još i ovo: „La melodia incomincio con alcuni modulazioni melancoliche che durano a lungo, a nelle quall si fa gran lusso di trilli. Poi passano all' allegro, specie di monferina in tempo di tripla". Tu se zacijelo Cubich prevario, jer tročetvrtinski takt — tripla — nije uobičajen; ja ga nijesam uopće čuo. Taj navod mogu objasniti jedino tako, da je Cubich mislio na šestosminski takt, koji se uistinu često upotrebljava, ali kao dvodjelna mjera; (vidi poslije u zapisima promjenu iz dvočetvrtinske u šestominsku mjeru). Svetojelenski sopci imadu i uvod u svirku, što se ovdje spominje, ali mu ne daju posebnog imena. Istom melodijskom frazom, u kojoj običavaju opetovati nekoliko motiva, sada više sada manje puta, počimlju sve svoje svirke: plesove, mantinjade, hodove i popijevke.

[9]) O tom govori i dr. Giambattista Cubich u svojima „Notizie naturali e storiche sull' Isola di Veglia", Trst 1874, I. str. 162: „Un paio di sounatori di pive („piva" tu znači sopilu, što se razbira iz drugog mjesta u Cubicha: „alcune pive construite alla foggia di un oboè"), posti *in un sito eminente* (podvlačim ja), pell ordinario sotto un albero, intonuano la danza con certi continui contorcimenti: i quali vogliono forso indicare il tempo musicale".

Druga je važna služba sopaca, da svojom svirkom razigraju „pirovjane" (svatove). Pir bez svirke u području čakavštine ne može se zamisliti. Samo udovac ili udovica nesmije svečano slaviti svoj drugi pir. Najvećma su svirci na piru pravi sopci, upravo oni, koji „sopu va sopeli". U novije vrijeme upotrebljavaju se i drugi instrumenti u toj prilici: harmonika (rastezača) u Novom Vinodolskom i Baški, tamburice u Novom Vinodolskom; a na Cresu i Lošinju odvajkada su tom prilikom upotrebljavali mih (meh, mešćić, mišćić, mišnjice). Na Krku i Kastavštini također se prigodice upotrebljavaju mišnjice ne samo za pir već i za tanac osobito u mjestima, gdje baš nema pravih sopaca. I ove svirače zovu sopcima.

Sopci imadu na piru mnogo posla. Razabrat će se to iz kratkih prikaza, koji slijede.

Najstariji podatak nalazim u dra. Giambattista Cubicha „Notizie naturali o storiche sull' Isola di Veglia" i to u sv. I str. 103: „Durante tutta la notte odesi il soune delle pive (i ovdje treba, kao i prije razumjeti sopile) inanzi alle case degli sposi e dei più stretti parenti". Ovdje se spominje samo svirka sopaca za vrijeme svadbenog plesa iza večere u kući. No sopci su zabavljeni zapravo za vrijeme cijelog pirovanja.

Dubašnica (v. u Milčetića, Zbornik z. n. ž. i o. I, str. 162—171). Oko osam dana prije pira zaručnik donosi zaručnici darove. Taj se običaj nazivlje „obećanje". Tom prilikom — iza večere — ima tanac. Ne kaže se, da li su sopci prisutni. Ovo je baš tanac zaručnice. Dva dana prije pira u večer je u kući zaručnice opet tanac. I to je tanac zaručnice, pa ona najviše pleše. Opet se ne kaže, jesu li kod toga tanca prisutni sopci.

Sopce najmi zaručnik. Dan prije pira već za rana jutra dođu sopci k zaručnikovoj kući i tu zasviraju „mantinjadu". Sopce vodi „kumpar od sopci". On — kada svrši mantinjada — ispali pušku u znak veselja. Svršivši tu posao, krenu se sopci predvođeni svojim kumparom najprije zaručnici, a onda svim pozvanim pirovljanima, od kuće do kuće. Svagdje sopci iskažu čast pozvaniku na pir „mantinjadom", samo njihov kumpar prije pita ukućane, hoće li dopustiti, da im sopu mantinjadu. Sopu ispred kućnih vrata, a na svršetku mantinjade vazda kumpar opali pušku. Ukućani redovno pozivaju kumpara sa sopcima u kuću, pa ih „kumpar od sopci" pozdravi: „Ovo van je jedna mala mantinjada, pošaljena od našeg mladoženje; starin na poštenje, mladin na veselje". Tako to ide cijeli dan, dok nijesu svi pirovljani pozdravljeni i počašćeni.

Na dan pira sakupe se mladoženjini pirovljani u njegovoj kući. Tu su dakako i sopci sa svojim kumparom, koji se za svega pira od njih ne dijeli. Sopci sopu i kada svaća krene u crkvu a i kada se vraća iz crkve prema nevjestičinoj kući. Tu se odmah posjedaju pirovljani k objedu. Na početku i na svršetku objeda sviraju sopci mantinjadu, a njihov kumpar nazdravlja svaki puta: „Ovo vam je jena mala mantinjada", sve kako je govorio i dan prije pirovljanima, samo još doda i kakovu bockalicu mladencima.

Poslije objeda je tanac, kolo, gdje nevjestica najviše pleše, a prvi ples pripada kumu s nevjestom.

Iza oprosta nevjestice i blagoslova roditelja svaća se krene kući mladoženje. Napred sopci sopu. U kući mladoženje je večera. I tu valja početi i završiti mantinjadom, iza koje nazdravlja kumpar. Poslije večere dijeli nevjestica pirovljanima već pripravljene darove, a onda se razvije tanac, pa se često pleše i do bijela dana.

Vrbnik (vidi Žic, Zbornik z. n. ž. i o. XV, str. 199 i 200). „Kada je pir, ontrat se ne plaća tanec, nego bivaju za cel dan pogojeni. Dobivaju seki fijorin i hranu. Pirovani moraju zapejat crikvi i prepejat ze crikve. Tako na obed i z obeda pek na večeru. Za stolon moraju sost mantinjadu. a po večeri sopu pirovjanon v kući. Kada je pirovjanski tanec, ontrat ih po maši pripejaju (misli se na plesalište, na placu), sopci gredu na svoje mesto, a pirovjane se ćapaju v kolo... ter tancaju do polne. Po polne (poslije objeda) pridu na placu s kolon i pasaju tri puta okolo nakolo place, a sopci sprid njih, ontrat redu sopci na svoje mesto, a oni tancaju nakolo naprid, dokla udelaju koti za prve ruki od tanca, (posebnu figuru plesa, koji se nazivlje „tanec"). Seki put, kada počinje drugi tanec na piru, jedan zeme nevesticu i se ženske v koli pek pasa okolo nakolo place tancajuć, ontrat se raspuste i počne pravi tanec. Sopci tada ze sopelami daju senjal".

„Prija večere su prvo (seda su to zatrli, zač ni vina) hodeli pokolu. Si pirovjane su se ćapili za ruku, jeden muški, jena ženska, jeden muški, jena ženska, a sopci sprida i tako su pasivali okolo place, pek ontrat si pejajuć obehajali ves grad potancujuć i kantajuć i sopuć ter pjuć, zač ki su bivali na piru su davali pit".

Omišalj. Mantinjadom zovu svirku, kojom se svaća dovodi na vjenčanje u crkvu i odvodi iza toga iz crkve. Mantinjada ima više vrsta, a nazivaju ih prema napjevu popijevke, po kojem se odvija svirka. Takova je primjerice mantinjada „Mlada nevistica". Tu sviraju sopci omišaljski pred vratima mladenke prije nego se svati spreme k objedu ili večeri. Ova se mantinjada sastoji od četiri malena muzička stavka, od kojih su prva tri jednaka, a četvrti je od njih različit, to je zapravo „coda" mantinjade. Ima u Omišlju i posebna mantinjada „za prvi pjat", koju sviraju sopci, kada se prigodom svadbenog objeda iznosi na stol pred pirovljane „prvi pjat" i u njemu čorba. Ova mantinjada ima tri stavka; dva su od njih jednaka, a treći je završetak.

Baščanska Draga. Sopci sviraju već rano ujutro na dan pira mantinjadu nevestici. Tom prilikom negda su svirali „Frankopansku mantinjadu" prema pučkoj popijevci „Turne moj lipi".[10]) Popijevka sama došla je u zaborav, tek je još sopci znadu sopsti. No i oni je već zaboravljaju. Tako se u Omišlju, kada je umro onaj sopac, koji je redovno svirao tu mantinjadu u malu sopilu, više ne sope, jer ima još samo poneki sopac, koji to zna sopsti u velu sopilu.

Dobrinj. Kada se pirovjani sakupe u kući nevestice, ređa se povorka. Prve idu sopeli, za njima nevestić s kumparom, a onda svi pirovjani, dva i dva, za njima. Tako odlaze po nevesticu. Izlazeći iz kuće nevestičine poreda se svadbena povorka malo drugačije. Opet su prve sopeli, za njima sada ide nevestica s kumparom, onda nevestić, iza njega braća njegova i njezina, napokon ostali pirovjani. Iza vjenčanja u crkvu odlaze svi zajedno na placu i tu se razvije tanac. Iz kuće mladenaca donose pirovjanima, dok plešu, na placu vino. Dok je vidno plešu na placi, a na večer u kući, gdje se piruje.

Baška Nova. Pred svadbenom povorkom idu sopile ili harmonika - rastezača, u novije vrijeme i jedno i drugo. Iz crkve se pirovjani vraćaju najprije kući na „marendu" (prijepodnevni obrok). Iza toga prolaze selom pjevajući i svirajući. Na zgodnom mjestu svatovi se zaustave pa zaplešu.

[10]) Napjev popijevke sačuvan je u zapisu Matka Brajše-Rašana „Hrvatske narodne popijevke iz Istre svjetske i crkvene". Pola 1910.

Opet pođu dalje, dok ih ne bude volja za ples, pa se ponovno na zgodnom mjestu zaustave i zaplešu. Tako proborave vrijeme do objeda. Kasno poslije podne i na večer odlaze pirovjani na ples u narodni dom. To je javni ples, dolaze prema tome onamo i oni mladići i djevojke, koji nijesu pirovjani. Pleše se do kasne noći.

Novi Vinodolski. Sopci su uposleni na sam dan svadbe. Ispraćaju mladence svirkom u crkvu i poslije vjenčanja i iza mise iz crkve. Prava im služba počinje tek poslije podne, kada s kumom i barjaktarom počnu sabirati „svaću". Obilaze od kuće do kuće selom, dok ih sve sakupe, a onda povorka krene gradom do obale, pa uz obalu do „soline" ili „na mel", (na tom se mjestu obale nekada tovarila sol i mel). Tu je cisterna; u nju baca mladenka jabuku, u kojoj su utaknuti dinari. Za jabuku se otimaju djeca i momci. Povorka potom krene uzbrdo prema kaštelu. Duž cijelog puta, kada prolazi svadbena povorka pokraj poznatih kuća, dočekuju svatove rođaci i poznanici, zaustavljaju ih i nude vinom. Svatovi se doista zaustave. Mladež odmah prihvati priliku i hvata se u kolo, pa pleše. Oko svatova nakupilo se djece, pa ona sada stoje usred kola i kada im dojadi stajati, počinju vikati, podignu strašnu halabuku. To je znak, da se kolo svršilo. Odmah sopci zasviraju i povorka krene dalje. Dok povorka kreće, iz kuća izlaze žene i posipavaju mladence žitom, „sole" ih žene „soljače", da bude blagoslovljeno i da mladi par bude imao potomstva. Kada svatovi dođu pod kaštel, obađu koprivić, „staro drvo" na trgu i onda započne kolo. To kolo pleše se samo uz pjevanje starih balada, (kako je to već spomenuto), i traje uz male prekide sve do mraka. To vrijeme sopci ne sviraju. Kada se smračilo sopci sopući povedu svaću na plesalište, u najmljenu gostionicu. Tu se k plesu pušta samo svaća i uzvanici, pa kum na ulazu strogo nadzire, tko će onamo ući. Pleše se do kasne večeri, a onda odlaze — opet uz svirku sopaca — u kuću, gdje se piruje.

Sveta Jelena. Kada svati dođu pred kuću mladenca i mladenke, stojeći sviraju mantinjadu. Ako sviraju hodajući selom i prateći, zapravo vodeći, svadbenu povorku, njihova se svirka zove „hod". Ima za „kod" više „noti"; jedna se od njih osobito svečana zove „na počast".

Praputnik i okolica u Hrvatskom Primorju. Na dan vjenčanja idu sopci („sopele" ili „armonika") najprije k mladoženji, pa mu odsviraju mantinjadu. Poslije sviraju isto to i pred kućom kumpara ili debeloga kuma. Mladenca prate na putu k nevjesti; kojoj sviraju također mantinjadu. Ako je vjenčanje prije podne, pleše se već prije objeda. Prvi je ples „hrvatski" (primorski narodni ples); taj pleše samo mladi par, iza toga zapleše s nevjestom debeli kum, dok mladenac pleše s onom djeverušom, s kojom je u crkvu polazio. Potom plešu roditelji mladenaca, onda rodbina, napokon i svi svatovi. Za vrijeme svadbenog objeda, kada iznesu na stol vižu ili poveticu, oglase se sopele ili armonika. Najviše pak sviraju sopci poslije objeda, jer se onda počne ples, koji potraje dugo u noć.

Sopci su imali nekada više ugleda, nego ga danas imaju. Bilo im je dopušteno sopsti i u crkvi. Od te njihove ugledne službe ostade samo običaj u Omišlju i to upravo na dan Tijelova i u nedjelju poslije Tijelova. Tada sopci sviraju i u crkvi za vrijeme službe Božje, osim toga još i za čitavo vrijeme svečanog ophoda sviraju u samoj procesiji i to naizmjence s pjevačima. Pjeva se himan „O jeziče", a iza svake kitice sopci sopu isti napjev, koji su dotada pjevači pjevali. Onda iza njih opet zapjevaju pjevači, pa kada svrše drugu kiticu pjesme, zasviraju sopci. Tako to ide

redom, pa se ne izmore niti pjevači niti sopci. Tom prilikom sopu sopci „na jedan glas". Već je prije opisano, kako sopile u tu svrhu ugadaju.

Spominjući taj običaj u Omišlju dr. Bernardin fra Sokol (vidi op. c. u „Sv. Ceciliji" 1917, str. 2) izvodi još i ovo: „Takav je običaj jamačno bio i po drugim selima na otoku Krku, ali je s jednog ili drugog razloga prestao. Tako se na pr. u Baški prestalo sopsti u crkvi sedamdesetih godina prošloga stoljeća zbog toga, što je u pisku jedne sopile zaostala mrvica kruha, koja je smetala sopcu (bila su to braća Šorići), da uredno sopi, na što se je puk u crkvi smijao, a tadašnji župnik zabranio unapred sopsti u crkvi".

Još se spominje i to, da sopci sudjeluju kod mlade mise. Žic u spomenutom djelu (Zbornik z. n. ž. i o. XV, str. 201 i d.) kaže, da se pleše „i na mladih mašah od po maši do obeda i od trih ur do noće pek još i večer po večeri". K tome se može dodati i stariji podatak iz M. Sladovića: „Povesti Biskupijah Senjske i Dodruške ili Krbavske" (Trst 1856, str. 203), gdje se navodi u naredbama senjskog kapitula 1830, da idu „pred križem sopci sopuć", kada mladog svećenika prati svečana povorka u crkvu i natrag.

I u Aleksandrovu (Puntu) na otoku Krku sopci su sudjelovali kod slave mladomisnikove. U subotu ujutro polazili bi oni s jednim, koji je nosio banderu, pred svaku kuću, iz koje je tko pozvan na tu slavu, na taj „pir"; tu bi oni neko vrijeme svirali. Pod večer dolazili bi onda pozvani „pirovljani" u kuću mladonisnika. Djevojke, sve u bijelome, donosile bi „koneštrice" sa slatkim pogačicama, a ispred njih bi išli sopci sopući. Došavši na trg, malo bi se zaplesalo, a onda pošlo u kuću mladomisnika, gdje je bio — iza večere — tanac. U nedjelju poslije mlade mise idu svi „pirovljani" u redu na objed „pod sopilama". Za objedom se vesele, pjevaju; sopile sope; iza objeda je tanac na trgu. Pleše se do mraka; desilo se već, da je poslije večere — u kući zaplesao i mladomisnik. (V. Zbornik za n. ž. i o. XI, str. 300—301).

Žic još spominje, da se u Vrbniku oglase sopile, a uz njihovu svirku namah razvije i tanec, „ako se ča osobojnoga dogodi, rado o levi[11]) na veselje onin, ki redu pod levu i ki ostanu soldati, ma samo jeden put". Tom prilikom znadu sopci zasvirati i „marću" (koračnicu), posebni stavak uz koji se može dobro stupati.

U Praputniku sudjeluju sopci i kod koledvanja. Koledva se tu vrši ovako: Mladići se na Stjepanje sakupe poslije mise pred crkvom, gdje ih već čekaju sopci sopući mantinjadu. Potom krenu selom od kuće do kuće i stanu pred svakom kućom, u kojoj ima djevojaka. Pošto isplešu dva tri tanca, dobiju koju bocu vina ili dar u novcu. Koledvači jednog sela ne idu svi zajedno, nego se razdijele u više kumpanija, pa posjete i susjedna sela. Na Novu Godinu prirede sa sakupljenim darovima sjajan objed. (V. Zbornik za n. ž. i o. I. str. 220).

Navesti ću imena sopaca, koji su kumpanji.

Kuhač (op. c. str. 12) navodi samo Lovra i Matu Radetića iz Novog Vinodolskog uz napomenu, da je Lovro ponajbolji sopac Hrvatskog Primorja. Podatak je Kuhačev po svoj prilici iz osamdesetih godina prošlog stoljeća (1875).

Žic (op. c. u Zborniku z. n. ž. i o. XV, str. 202 i 203), navodi mnoga imena sopaca, ali ne spominje, koji su od njih kumpanji „Seda (god. 1900.) ume sost Pavović (Dijanić), Šišuja (Volarić), Popina (Hrijec) i sini, Šip (Polonijo), Braća Gorci (Mihajići), Lucetar (Lucetić), Lovrići otec i sin. Samo jedan par sopaca Žic izričito spominje kao kumpanje; to su Šišuja i Pavović.

Dr. Bernardin fra Sokol (op. c. „Sv. Cecilija" 1917, str. 2) spominje kao kumpanje braću Šoriće u Baški sedamdesetih godina prošlog stoljeća i braću Mihovila i Ivu Perožića u Bašćanskoj Bragi godine 1917.

Pribrao sam o tom još i novijih podataka, pa sam i fonografirao svirku sopaca u nekoliko navrata (u Omišlju, u Novom Vinodolskom i u Drenovi).

U Novom Vinodolu već se rijetko nađe sopaca, jer mlađi svijet odlazi za zaradom po svijetu i nema prilike, da se mnogo vježba u sviranju. Sviraju zajedno Jerko Mrzljak i Ivan Žvanović, a slože se koji put kao kumpanji i Jerko Mrzljak i Franjo Piškulić.

Drenovski sopci su Jovani Petrović i Jovani Blažić, no i oni su zapravo jedini kumpanji u cijelom onom kraju Kastavštine.

Jedan par sopaca živi u selu Belobrajići općine Tribalj. To su Ivan i Andra Belobrajići; oni su nabavili gotove sopile u trgovini. U Krasu općine Dobrinj sopu zajedno kao kumpanji Rok Fugošić i Josip Trubić.

U Jurandvoru općine Baška se dva para sopaca: Marko Hrabrić svira zajedno s Jurjem Juranićem, a Josip Dujmović s Jurjem Galjanićem.

U Omišlju su kumpanji Ivan Grego, slijepac, kojemu je sviranje gotovo jedina zarada, i Ivan Pindulić.

U Svetoj Jeleni najčešće sviraju kao kumpanji Stipan Domijan, zvan Pičina, (malu sopilu) i Andrija Blažić, slijepac. Stipan je osim Andrije — kojega cijeni kao najboljega svog „učenjaka" (sic!) i priznaje mu čak, da je bolji od njega samoga — učio i druge sopsti u velu sopilu, pa prigodice svira i s drugima, najčešće s Franjom Domijanom.

U selu Čavlima na Grobinštini bio je poznat sopac, sada pokojni Josip Hlača. Sopao je sa svojim sinovima.

U selu Brnelići sopu zajedno Ivan Braganjić (na malu sopilu) i Martin Grabar (na velu sopilu). Braganjić prigodice šope zajedno i s drugima.

[11]) Stavnja, asentacija.

V

FONOGRAFSKE SNIMKE I ZAPISI

U muzejskoj Zbirci fonograma ima u svemu devet fonografskih ploča sa snimkama svirke sopaca. Snimke su učinjene u Omišlju (1926) u Novom Vinodolu (1928) i u Drenovi (1931). Jasno je, da se u tim fonogramima ne nalaze potpune snimke, t. j. snimke čitavih stavaka. Tanac primjerice traje oko pola sata, pa se sastoji zapravo od nekoliko manjih stavaka, koji se litanijski ponavljaju, ma da se tokom svirke zapažaju i znatnije varijacijske promjene u melodijskom razvitku. No kako su baš te melodijske varijacije podvrgnute momentanom raspoloženju sviraca, nema ustaljenje sheme, već se vještiji sopac svoju vještinu pokazati upravo u tim promjenama i kićenju melodijske linije. Zato su snimani samo omanji stavci, pa su sve snimke zapravo fragmenti, iz kojih se lako može razabrati cijela tehnika sopačke muzike.

Podaci o tim snimkama upisani su u knjigu protokola ove Zbirke fonograma, pa ih ovdje prenosim.

1) Ploča Zb 54 —Ph. A. 3172[1]) — Starinski tanac, zvan „kolo". Pleše se u ovih pet figura: 1) „Kolo", zapravo je to šetnja u parovima u okrugu po plesalištu, svaki momak vodi po dvije djevojke. 2) „Na mistu", poređaju se „jedni sproti drugim", muški prema ženskima, pa se izmijene za mjesta po dva put. 3) „Kolo" kao prva figura. 4) „Na mistu" kao druga figura. 5) „Kolo" kao prva figura.

Snimljena je svirka kod prve i druge figure (fragmenti u opsegu od jednog stavka) i završetak iz pete figure. Ples se taj pleše najviše o mesopustu, a i u obične nedjelje pod vedrim nebom.

Snimka je učinjena 25 kolovoza 1926 u Omišlju. Svirka je u toj snimci dvoglasna.

Svirali su

a) u malu sopilu Ivan Pindulić, star 58 godina, krojač, rodom iz Omišlja, putovao kao radnik u Ameriku, a živi sada u Omišlju;

b) u velu sopilu Ivan Grego, star 43 godine, bio mornar, rodom iz Omišlja, putovao kao radnik u Ameriku, a živi sada u Omišlju.

[1]) Broj Zb 54 redni je broj zbirke fonograma u zagrebačkom Etnografskom muzeju, a broj Ph. A. 3172 je redni broj zbirke fonograma bečkog Phonogramm—Archiva, s kojim Muzički odsjek zagrebačkog Etnografskog muzeja sarađuje; vidi o tom potanje u knjizi 12. Etnološke biblioteke, Gavazzi—Širola: Muzikološki rad Etnografskog muzeja u Zagrebu, Zagreb 1931, str. 7. (Isp. i „Narodna Starina" X. Zagreb 1931, sv. 25).

2) Ploča Zb 56 — Ph. A. 3243 — Mantinjada „Mlada nevistica". Osnovni napjev mantinjade svira se tri put redom, snimljen je samo jedamput; poslije toga je „coda", završetak, koji je samo djelomično snimljen. Mantinjada se zove „Mlada nevistica" po napjevu popijevke, kojoj je tekst već zaboravljen.

Snimljeno 25 VII 1926 u Omišlju. Svirka je na snimci dvoglasna.

Svirali su isti sopci kao i na ploči 54.

3) Ploča Zb 57 — Ph. A. 3244 — a) Mantinjada za prvi pjat. Sopi se, kada se svatovi skupe za stol i donese prvi pjat s čorbom. Sastoji se iz početka i „Code". Početak se svira zapravo tri put, a snimljen je samo jedanput. — b) Tanac, koji se pleše obično svake nedjelje u ritmu i na način polke.

Snimljeno 25 kolovoza 1926 u Omišlju. Snimljena svirka je dvoglasna.

Svirali su isti sopci kao i na ploči Zb 54.

4) Ploča Zb 89 — a) Polka „Izvor-voda". Sopci sopu polku po napjevu popijevke „Izvor-voda". — b) Lirska popijevka „Izvor-voda izvirala — miloj mojoj drage — miloj mojoj crne oči — pogledajte na me".

Snimljeno 25 studenoga 1928 u Novom Vinodolskom. Snimljena svirka i pjevanje je dvoglasno.

Svirao je

a) u malu sopilu Ivan Žvanović, rođen godine 1905 u Novom Vinodolu, stolar, putovao malo, i to samo po Jugoslaviji, stalno boravi u Novom.

b) u velu sopilu Jerko Mrzljak, rođen 1905 u Novom Vinodolskom, zidar, putovao po poslu mnogo po Jugoslaviji. Živi, kada nije zaposlen sezonskim zidarskim radom, u Novom.

Obojica su i pjevala popijevku dvoglasno.

5) Ploča Zb 91 — a) Plesna svirka na sopilama prema napjevu pučke popijevke „Oj, vi mladi tancarići", poskočnica, hitri skakutavi ples, koji se redovno pleše iza polaganog i odmjerenog kola. — b) Lirska popijevka „Oj, vi mladi tancarići — ki nimate krajcarići — vi mislite, da su škudi — a vama su žepi šupi". — c) Lirska popijevka „Sve se vinca bele — sve se vinca bele — a moj se zeleni — ojaj nina nenenaj — rekla je, da će bit moja — ta divojka mlađanaj".

Snimljeno 25 studenoga 1928 u Novom Vinodolskom. I svirka i pjevanje je dvoglasno.

Svirao je

a) malu sopilu Franjo Piškulić, rođen 1905 u Novom Vinodolu, zidar, putovao najvećma po sezonskom poslu po Jugoslaviji, inače stanuje u Novom.

b) u velu sopilu Jerko Mrzljak, rođen 1905 u Novom Vinodolu, zidar, putovao redovno po sezonskom poslu po Jugoslaviji, inače stanuje u Novom.

Popijevke b) i c) pjevao je Jerko Mrzljak (sitno grlo) i Ivan Žvanović (krupno grlo).

6) Ploča Zb 160 — Pučki ples zvan „polka".

Snimljena 19 srpnja 1931 u Podbregu u Kastavštini. Snimljena je svirka dvoglasna.

Svirao je

a) u malu sopilu Jovani Petrović, 58 godina star, rodom iz Brdine u općini Drenova (Rijeka u Italiji), drvodjelac, koji stalno boravi u Brdini, za rata je bio kao vojnik u Galiciji.

b) u velu sopilu Jovani Blažić, 52 godine star, rodom iz Podbrega u općini Kastav, seljak, koji stalno boravi u Podbregu, prije rata bio kao mornar u Italiji.

7) Ploča Zb 161 — Pučki ples zvan „hrvatski".

Snimljeno 19 srpnja 1931 u Podbregu u Kastavštini. Snimljena je svirka dvoglasna.

Svirali su isti sopci kao i na ploči Zb 160.

8) Ploča Zb 162 — a) Opseg tonova male sopile — b) Opseg tonova vele sopile — c) Mantinjada „mladoj nevesti", koja se svira na čast nevjestici, kada je u svatovima izvode iz kuće njezinih roditelja.

Snimljeno 19 srpnja 1931 u Podbregu u Kastavštini. Snimka je (c) dvoglasne svirke.

Svirali su isti sopci kao i na ploči Zb 160.

9) Ploča Zb 163 — a) Popijevka uz svirku vele sopile. „Ustal san se jeno jutro malo pred zorun" — b) Popijevka uz svirku vele sopile „Sujenice moja — si mi dosujena — nina, ninena". c) Lirska popijevka „Majka Maru za Ivana dala — kad ju dala, pa se je kajala".

Snimljeno 19 srpnja 1931 u Podbregu u Kastavštini. Sve tri snimljene pijese su dvoglasne.

a) i b) pjevao je Jovani Blažić, a svirao Jovani Petrović. c) pjevao Jovani Petrović (sitno grlo) i Jovani Blažić (krupno grlo).

U toj snimci snimljeni su primjerci pjevanja uz svirku vele sopile, kako se to običavalo upotrebljavati u pučkoj muzičkoj praksi u Kastavštini upravo u području nekadašnje riječke općine Drenova. U drugim mjestima takovog običaja nije bilo. Pričali su mi moji drenovski sopci, da pravi sopac mora biti i dobar pjevač, jer kada svatovi zažele pjevanje, moraju se najmljeni sopci odazvati pa zapjevati, a čine to ili pjevajući dvoglasno ili pjevajući uz svirku vele sopile. Tu onda jedan sopac pjeva poznatu koju pučku popijevku, većinom lirsku, koja pristaje uz svadbeno veselje, preuzevši zapravo dionice male sopile, a drug njegov sopi i dalje onu istu dionicu, koju bio izvodio, da se sopi dvoglasno.

Ovu praksu pjevanja uz svirku sopile zapazio sam još i u Svetoj Jeleni. I tu mi stari Pičina reče, da pravi sopac mora znati „i pivat i sost". No ovdje je pjevao Andre Blažić, a pratio ga je Stipan Domijan — Pičina na maloj sopili. Tako je izlazila unisono popijevka, samo je dionica male sopile bila iskićena bujnim ornamentima, većinom kratkim triljima.

Sve je snimke učinio dr. Božidar Širola, muzikolog Etnografskog muzeja u Zagrebu.

Motivi sopačke svirke.

Prema zapisu učinjenom 23. kolovoza 1926. u Bogovićima (op. Dubašnica) na Krku.

Fragmenti „starinskog narodnog plesa", zvanog i „kolo" (vidi napred u poglavlju IV.)

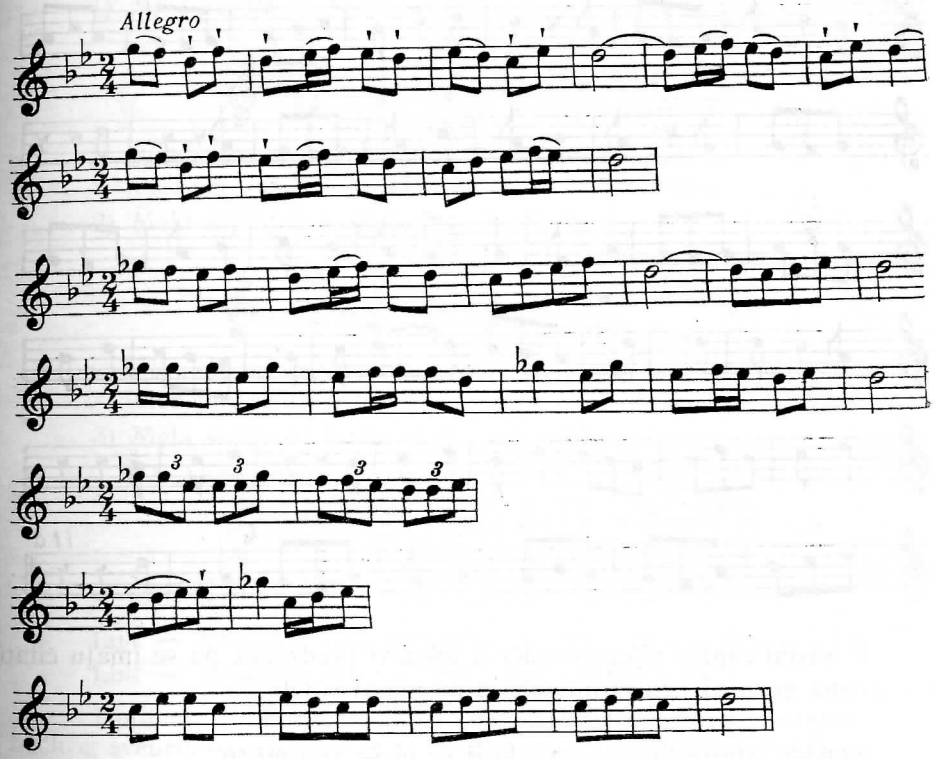

Fragmenti iz plesne svirke „starinskog tanca", zvanog „kolo'; u Omišlju 1926.

Približna intonacija tonskog niza male sopile:

Prvi i zadnji stavak starinskog „tanca"; ti se stavci zovu upravo „kolo", jer se plešu u vidu kola.

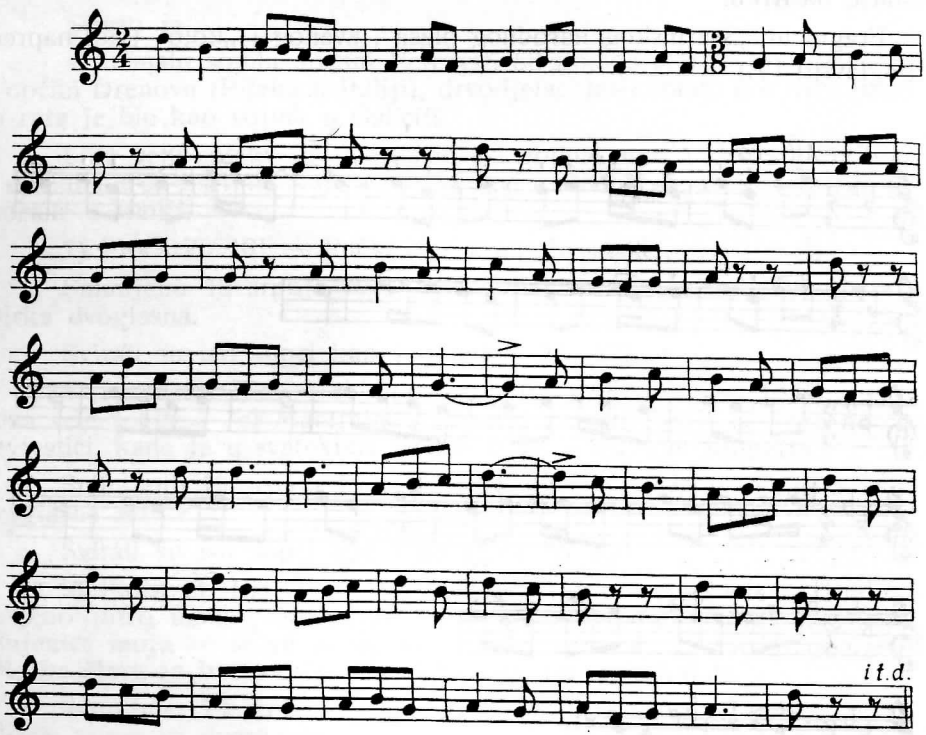

U ovom zapisu nijesu označeni nikakvi predznaci, pa se imaju čitati note prema gornjoj oznaci intonacije na maloj sopili.

Stavak „starinskog tanca", koji se pleše „na mistu".

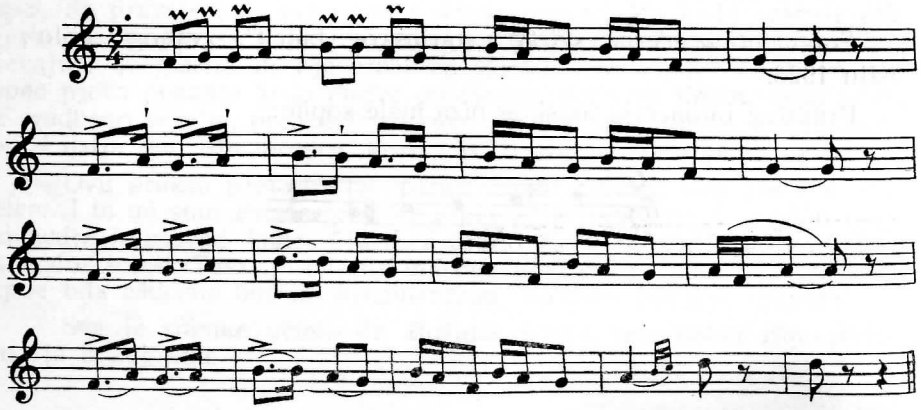

I ovdje valja čitati note prema gornjoj oznaci intonacije na maloj sopili: (predznaci nijesu označeni).

Sve su note po mogućnosti iskićene ukrasom, koji nalikuje ili na „Mordent" ili na „Pralltriller".

Opseg tonova i intonacija na primjercima sopila, što se nalaze u zbirci Etnografskog muzeja u Zagrebu.

1) Mala sopila iz Novog Vinodola, in. br. 2044.

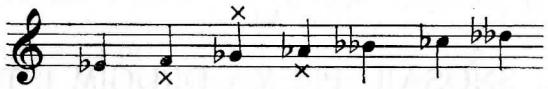

× ispod note označuje sasvim malo prenisku intonaciju.
× iznad note označuje sasvim malo previsoku intonaciju.

2) Mala sopila iz Vrbnika, in. br. 6638.

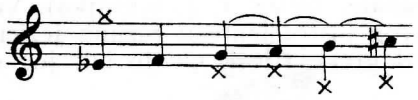

× ispod note označuje sasvim malo prenisku intonaciju.
× iznad note označuje sasvim malo previsoku intonaciju.

3) Mala sopila iz Drenove, in. br. 8755 A.

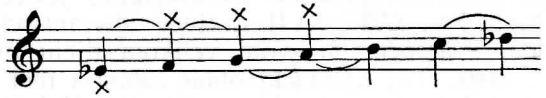

× ispod note označuje nešto prenisku, a iznad note nešto previsoku intonaciju.

Luk ⌒ označuje veći interval od cijelog tona dotičnog od polutona.
Luk ⌣ označuje interval manji od cijelog tona.

Ispitivanje intonacije izvršio sam u fizikalnom institutu Zagrebačkog sveučilišta, gdje mi je prof. g. Stanko Hondt stavio na raspolaganje potrebite glazbene viljuške s pomičnim utezima. Zahvaljujem mu najtoplije za tu uslugu, a zahvaljujem ujedno i g. Kukenaku, koji mi je tom prilikom svirao u sopile.

Primjerke iz Kuhačeve zbirke, što ih je načinio riječki tokar prema uzorcima iz Novoga(?) nijesam ispitivao, jer nijesu pučka tvorba, ali se već iz ovoga dovoljno razbira, da je čistoća ugodbe slučajni rezultat tvorbe. Ipak smo utvrdili tom prilikom da Kuhačev navod ugodbe male i vele sopile ne stoji.

VI

SOPILA U SNOSAJU PREMA DRUGIM ISTORODNIM INSTRUMENTIMA

Riječ šalmaj izvedena je prema grčkom καλάμαυλος (i to od κάλαμος, t. j. cijev od slamke, αὐλός t. j. sviraljka). Već sam u prvom poglavlju naveo nazive ovog instrumenta u raznim jezicima, pa se iz tih riječi razbira odvisnost od grčke riječi. Ovdje bih još dodao i latinsku riječ calamellus.

Ne upotrebljava se svagda taj naziv samo za sviraljke tipa oboe, već i za druge sviraljke. Tako staro-francuski „chalumeau" označuje i sviraljku tipa klarinetskoga, t.j. sviraljke, kojima je duplja valjkasta, a zvuk se u njima proizvodi pomoću jednostrukog jezičca, koji udara o svoju podlogu. No u XV, XVI i XVII stoljeću „discant-schalmey" je oboa, točnije baš sopila. Praetorius u svom velikom djelu opisuje cijeli rod instrumenata ove vrste. Taj njemački oblik šalmaja ima običnu tokarenu drvenu cijev, u kojoj je čunjasta duplja. Na sviraljci je osam rupica za prebiranje. Dvije su od njih — najdonje, pri krilu — u istom razmaku od donjeg ruba instrumenta i samo su malo jedna od druge razmaknute. Ostalih šest rupa za prebiranje razmješteno je u pravcu duž stijenke instrumenta. Od onih dviju najdonjih rupica za prebiranje jedna se začepljuje voskom već prema tome, hoće li svirač svirati uhvativši šalmaj lijevom ili desnom rukom u donjem dijelu instrumenta. Na krilu ima još do pet rupa za ravnanje glasa. Njima se ispravlja najkrupniji ton sviraljke, koji izlazi, kada su sve rupice za prebiranje zatvorene, prekrivene prstima sviračevim.

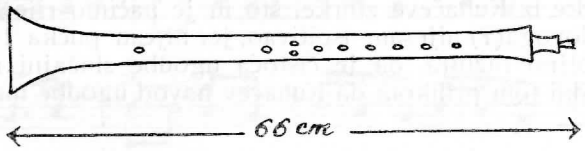

Slika 42. Njemački šalmaj.

Kod primitivnih instrumenata opseg ne premašuje oktavu. Kako su sve sviraljke s čunjastom dupljom — ma kakav bio način, kojim se uzduh u toj duplji dovede u titranje — podvrgnute istim zakonima titranja kao i valjkaste sviraljke s obje strane otvorene, to one snažnijim duvanjem, daju isti red osnovnih tonova samo u gornjoj oktavi. Tako se može opseg instrumenta proširiti lako i na dvije oktave.

Dvostruki jezičac najjednostavniji je oblik jezičca uopće i po svoj prilici najstariji njegov oblik. Dosta je zaista, da spljoštimo slamku ili cjevastu peteljku kakovog lista na jednom kraju i već smo načinili spravicu, kojom se dovodi uzduh u toj priprostoj napravi u titranje dvostrukim jezičcem. Posve je sigurno, da je takav dvostruki jezičac otkriven pukim slučajem.

Kada je već jednom otkriven takav jednostavni izvor zvuka, lako ga je bilo dotjerati: umjesto cjevaste slamke ili peteljke kakovog lista upotrebila se cijev trstike, a u jedan kraj te cijevi utaknula se tanja cijev trstike, koju je valjalo s jednog kraja samo spljoštiti, pa se opet dobio priprost pisak s dvostrukim jezičcem. Poslije su još izrezane u glavnoj cijevi sviraljke rupice za prebiranje i šalmaj je bio gotov u svom najprostijem obliku. I to je otkriće valjada učinjeno slučajno.

U daljem stepenu razvitka cijev od trstike zamijenjena je drvenom cijevi, ali je zadržan dvostruki jezičac od trstike. U takovom primitivnom obliku izvršio je šalmaj zamašnu svoju zadaću kao muzički instrument klasične starine, (αὐλός).

Slika 43. Grčki „auletes" svira u „diaulos".

Ovakav primitivni predak pravog šalmaja (s čunjastom dupljom), predak naše sopile i današnje oboe nije u srednjem vijeku izvršivao zamašnije zadaće u muzičkoj praksi. Sviraljke s dvostrukim jezičcem i valjkastom cijevi — kakav je bio starogrčki αὐλός i rimska tibia pa i starofrancuski chalumeau — iščezle su brzo iz muzičke prakse evropske pa i u pučkoj muzičkoj praksi ubrzo ih nestalo. One se nalaze danas još samo na malo mjesta na zemlji, tako u Egiptu (e'raqyê), u Kavkazu (salamuri), u Kini (kwance) i Japanu (hiši-riki).

Lako je razložiti, zbog čega se valjkasta duplja na sviraljci nije dugo zadržala u praksi. Ako naime u takovoj duplji izazovemo titranje uzduha bilo kakovim jezičcem, titraji se zbivaju po istim zakonima kao u zatvorenoj sviraljci, t. j. osnovni ton daje sviraljka za pola kraća, a u njoj se mogu pojačanim duvanjem razviti samo neparni gornji harmonijski tonovi. Dok se u čunjastoj cijevi razviju gornji tonovi u oktavi, pa se ljestvica osnovnih tonova produžuje neprekinuto, to se u valjkastoj cijevi razviju gornji tonovi u duodecimi, pa se ne naslanjaju neprekinuto na osnovni niz tonova takove sviraljke.

Zato je kombinacija sviraljke s čunjastom dupljom i dvojezičnim piskom akustički spretnija i za muzičku praksu zamašnija.

Kada je čovek otkrio ovu značajnu akustičku pojavu? To je gotovo nemoguće utvrditi. Sigurno je samo to, da je upotreba valjkaste cijevi starija, jer se takova cijev nalazi gotova u prirodi.

Ovako prikazuje postanak sviraljke tipa oboe Mahillon u već citiranom djelu u prvom svesku, str. 226—227.

Upozorio bih ipak na činjenicu, koje Mahillon ne ističe, jer mu se valjda učinila bezznačajnom, ali koja je uvjetovana samom konstrukcijom primitivnog dvojezičnog piska, ako se izrađuje od slamke ili od cjevaste peteljke lista ili pak od odvojene svježe kore s drvene šibe. Cijev u nijednom od tih slučajeva nije valjkasta. Ona je vazda makar i vrlo slabo čunjasta.

Dalje sam na primjercima primitivnih dječjih i pastirskih sviraljaka, što se godimice prave od kore svježeg drveća, pokazao, kako se čunjasta duplja dade vrlo jednostavnim sredstvima makar i priprosto izvesti[1]). Primorske tunturače, bodulska sopila i pastirski rogovi jasno nam to pokazuju.

Gevaert je o svojoj „Histoire de la musique dans l'antiquité" ustvrdio, da je starogrčki αὐλός imao čunjastu duplju. Noviji učenjaci (Riemann, Howard) utvrđuju pak, da je duplja aulosa bila valjkasta. Svoju tvrdnju mogu potkrijepiti i nađenim primjercima takovih instrumenata u pompejanskim iskopinama.

Kako pak najstari zapis o sviraljci tipa oboe nalazimo u Sebastijana Virdunga „Musica detutscht und ausgezoge" (izdano godine 1510) i tu su već naziva šalmajom i spominje u vezi s većim istorodnim instrumentima zvanim „bombardima", možemo gotovo sigurno ustvrditi, da šalmaj (s čunjastom dupljom) pozna već čitav srednji vijek, ako i ne znamo, kada i kako se je šalmaj rasprostranio po srednjoj i zapadnoj Evropi.

Dr. Kurt Sachs razbira praoblik pravog šalmaja u perzijskoj zurni, a to se lijepo podudara s Mahillonovim nagađanjem, da su Evropljani upoznali šalmaj na istoku i donijeli ga sa sobom u Evropu za vrijeme križarskih vojna.

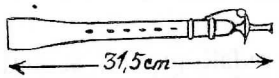

Slika 44. Perzijska zurna.

No primitivna perzijska zurna mogla je posredstvom Arapa doprijeti u Evropu još i prije toga. Arapi nazivaju sviraljku tipa zurne zamr i upotrebljavaju ga u dva različita oblika: zamrul-kebir (t. j. vela sopila, veliki šalmaj) i zamrus-sugair (t. j. mala sopila, mali šalmaj). Dok primjerci prvog (velog) zamra dosižu dužinu od preko pola metra (na pr. 58 cm), uopće se približavaju dužini od 60 cm, to je mali zamr arapski prosječno ispod 40 cm dužine (na pr. 36,5 cm).

I arapski zamr i perzijska zurna imadu posve jednaki oblik.

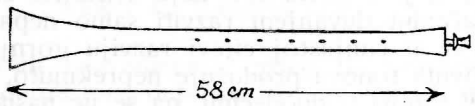

Slika 45. Arapski zamr.

[1]) Vidi u mojoj knjizi: „Sviraljke od kore svježeg drveća", Etnološka biblioteka br. 15 str. 20 i d. Isp. i „Narodna Starina" X. Zagreb 1931, sv. 26.

To je cijev od tokarenog drva sva iz jednog komada; nema tu dijelova analognih špuletu, prebiralici i krilu naše sopile. Sam pisak s dvostrukim jezičcem namješten je na posebnom uklatku, koji se utiče u gornji kraj zamrove čunjaste duplje i koji se može okretati oko svoje osi, pa pri tom eventualno i nekoliko gornjih rupica za prebiranje (u samoj duplji sviraljke s unutarnje strane) prekriti. Točan oblik i smještaj tog uklatka razabrat će se poslije u opisu zurle, što je upotrebljavaju cigani u donjim, južnim stranama naše države; zurlaši nazivaju taj ukladak „slavecom".

Iz Perzije se surna, taj praoblik cijelog roda sviraljaka tipa šalmaja i oboe rasprostirala na sve strane. Pokušat ću ukratko prikazati — po dru. Kurtu Sachsu[2]) — to rasprostiranje prema istoku, a onda i prema zapadu.

Prednjeindijski tip (hindustanska sarna, pendžapska surnai) još pokazuje znatnu ovisnost o perzijskom svome uzoru. Tu je sviraljka još malenih protega (dužina 30 do 40 cm) i od toga otpada gotova trećina na krilo, koje je ostalo slabo istaknuto, ali je već dometnuto (ne čini jedan dio zajedno s cijevi) kao posebni dio i načinjeno je obično od lima.

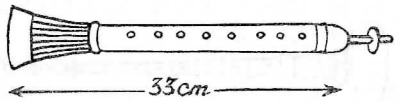

Slika 46. Prednjeindijski tip zurne (surnai).

Iznad gornjeg zaobljenog kraja, a ispod dvojezičnog piska nalazi se kružna kovna pločica, koja služi kao oslon za usne svirača, dok svira. Jer on umeće čitav pisak u usta, koja mu onda služe samo kao reservoir uzduha (sličnu službu izvršuje i mijeh na gajdama). Dvojezični pisak u usnoj šupljini sasvim je slobodan. Time se dobiva prednost, da vješti svirač može duvati bez prekida i uzato nesmetano i dalje disati kroz nos. No zbog toga i jedan osjetljiv manjak: intenzitet zvuka zurne nikako svirač ne može mijenjati poput oboista u modernom orhestru, koji hvata dvojezični pisak usnama i tlakom usana može savršeno mijenjati dinamiku zvuka. Zato je svirka na zurni prodorna i zbog toga prikladna samo za veliki prostor. Zurna zvuči dobro samo pod vedrim nebom, dok je moderna oboa po svom vrlo nježnom zvuku sasvim nepodesna za svirku u slobodnom prostoru. (Sve je to kao i u naše sopile).

Južnoindijski tip još se više udaljio od perzijskoga praoblika. U prvom redu izgubio je oblinu u gornjem dijelu, pri vrhu prebiralice. Samo krilo postalo je niže i čini manji dio dužine čitave sviraljke. Broj rupica za prebiranje povećan je na osam. Krilo se pravi od teže lijevane kovine. Ako je krilo drveno, onda samo vanjskom formom podražava oblik kovnog krila, duplja je drvenog krila jednostavni nastavak čunjaste duplje u prebiralici. Time se ne dobiva ono pojačanje i ona punina zvuka, koju inače uzrokuje spretno izdubeno, lijevkasto krilo.

Južnoidijska zurna gradi se u dva oblika: velika — oko 60 cm dužine, nagašaram, nagasvara, nagsvar, nagesar nazivaju je u raznim

[2]) Dr. Kurt Sachs: Die Musikinstrumente Indiens und Indonesiens, Walter de Gruiter & Co. Berlin und Leipzig 1923.

indijskim jezicima, — i mala — oko 25 cm dužine, nazivaju je mukavina, mohori, mahuri.

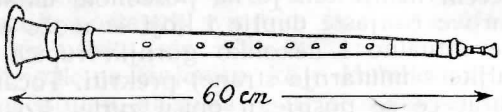

Slika 47. Južnoindijski tip zurne (nagasvara).

Još je više razvijen tip zurne, koju upotrebljavaju u Kini, Anamu i Tonkini. Tu se cijeli profil sviraljke proširuje postepeno od vrha do krila, a svaka rupica za prebiranje izbušena je u prstenastoj udubini, koja obavija cijelu sviraljku. Tako izlazi cijela sviraljka čvorasta, a udubine su upravo na onim mjestima, na kojima se nalaze rupice za prebiranje, pa je tim urezima zacijelo ista svrha, koju imadu i žljebasti urezi u prebiralici naše sopile (tu ovi urezi ne obavijaju prstenasto cijelu sviraljku); t. j. prsti sviračevi bolje prilježu uz prebiralicu i po tom je zatvaranje rupica prstima znatno olakšano.

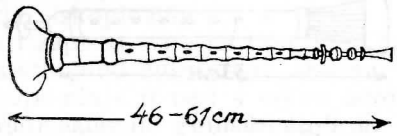

Slika 48. Kineska zurna (so—na).

Dok je — kako se razbira — razvitak zurne kod njezinog rasprostiranja prema istoku potaknuo narode krajnjeg istoka na stvaranje sve dotjeranijih oblika i tipova, Arapi su preuzeli perzijsku zurnu gotovo nepromijenjenu.

I ta arapska zamr, blizanka perzijskoj zurni, ulazi početkom ili sredinom srednjeg vijeka u Evropu, gdje dobiva ime šalmaj, da u muzičkoj praksi srednjeg vijeka zauzme odlično mjesto postavši uzorkom za građenje čitavog roda sviraljaka: šalmaja i bombarda.

Možda je i naziv šalmaj tom prilikom ušao zajedno sa sviraljkom u Evropu prema arapskom qalam i turskom qalem, što znači uopće trsku, a specijalno pisaljku od trstike.

Jasno je već iz oblika prvih šalmaja, da direktne veze između starogrčkog aulosa i starofrancuskog chalumeau i onog srednjevjekovnog šalmaja nema. Srednjevjekovni šalmaj sasvim je srodan s arapskim zamrom. Može se to utvrditi ikonografski ma da nema sačuvanih primjeraka tog instrumenta iz onog davnog doba.

Tako se na slici Lorenzettija iz Sijene (XIV stoljeće) razbira šalmaj, koji je sasvim nalik na perzijsku zurnu i arapski zamr. Sviraljka je od jednoga komada tokarenog drva — krilo zajedno s prebiralicom — a ima i okruglu pločicu za oslon sviračevih usana. Iz položaja prstiju onog anđela, što na toj Lorenzettijevoj slici svira u šalmaj, može se zaključiti i to, da na toj sviraljci ima svega osam rupica za prebiranje.[3])

[3]) Vidi sliku u dra. Guida Adlera: Handbuch der Musikgeschichte, Frankfurt a. Main 1924 str. 550.

No iz slika starih majstora ne dadu se dakako razabrati detalji konstrukcije šalmaja. Redovno se na slikama razbiraju samo obrisi te sviraljke, pa se ne da ustanoviti niti broj rupica za prebiranje u svakom slučaju. Samo je to iz svih ikonografskih prikaza vidljivo, da šalmaj (zapravo Praetoriusov „discant-schalmey") ima vazda još prebiralicu zajedno s krilom istokarenu od jednog komada drva.

I na bakrorezu iz godine 1466 razbira se iz položaja prstiju sviračevih, da ima šalmaj osam rupica za prebiranje.[4])

Najtočnije se razbira konstrukcija šalmaja na slici Jana Brueghela ml. (na skretu iz XVI u XVII stoljeće). Krilo je ovog šalmaja — slično primjercima s krajnjeg istoka— plitko i široko, zaprema dakle vrlo mali dio dužine čitave sviraljke. Još je krilo u tijesnoj vezi s prebiralicom. Jasno se vidi da se iz uklatka, koji je pridržavao dvojezični pisak, ovdje već razvio dio instrumenta, koji se na našoj sopili zove špulet. Raspoređaj rupica za prebiranje vidljiv je: sedam ih je u jednom redu, a umjesto osme rupice za prebiranje dvije su u jednakoj udaljenosti od krila, služe dakle za izvođenje istog tona, (njihovu zadaću i upotrebu opisao sam već prije po Praetoriusovom razlaganju). Još se razbiraju na Brueghelovoj slici i dvije rupice za ravnanje glasa. Teško je iz njihovog položaja na slici tu njihovu zadaću u prvi mah razabrati.[5]) Cijela konstrukcija šalmaja osim one osme, dvostruke, rupice za prebiranje — podudara se potpuno s arapskim zamrom, (velom sopilom), kako je prikazan u slici 45. Ono blago vanjsko raširivanje gornjeg dijela prebiralice, u koju se — na tom šalmaju — uklada špulet ili sprema s piskom (slavec), zacijelo je tamo zbog čvrstoće. Naša sopila toga nema, a da kod umetanja špuleta prebiralica ne pukne, zato je gornji kraj (vrh) prebiralice okovan, t. j. zaliven olovom.

U muzičkoj praksi XVI stoljeća — naročito u brojnim gradskim bandama zapadne Evrope — šalmaj u raznim veličinama važan je instrument. U Belgiji su čak sve svirače gradskih banda nazivali „schalmeyers", ma da su pojedinci svirali i u druge sviraljke, a ne samo u šalmaje. Takav mali ensemble gradske bande u Gantu 1540 sastojao se od dva trombona, dva „dessus de scalmeye" (discantschalmey) i dva „tenors de scalmeye" (valjda „alt-schalmey"). Godine 1594 u Louvainu bila je banda sastavljena od jednog trubača i tri „scalmeyers". Godine 1616 van Alsloot crta u prikazu procesije svih crkvenih redova grada Anversa na dan Gospe od Krunice bandu od šest svirača, koji sviraju basson, pommer-alto, cornet, dessus de haut-bois i dalje još po jedan pommer-alto i trombon.[6])

Sačuvanih primjeraka starih šalmaja ima u bruxelleskom i drugim muzejima iz XVII stoljeća.

Iz opisa i slika Mersenneovih zna se pak, da su „haut-bois de Poitou" postojale u tri razne veličine. No dok ovaj francuski šalmaj još u XVII stoljeću ne dijeli krilo od prebiralice[7]), njemački discantschamey iz

[4]) Vidi sliku u H. Ruth—Sommera: Alte Musikinstrumente, R. S. Schmidt & Co, Berlin 1920 str. 188.

[5]) Vidi sliku u H. Ruth—Sommera: Alte Musikinstrumente, R. C. Schmidt & Co, Berlin 1920, str. 164.

[6]) Vidi sliku u Mahillona „Catalogue descriptif et analityque du Musée instrumental, vol. II. str. 25.

[7]) Vidi sliku u Mahillona, op. c. vol. II. str. 245.

XVIII stoljeća[8]) već dijeli krilo od prebiralice. Na spomenutom primjerku šalmaja nema još špuleta, ali je takav na drugom primjerku iz istoga doba, na alt-schalmeyu[9]) tu je špulet već profiliran, samo se latica u njemu produljila, pa je na nju nasađen pisak daleko izvan špuleta.

Kako je već spomenuto, sačuvao se primitivni oblik šalmaja u muzičkoj praksi puka još samo na rijetkim mjestima Evrope. Šalmaj talijanskih pastira u Abruzzima (Sachs ga nazivje „Abruzzen-Oboe" a Mahillon analogno „haut-bois des Abruzzes") nezgrapniji je od naše sopile, a razlikuje se od nje i u tom, što je tokaren u jednom komadu, špulet, prebiralica i krilo zajedno. Ipak pokazuje čak i dvije nabrekline između prebiralice i krila. Na tom šalmaju ima sedam rupica za prebiranje sprijeda i osma je straga. To je zapravo sasvim mala sopila, jer je njezina dužina u svemu 32,5 cm. Značajno je i to, da i njezina latica viri daleko izvan prebiralice. Ovu sviraljku prave pastiri u Abruzzima od šimširovog drva.

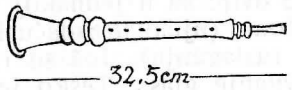

Slika 49. „Piffero", pastirski šalmaj iz Abruzza.

Sachs dodaje k tome Mahillonovom opisu još i to, da se na sviraljci nalazi 1 do 6 rupa za ravnanje glasa (upravo na krilu sviraljke), dalje, da je osnovni ton ove sviraljke vazda u jedanput crtanoj ljestvici, jer dužina njezina varira između 32 i 35 cm. Sachs upozoruje i na to, da taj šalmaj, koji se prigodice naziva i „piffero" (ma da se ta riječ upotrebljava još i kao naziv male svirale uopće a i kao naziv gajda), možemo smatrati posrednikom između arapske zamr i evropskog šalmaja, dotično moderne oboe[10]). Ipak Sachs ne prikazuje točnije razvitak šalmaja, kako je to učinio za onaj ogranak sviraljki tipa oboe, što se rasprostranjivao prema istoku, pa se među tim sviraljkama razbiraju sve razvijeniji oblici od grubog praoblika perzijske zurne do vitkog i elegantnog čvorastog oblika kineske „so-na".

Naša sopila može se u toku toga razvoja iz Perzije prema zapadu smjestiti gotovo u isti red kao i talijanski „piffero". Najbliža je pomisao, da smo je i preuzeli u onoj primitivnoj formi, u kojoj se još i danas sačuvala u Abruzzima, iz Italije.

Direktne potvrde za tu pomisao nema. Jer iako se u Dubrovniku na dan sv. Vlaha prigodom velikih slava sakupljali mnogi svirači, među kojima se izričito spominju baš „piffari" i „piphari"[11]), teško je vjerovati, da su stari kroničari točno razlikovali vrste sviraljki i imenovali ih ispravno; (analogon toj nesigurnoj nomenklaturi nalazimo i u sredovječnoj ikonografiji, gdje smo utvrdili, da su sviraljke vazda nacrtane samo u glavnim obrisima, pa se iz njih ne da razabrati konstrukcija njihova). Dalje se iz izvještaja dubrovačkih kroničara nikako ne da utvrditi provenijencija spominjanih „piffera". Oni su mogli biti i naši ljudi s gornjih strana; nijesu baš morali dolaziti isprijeka, iz Italije. Značajno je svakako, da se sopila nije sačuvala, nije dapače niti rasprostrla nigdje u okolici Dubrovnika niti na velikim dalmatinskim otocima, pa i među kvarnerskim otocima danas se nalazi u muzičkoj praksi puka samo na otoku Krku. Ostade dakle upravo na području onog dijela našeg naroda, koji govori čakavštinu, a odlikuje se u muzičko-etnografskom pogledu upotrebom posebno ugođene „istarske" ljestvice.

[8]) Vidi sliku u Mahillona, op. c., vol. II. str. 244.

[9]) Vidi sliku u Mahillona, op. c., vol. II. str. 247.

[10]) Vidi u dra. Kurta Sachsa: Reallexikon der Musikinstrumente, Verlag J. Bard, Berlin 1913, str. 2.

[11]) Spominje ih Filip de Diversis de Quartigianis „duos bonos tubetas, duosque tibicines, quos dicunt pipharos". Podatak je iz XV stoljeća. Vidi u „Sv. Ceciliji" XII god. 1918 str. 115.

Protiv pomisli, da je sopila unesena k nama iz Italije, govore pak i stari pisani spomenici, od kojih je Kuhač u svome već više put citiranom djelu, naveo nekoliko: сопѣль, сопьл, лиѣан сопль spominju se u kodeksima već u XI stoljeću. I tu moramo dopustiti, da kroničari i pisci evanđelja i homilija nijesu sasvim točno razlikovali sviraljke, jer ih sam narod i danas još vazda točno ne razlikuje. Gotovo u čitavom području čakavštine riječ „sopsti" znači zapravo „svirati"; sope se prema tome i u sopilu i u mišnjice i bribirače i t.d. Žic izričito kaže: „Ki sope va sopeli, on je vavik sopec; ki sope v drugo, on je sopec samol dokla sope".

Valjalo bi prema tome tek potanjim ispitivanjem (najprije ikonografskim) utvrditi, da su naši pređi upotrebljavali sviraljku nalik na današnju sopilu, a na osnovi nalaza u tom ispitivanju mogli bismo onda utvrditi, da li je sopila postojala u našem narodu u srednjem vijeku. Ovako ostajemo kod nesigurnih nagađanja. Još uvijek je moguće zamisliti, da je i u ranom srednjem vijeku a i poslije, za križarskih vojna sopila donesena s istoka neposredno u područje našeg folklora, da je dakle jednom od mnogih tekovina cijelog mediterana (javlja se posredstvom saracenskim). No vjerovatnija je pretpostavka, da smo sopilu primili sa sjevezapada, jer se postojanje oblika naše sopile može dokazati ikonografski već u XIV stoljeću u Italiji, dok je razvijeniji oblik šalmaja (upravo discant-schalmey, njemački šalmaj v. sl. 42) mogao biti uzorkom za tvorbu prvih sopila u našim stranama.

Činjenica, da je sopila u svom rasprostiranju ograničena na vrlo uski prostor našeg folklora (vidi sliku poslije) direktno nas upućuje na takovu pomisao. Nikako se ne da objasniti Kuhačeva tvrdnja, da je sopila bila rasprostranjena po svemu području, koje nastavaju Južni Sloveni (dokaz tome razbira Kuhač u nazivima starih kodeksa iz raznih krajeva, pa i iz Rusije: сопѣль). Kada su pak Turci unijeli perzijsku zurnu za svojih osvajanja na Balkanu — Kuhač tvrdi — da su onda Južni Sloveni odbacili sopilu, jer nijesu htjeli imati ništa zajedničko s Turcima; tako se eto sopila sačuvala samo u onom području našeg folklora, koje je bilo dosta daleko od svakog doticaja s Turcima.

Jedina činjenica, koja govori protiv unošenja sopile sa sjeverozapada — iz alpskih strana — u područje naše čakavštine, jest u tom, što je discant-schalmey razvijeniji tip sviraljke čak i u XVI stoljeću od ove naše sopile (vidi napred opis Brueghelove slike). Vrlo je malo vjerovatno, da bi kod preuzimanja ovako razvijenog tipa sviraljke narod tako reći degenerirao tu sviraljku u nerazvijeniji tip. Jer njemački šalmaj ima veći broj rupica za prebiranje, dok ih naša sopila ima vazda samo šest. Na talijanskom pifferu ima redovno i po jedna rupica na stražnjoj strani sviraljke, koja omogućuje dotično olakoćuje intonaciju tonova u gornjoj oktavi. Na sopili se izvode tonovi samo u osnovnoj položini, pa i tu se ne

iskorišćuju tonovi u čitavom opsegu ljestvice — točnije bi valjalo reći: u čitavom opsegu tonskog niza, što se dade izvesti sopilom — već se svira najvećma u opsegu kvinte, jer su i vokalni napjevi naših čakavaca ovako uskoga opsega, a po tim napjevima sopac stvara i kiti svoje plesne melodije, svoje tance i mantinjade.

Zato je gotovo sigurno, da se sopila javlja u području našega muzičkog folklora još i prije XIV. stoljeća, da ju je naš narod prihvatio u doba, dok je evropski šalmaj bio još vrlo primitivan u konstrukciji i intonaciji, pa je u tom obliku sačuvao svoju sopilu sve do današnjeg dana.

A da kod tog preuzimanja šalmaja naši Čakavci nijesu samo našli svoju riječ, svoj naziv za nj „sopila" — prema staroslavenskom nazivu neke danas nam nepoznate sviraljke — već su taj novi instrument kao novu tekovinu svog folklornog instrumentarija namah prilagodili svom muzičkom pojimanju, svojoj muzičkoj praksi, znak je samonikle tvorne snage njihove. Namah su počeli graditi sopile u dva različita oblika, velu i malu, da mogu na njima svirkom izvoditi ono dvoglasje, kakovim se odlikuje heterofona struktura svega njihovog pučkog pjevanja.

VII

ZURLA, SURLA, ZURNA

Na teritorij našeg muzičkog floklora unesena je onda kasnije — najezdom Turaka — još jedna, posebna sviraljka tipa oboe. To je zurla, surla, zurna, primitivna dvojezična sviraljka s čunjastom dupljom sasvim nalik na arapski zamr, perzijsku i tursku zurnu. Već iz samog naziva, kojim imenuju kod nas tu sviraljku, jasno se razbira, da je ona unesena k nama ravno iz Perzije posredstvom Turaka, pa je sigurno, da se javlja na Balkanu tek iza osmanlijskog naleta ili zajedno s njime.

Vladan R. Gjorđević, marni muzikolog srpski, opisao je zurlu u članku „Skopske gajdardžije"[1]), pa je tu istakao namah i svoju značajnu konstataciju, da su zurle „nosilac istočnjačke muzike". Evo kako on opisuje zurlu:

„Zurle su oblika duže cevi, čiji se donji kraj širi u levak. Po veličini zurle se dele na male zurle i velike zurle. Male i velike zurle prave se od javorovog drveta. Izrada pak i jednih i drugih je podjednaka, sem što se razlikuju u broju glasnica".

Već se tu zapaža bitna razlika između sopile i zurle. Trupina je zurle od jednoga komada; a trupina sopile sastavljena je od tri dijela: špuleta, prebiralice i krila.

Dalje nastavlja Gjorđević: „U gornji deo zurle uglavljen je zaseban, šupalj delić, koji se naziva slavec. Onaj deo slaveca, koji u zurle ulazi, dugačak je oko 7 cm, a pri donjem je kraju tako usečen, da se završuje sa dva duža listića. U gornji deo slaveca usađuje se duža metalna (blehana) cev. Ta cev je pri vrhu snabdevena poprečnom blehanom pločicom, koja ne dopušta da cev u slavec propadne. Ceo se taj metalni deo naziva međnik, ma da bih ja rekao da međnik treba nazvati poprečnu blehanu pločicu. U gornji deo međnika uvlači se pisak, koji pravi se od ševara i koji je koncem uvezan. U gornjem delu pisak je širok i splošten.

Dužina malih zurla iznosi do 35, a velikih do 60 cm.

S prednje strane zurle imaju sedam rupa za prste. Prva je za 3,5 do 4 cm niža od vrha zurle, ostale su udaljene jedna od druge oko 3 cm. Na zadnjoj strani prema prvoj i drugoj rupi nalazi se rupa za palac. Na donjem kraju, na 6 do 7 cm rastojanja od gornjih rupa, nalaze se glasnice i to na malim zurlama 2 spreda i po jedna sa strane, a na velikim zurlama 3 spreda i po 2 sa strane.

Ovaj odnos rupa uzet je sa velikih zurla i po njemu se može odrediti odnos rupa i na malim zurlama".

---

[1]) Vidi Glasnik Skopskog naučnog društva, 1916, str. 389—390.

Iz ovog opisa razbira se jasno, da je to instrument posve jednak perzijskoj zurni, da nije pače niti dotjerivan, već je gotov i nepromijenjen preuzet i prenesen iz istočnjačkog instrumentarija na naš teritorij. (Usporedi opis zurle s opisom arapskog zamra u prijašnjem poglavlju).

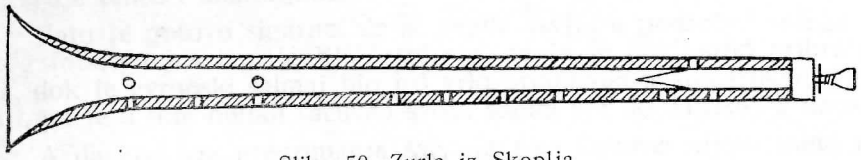

Slika 50. Zurla iz Skoplja.

Ovo podudaranje opazio je i Mahillon (op. c., vol. IV. str. 204) na zurli iz Bosne, koja se čuva u zbirci bruxelleskog instrumentalnog muzeja pod br. 2336. To je zurla tokarena od kruškovog drva (Djorđevićevom opisu zurle treba dakle dodati, da su i zurle skopskih gajdardžija tokarene). Mahillon konstatuje još i podudaranje ove bosanske zurle s arapskim zamrom u broju rupica za prebiranje i u intonaciji (dužina te bosanske zurle zajedno s jezičcem iznosi 39,5 cm). Mahillon je nazivlje prema perzijskom „zurna".

Sviraljka zamr, s kojom Mahillon uspoređuje bosansku zurlu, potječe iz Egipta i to je stari instrument. Bosanska je zurla novije konstrukcije. Mahillon izvodi iz te konstatacije zaključak, da se u praksi preuzimanje sviraljki iz jednog folklornog područja u drugo može utvrditi, da se sviraljke prenose iz naroda u narod, iz stoljeća u stoljeće krajnjom točnošću u kopiranju starijih uzoraka. Ta činjenica u mnogom potkrepljuje moje izvode o porijeklu sopile na kraju prijašnjeg poglavlja.

Gjorđević nastavlja: „U zurle sviraju — obično — dva zurlaša od kojih jedan svira melodiju, a drugi ga prati, duvajući toniku ili dominantu. Uvek se svira u dve velike ili u dve male zurle, a nikad u velike i male u jedan mah."

Ja sam slušao — krajem mjeseca kolovoza godine 1920. — u Gjevđeliji tupandžije, dva zurlaša i jednog pravog tupandžiju, i kod svirke uz ples kola, a poslije i za vrijeme kurban-bajrama. No ovi su zurlaši svirali u malu i u veliku zurlu u isti mah.

Svirku zurlaša spominju i Antun Hangi u svojoj knjizi „Život i običaji Muslimana u Bosni i Hercegovini", (Sarajevo 1906.), na str. 34 opisujući bajramske običaje ovako: „Dok se ovi (ljudi) tako zabavljaju u kahvama, krenuli su već i ciganski muzikaši od kuće do kuće, a dobri ukućani darovat će ih zato na Bajram novcem i peškirima. Tu sviraju samo tri ili bolje dva čovjeka, jedan udara u talambas, desnom rukom štapićem po jednoj, a lijevom tankom šipčicom po drugoj strani, a ona dvojica sviraju unisono u sitne zurme, svirale.

Kod proslave Bajrama u Konjicu i okolici u Hercegovini također sviraju cigani u zurnu, a udaraju uza to još u bubanj i def; (podatak prof. Adema Sokolovića).

U Leskovcu i Vranji sve do godine 1912. na mnogim su svadbama svirali cigani na zurlama. (Podatak beogradskog Etnografskog muzeja).

Mislim, da valja i podatak iz Srp. Etnografskog Zbornika XLIV, str. 153, gdje se navodi, da se kod muslimanskih moba u srebreničkom srezu u Bosni sviralama i bubnjem označuje mjesto rada — tako tumačiti, da su tamo najmljeni svirači sa sviralama i bubnjem zapravo cigani sa zurlama i tupanom (gočem).

Osobito je važan zaključak Gjorđevića: „Zurle su nosilac istočnjačke muzike[2]). Na njima se sviraju igre i pesme, ali ritam i jednih i drugih je tako neodređen, a ukrasi i varijacije tako mnogobrojne, da je beleženje njihovih melodija vrlo otežano. Čovek bi morao biti duže vremena sa zurlašima, da bi se navikao na njihove melodije i da bi ih bez straha mogao staviti u note.

Sviranje na zurlama ne može se zamisliti bez tupana. Pri igranju tupan daje ritam igri. Ima slučajeva, gde se igra samo uz udaranje u tupan. Ako u nekom selu nema tupana, onda se on uzme pod kiriju, samo da bi se obavio običaj za vreme ramazana. Za tu muziku svirači-tupandžije dobivaju bakšiš".

Potpuno se slažem s konstatacijom Gjorđevića, da je svirku zurlaša — a tako i svirku sopaca — gotovo nemoguće zapisati. Smeta zapisivaču — osim onog obilja melodijskih ukrasa, što ih spominje Gjorđević — još i to, da je ugođaj tih sviraljaka vrlo približan, ne podudara se niti s prirodnom niti s temperiranom ljestvicom, već je redovno slučajni produkt primitivnog načina tvorbe.

Naišao sam samo na dva zapisa zurlaške svirke, što ih je štampao prema svojim zapisima Kosta Manojlović u svom članku „Muzičko delo našeg sela", (vidi almanah „Naše selo", Beograd 1929, str. 329); to je „muško kolo" iz Gračanice na Kosovu i kolo zvano „Đakovička" (iz Đakovice?).

Slušajući sviranje zurlaša uz kolo — bilo je to jednog blagdana poslije podne u Gjevđeliji — ja sam pokušao dijelove njihove svirke notirati. Navodeći ovdje svoje fragmentarne zapise ističem, da se na melizmatsku ornamentiku nijesam obazirao, jer se odvija tolikom brzinom, da je nije moguće zapisati.

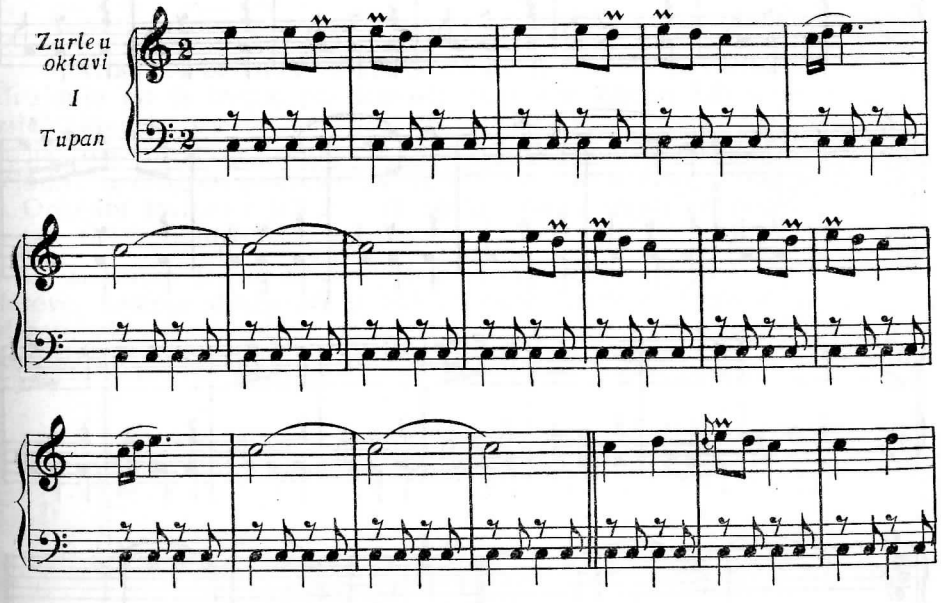

[2]) Tako sudi i dr. S. Trojanović u svom pregledu „Muzički instrumenti Srpskog etnografskog muzeja", (separat, str. 25). On tu izrično kaže: „Zurle su poreklom iz Perzije, a preko Turaka su k nama došle".

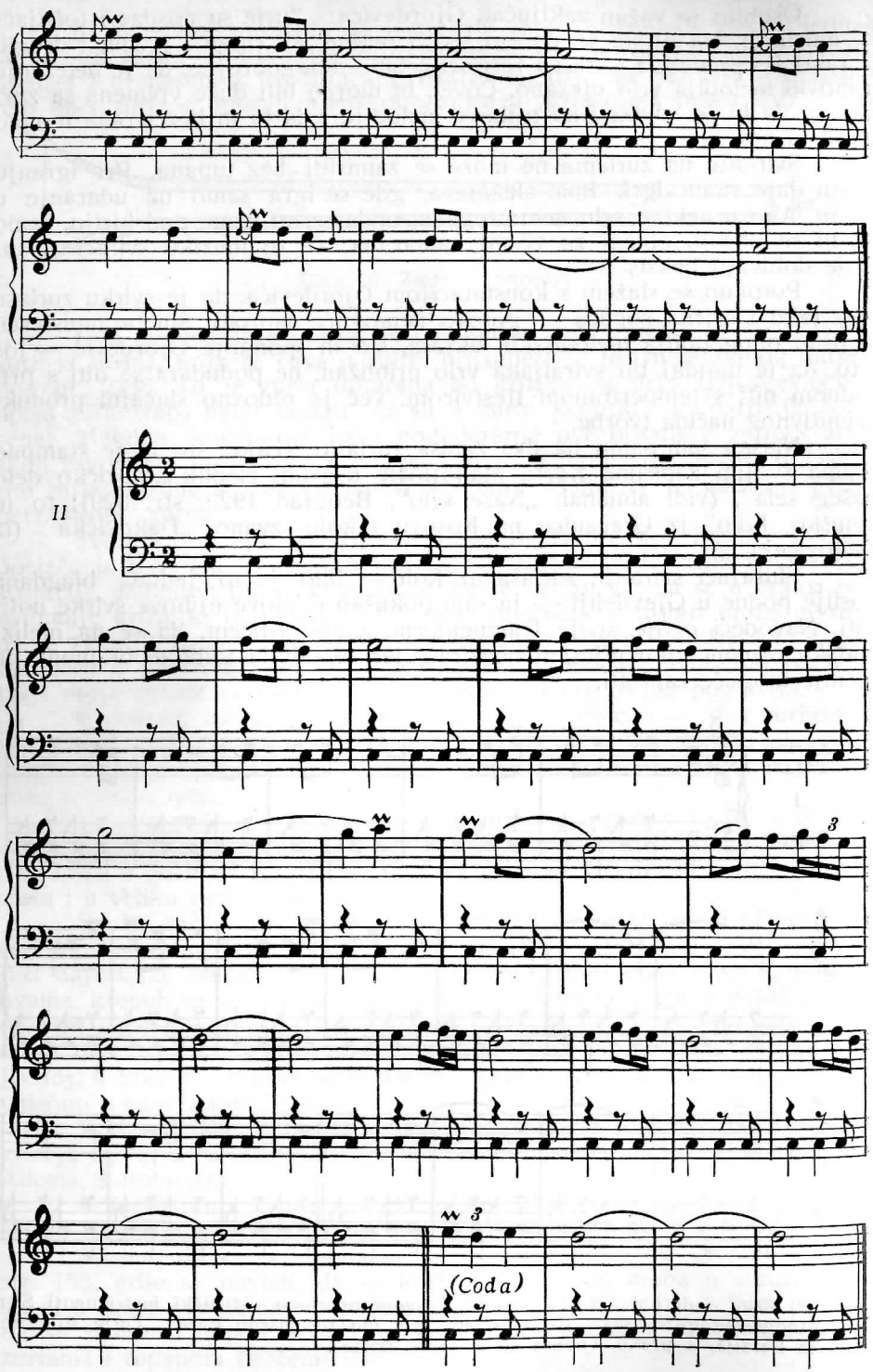

Oznaka nota za udaranje tupana kuša označiti posebnu tehniku toga udaranja. Tupandžija bije batom donje note, a malićem (drugom rukom na drugoj strani tupana) gornje note. (Vidi o tom gore u Hangijevom opisu bajramske svirke).

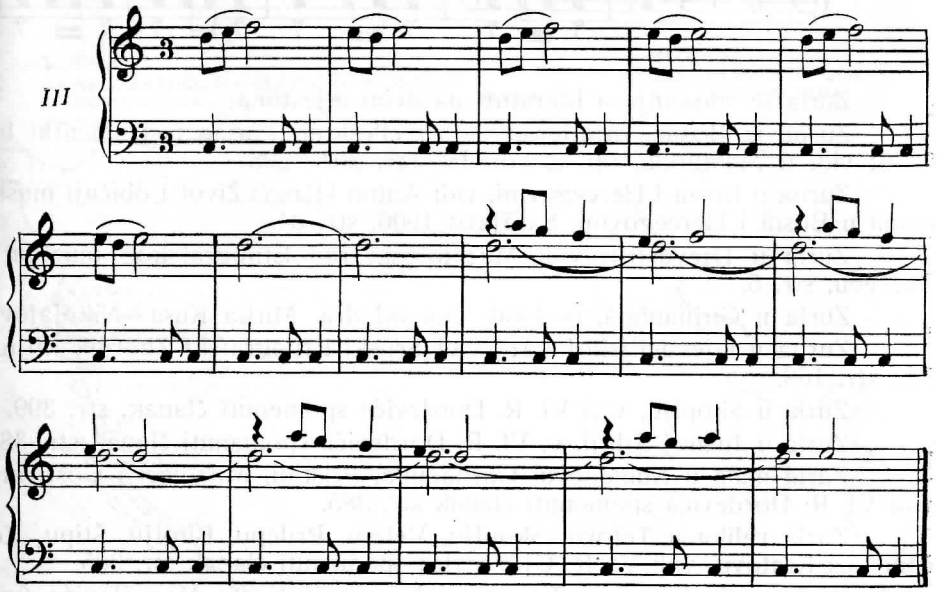

Svirka na zurlama odvija se ovdje u paralelnim oktavama. I samo odvajanje od te trajne paralelnosti (u ovom Zapisu III) novi je dokaz orijentalnog izvora ne samo tog instrumenta već i cijele tehnike sviranja; jer je ovo zatezanje osnovnog tona u jednom instrumentu i skakutanje melodije u drugom instrumentu naočiti uzorak jedinog višeglasja, što se na Orijentu javljao i još živi. (I cijela tehnika gajdaške svirke osniva se na takovoj strukturi višeglasja).

Značajno je, da su cigani zurlaši (tupandžije) počeli svirati i pučke plesove, nastoje dakle ući u naš muzički folklore. Hoće li se moći tu održati, ako im izmakne dosadašnja najznatnija služba njihova: sudjelovanje kod muslimanskih vjerskih i društvenih slava?

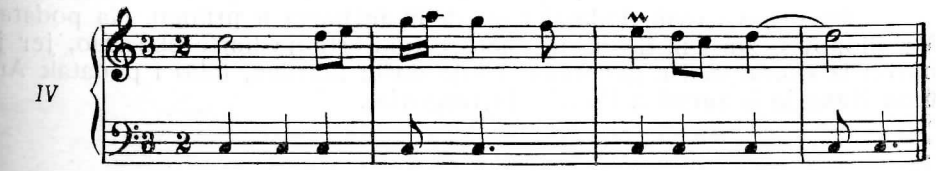

Na Kurban-bajram u Đevđeliji 27. kolovoza 1920. (Svirka cigana, koji obilaze mjestom po noći).

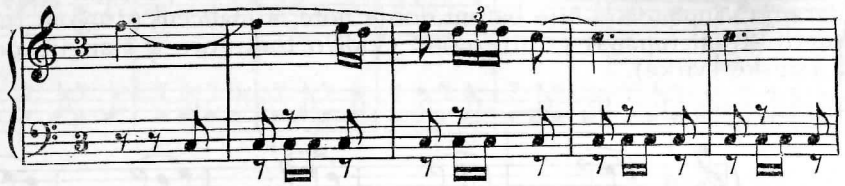

Zurla se spominje u literaturi na ovim mjestima:

Zurna iz Bosne, primjerak u bruxelleskom Musée instrumental br. 2336; vidi u Mahillona, op. c. vol. IV. str. 204—205.

Zurna u Bosni i Hercegovini, vidi Antun Hangi: Život i običaji muslimana u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 1906, str. 34.

Zurla u Djevđeliji; vidi Muzikološki rad Etnografskog muzeja u Zagrebu, str. 5.

Zurla u Gnjilanima, podatak dan od dra. Mirka Kusa—Nikolajeva.

Zurna u Gjevđelijskoj kazi, vidi Srpski Etnografski Zbornik knjiga XL, str. 168.

Zurla u Skoplju, vidi Vl. R. Đorđevića spomenuti članak, str. 399.

Zurla u Južnoj Srbiji, v. Vl. R. Đorđevića spomenuti članak str. 385.

Zurla mala u Kumanovu, Gnjilanima, Prištini, Mitrovici i Gostivaru, vidi Vl. R. Đorđevića spomenuti članak str. 385.

Zurla velika u Tetovu, Skoplju, Velesu, Prilepu, Bitolju, Štipu, Kočanima i Kratovu, vidi Vl. R. Gjorđevića spomenuti članak str. 385.

Zurla u Gračanici na Kosovu polju; zapis Koste Manojlovića (vidi almanah „Naše selo", Beograd 1929, str. 329).

Zurla u Đakovici(?) ili okolici; zapis Koste Manojlovića (vidi almanah „Naše selo", Beograd 1929, str. 329).

Svirala (zurla?) u srebreničkom srezu u Bosni; vidi Srpski Etnografski Zbornik XLIV, str. 153.

Zurla u Srbiji; vidi dra. S. Trojanovića „Muzički instrumenti Srpskog etnografskog muzeja", (separat str. 25).

Surla na Kosovom polju, vidi Srpski Etnografski Zbornik knj. VII. str. 187.

Surla u Skopskoj Crnoj Gori vidi Srpski Etnografski Zbornik knjiga VII, str. 400.

Na osnovu ovih podataka izrađena je karta u prilogu. Na podatak Mahillonov o zurli iz Bosne nijesam se kod crtanja karte obazirao, jer je navod iz Bosne suviše generalan i nije dosta utvrđen, tako i podatak Antuna Hangija o zurmi u Bosni i Hercegovini.

Slika 51. Rasprostranjenost sopile i zurle u Jugoslaviji. Razbira se prodiranje sopile sa sjeverozapada (na sasvim usko područje) i prodiranje zurle s juga (na mnogo šire folklorno područje).

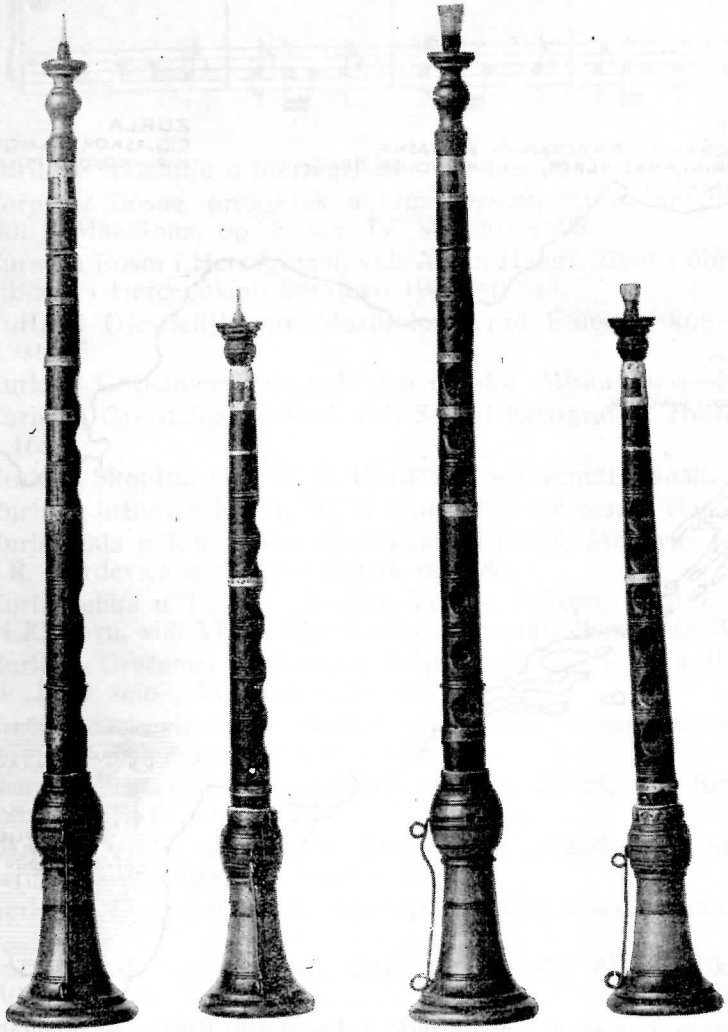

Slika 52. Vela i mala sopila iz Baške; pogled sprijeda i sa strane (u privatnom vlasništvu u Zagrebu).

Za uspoređivanje s ostalim prije opisanim primjercima navodim ove podatke. *Mala sopila:* pisak 2,7 cm, špulet 2,7 cm (bez latice), prebiralica 27,4 cm, krilo 12,6 cm. Međusobni razmještaj „škujica za prebiranje" 2,5 cm; 2,6 cm; 2,8 cm; 2,8 cm; 2,8 cm. *Vela sopila:* špulet 7 cm (bez latice); prebiralica 37,8; krilo 15,4 cm. Međusobni razmještaj „škujica za prebiranje" 3,2 cm; 3,3 cm; 7 cm; 3,5 cm; 3,3 cm.

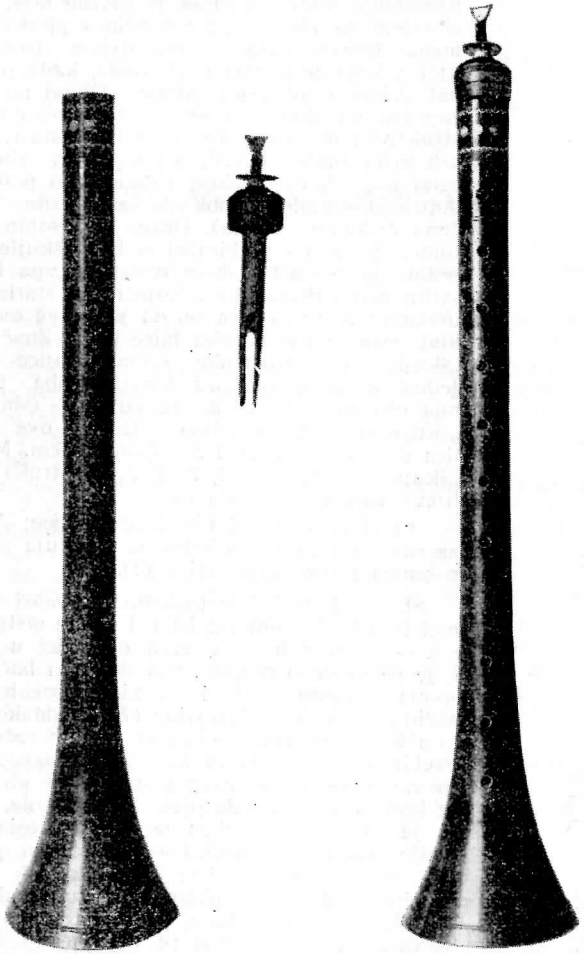

Slika 53. Zurla iz Skoplja, velika — duž. 61 cm. Izgradio je Veljko Janković. Cijev je od suhe javorovine s proširenim donjim dijelom, čankom. Slavec je od šimširovine. Vrh je cijevi, gdje se umeće slavec koštan; ukrašen je kositrenim šarkama. Zacijelo tu kost izvršuje istu zadaću, koju ima okov sopile: treba spriječiti cijev, kada se u nju utiče slavec, da ne pukne. Pisak od trstike obavijen je tankim bakrenim pločicama; to je međnik. Rupe na donjem dijelu sopile — na čanku — to su „glasnici", a one za prebiranje zovu se upravo „rupe". Inv. Etnografskog Muzeja u Beogradu br. 9554. Podatke sam dobio posredstvom g. d-r B. Drobnjakovića, direktora tog muzeja i hvala mu za to. (Fotografije Etnografskog Muzeja u Beogradu).

Slika 54. Krilo i prebiralica male roženice iz sela Čabronići. U tom kraju Istre narod sopilu nazivlje roženicom, a njezine dijelove: pisak, tundin (špulet), roženica (prebiralica) i did (krilo). Slika je načinjenja prema starom primjerku, koji je — po predaji — izrađen u Krnici u Istri. Na tom primjerku sačuvala se samo ova dva dijela; tundin (špulet) načinjen je kasnije od drvenog mosura za namatanje konca, a pisak je sasvim nov; (u ovoj slici izostavljeni su zbog toga i tundin i pisak). Cijeli je instrumenat bogato ukrašen rezbarijom (rovašenjem i točkanjem), koja je izvršena tek onda, kada je gotov instrumenat skinut s tokarske klupe. Okovi na vrhu prebiralice zapravo su ukras, ne vrše gotovo nikakve funkcije. Konstruktivna osobitost ove roženice sastoji: 1) u tom, što je vrh krila znatno odebljao i ne treba zbog toga okova, a osim toga 2) omogućuje jednostavno poduljivanje konične duplje prebiralice duboko u samo krilo. (Duplja je označena crtkanom crtom). Druga je osobitost ove sopile u tome, što je na prebiralici sedam „škujica za prebiranje"; sedma je škujica mahom dvostruka, pa ima zacijelo istu svrhu kao i dvostruka „škujica" na starim šalmajima. Po urezu za prste razbira se, da je svirač ove sopile smještao kod sviranja lijevu ruku bliže krilu. Značajno je, da desna „škujica" ove dvostruke sedme škujice nije propaljena u jednakoj udaljenosti od donjeg ruba prebiralice, a nije bila niti začepljena kao na šalmaju (služila je dakle kao „škuja za ravnanje glasa"). Dužina ove roženice: prebiralica (bez uklatka) 26,3 cm, krilo 19 cm. Međusobni razmak „škujica" 2, 9; 2, 7; 2, 7; 2, 7; 2, 7; dvostruka sedma „škujica": lijeva 3,3 cm, desna 3,1 cm.

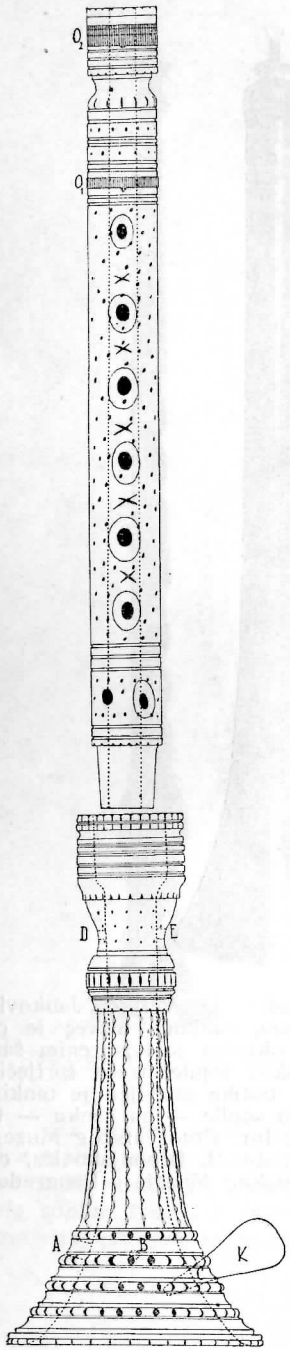

Slika 54.

O_1, O_2 — olovni okovi prebiralice; A, B, D, E „škuje za ravnanje glasa" u krilu; C — škuja za klinčić K. Mala roženica je od brijestovine (?).

Sl. 55. Detalj konstrukcije na veloj roženici iz sela Čabronići u Istri. I taj je instrumenat — po predaji — građen u Krnici u Istri. Nije se sačuvao potpun. Did (krilo) i bačvasta spona između krila i roženice (prebiralice) načinjeni su od brijestovine (?) i jednako išarani kao i sačuvani dijelovi male roženice. Prebiralica je učinjena kasnije od bazgovine; (prava prebiralica ovog instrumenta stradala je kod prenašanja; dospjela je pod kola, koja su je zdrobila). Poseban je način, kojim se ovdje usađuje prebiralica u krilo. Da se postigne što čvršća veza ima krilo ukladak u_1, a prebiralica dvostruki ukladak u_2 i u_3. Kod usadivanja postupa se tako, da se na u_3 natakne bačvasta spona S; sada se to zajedno natiče na krilo tako, da u_2 sjedne u udubinu uklatka u_1, ovaj pak ukladak prilježe u samu sponu S; (zato mora dužina ukladaka u_1 i u_3 zajedno iznašati upravo toliko, koliko je dužina bačvaste spone S). Valja paziti, da se oduhe O u uklatku u_3 i sponi S točno prekriju. Ovakav način spajanja krila i prebiralice razbira se na mnogim šalmajima većih protega; tamo ima spona koji put i valjkast oblik (vidi na pr. sliku alt—schalmeya u Mahillonovom citiranom katalogu, Vol II str. 247.).

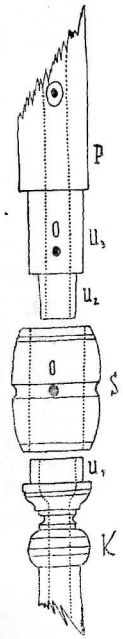

Slika 55.

Obje roženice — vela i mala — pokazuju jasne tragove daljeg razvitka prema jednostavnim sopilama. Značajno je i to, da je i taj razvijeniji tip sviraljke došao u područje našeg folklora sa sjeverozapada, ali je zastao u samoj Istri.

ZUSAMMENFASSUNG

I. *Beschreibung der „sopila"*. „Sopila" ist ein primitives Oboeninstrument, eine primitive Schalmei.

„Sopila" besteht aus 4 Teilen: (siehe Abb. 1) das Mundstück (pisak), der Ansatz (špulet), die Spielröhre (prebiralica), und die Stürze (krilo).

„Sopila" wird in zwei Grössen gebaut und zwar als kleine und grosse „sopila". Die Länge der kleinen „sopila" ist ungefähr 45 cm, die der grossen ungefähr 60 cm, beide Längen sind aber ziemlich grossen Unterschieden unterworfen, (siehe Abb, 2 bis Abb. 25). Auch die Grifflöcher sind auf verschiedene Weise in der Spielröhre gebohrt (siehe Abb. 11 bis 17).

Wenn der Sopila-Bläser sein Instrument verwahrt, steckt er zuerst in die untere Öffnung des Mundstückes ein hölzernes Stiftchen („čepić", sichtbar in der Abb. 2), sodann den Mundstück in eine kleine Schachtel. Denn Ansatz zieht er aus der Spielröhre und steckt ihn in die trichterartige Stürzenöffnung. Damit der Ansatz nicht hinausfällt, bringt er eine besondere Verrichtung an der Stürze an, oder eine Messingfeder („šusta") oder einen hölzernen Stift; an dem Abb. 19 bis 25 sichtbar.

II. *Material und Werkzeug für die Ausarbeitung der „sopila"*. Für die Spielröhre und für die Stürze verwendet man nur harte Holzarten: Buchsbaum, einige Ahornarten (acer monspessulanum L.) und Olivenbaum. Den Ansatz kann man aus anderen Holzarten formen. Für die Ausarbeitung des Mundstückes verwendet man nur Rohrspäne, die mit starken verpichten Zwirn gut umgewickelt sind. Der Beschlag am oberen Teil der Spielröhre ist aus Blei oder Zinn.

Als Werkzeuge bei der Ausarbeitung der „sopila" kommen in Betracht: verschiedene Bohrer, darunter auch konische (siehe Abb. 28) und Taschenmesser für die Bearbeitung des Ansatzes, der Spielröhre und der Stürze; dazu noch Feilen und Glasscherben bei dem Polieren aller dieser Teile. Bei der Ausarbeitung des Mundstückes verwendet der Sopila-Macher ein besonderes gewundenes Messer (siehe Abb. 29).

Das fertige Instrument kann man mit Lack politieren oder mit Öl bestreichen.

III. *Die Ausarbeitung der „Sopila"*. Zwei mündliche Beschreibungen solcher Fabrikation nach der Aussage der heutigen Sopila-Macher sind durch eigene Beabachtungen ergänzt. Daraus ist ersichtlich, dass diese primitiven Arbeiter, welche nur gelegentlich Instrumente bauen, die Maasse nach älteren Exemplaren nehmen, weshalb die Intonation immer ein zufälliges Resultat ist. Bei dem Stimmen der „sopila" verfährt der Arbeiter entweder so, dass er den Durchmesser der Spielröhrenhöhle vergrössert, oder dass er absichtlich in die Spielröhre und in die Stürze einige „Stimmungslöcher" bohrt. Es ist besonders charakteristisch, dass die Sopila-Macher ihre Instrumente immer ohne Drehbank ausarbeiten. Die konische Höhle in den Spielröhren der kleinen und der grossen „sopila" sind mit einem und selben konischen Bohrer gemacht worden.

IV. *Die Sopila-Bläser und ihre Spielart*. Es sind immer zwei Instrumente (die kleine und die grosse „sopila"), die sich beim Spiele beteiligen. Ihr Zwiespiel ist ein dauerndes heterophones Varieren einfacher Tanzmelodien. Meistens sind es Sextenparalellen, in denen sich die melodische Bewegung entwickelt. Ein jeder Bläser hat aber grosse Freiheit bei der Schmückung der aus dem Volksliede entlehnten Tanzmelodie mit Pralltrillern und ähnlichen ornamentalen Figuren. Charakteristisch ist besonders die Schlusswendung, welche der Spieler der kleinen „sopila" immer verwendet, um den Schluss des Tanzes anzudeuten. Beide Instrumente haben den Schlus-

ton (in der Oktave) schon lang ausgehalten, dann macht noch der Spieler der kleinen „sopila" einen äusserts schnellen Lauf durch die ganze Tonleiter bis zum höchsten Tone mit einem starken sf auf diesen schrill ausgepfiffenen Tone.

Beide Bläser blasen nur die Töne der Grundstimmung, nie verwenden sie die überblasenen Töne. Dazu verwenden sie doch die einfachen und schlichten Volksweisen, die mit ihrem eng begrenzten Tonumfang (eine Quinte oder höchstens eine Sexte) gerade für die Bearbeitung auf einem solchen primitiven Instrumente wie geschaffen sind.

Die Unreinheiten der Intonation sind wegen der Heterophonie beim Spiele kaum bemerkbar, höchstens ist der Klang des Zwiespiele der beiden „sopila" für einen fremden Hörer sehr befremdend.

Die Sopila-Bläser haben eine wichtige Stellung im Volksleben erhalten. Ihre erste Pflicht ist, bei dem Volkstanze mitzuwirken. Dies geschieht während der Faschingstage, mancherorts aber auch im Sommer fast jeden Sonntag nach der Vesper. Sie haben vieles zu leisten auch bei den Hochzeiten. Dann blasen sie nicht nur zum Tanze, sie begleiten vielmehr die Braut in die Kirche zur Hochzeit, sodann aus der Kirche in die neue Heimat. Sie spielen auch bei dem Hochzeitmahle. Die einfachen Spielweisen, welche bei diesen Gelegenheiten gespielt werden, nennen sie „mantinjada". Zuletzt spielen die Sopila-Bläser auch bei den feierlichen kirchlichen Gelegenheiten, z. b. bei der Frohnleichnamsprocession. Dabei spielen sie „in einem Tone", was mit den einfach gebauten Instrumente ziemlich schwer auszuführen ist.

V. *Phonogrammen und Aufzeichnungen einiger Sopila-Weisen.* Es wurden neun Phonogramm-Aufnahmen (Zb 54, Zb 56, Zb 57, Zb 89, Zb 91, Zb 160, Zb 161, Zb 162, Zb 163) mit Archivphonographen Type IV. gemacht. Die Aufnahmen enthalten aber nur Fragmente der Sopila—Weisen, denn ein Tanz oder eine „mantinjada" dauert fast eine halbe Stunde, auch mehr, wenn die Bläser aushalten können.

Die Aufzeihnungen der Sopila—Weisen enthalten auch Fragmente. Die Weisen kann man sehr schwer aufzeihnen, weil sich das Spiel meistens sehr rasch entwickelt und die Intonation der primitiven Instrumente immer stark verzehrt ist.

VI. *„Sopila" und ihre Stellung zu anderen Musikinstrumenten derselben Gattung.* Nach der Angabe der Entwickung der persischen „zurna" — der Urform aller Musikinstrumente dieser Gattung — bei ihrer Ausbreitung nach Osten (nach dr. Kurt Sachs) ist ein Versuch gemacht worden, die Entwicklung der „zurna" westwerts zu deuten und die Stellung der „sopila" in dieser Entwicklung aufzustellen.

„Sopila" ist eine sehr primitive Abart der mittelalterlichen Schalmei. Sie drang in das Gebiet der südslavischen Musikfolklore vom Nordwesten und ist der deutshen Form der Shalmei sehr ähnlich. Die Abruzzenoboe, „piffero", zeigt gegenüber der „sopila" eine höhere Abart weil an ihr ein Überblaseloch schon angebracht ist. Denn „sopila" hat nur 6 Grifflöcher, an ihr spielt man nur in der Tonlage der Grundstimmung. Der Abruzzenoboe gegenüber zeigt aber „sopila" doch eine entwickeltere Form in allen ihren Teilen, besonders im Ansatz, den ein „piffero" noch nicht besitzt.

Die Folgerung aller dieser Betrachtungen ist: „sopila" ist in das sehr enge Gebiet der Musikfolklore in Jugoslavien, in das Gebiet des „čakavischen" Dialektes der Kroaten, schon vor dem XIV. Jahrhundert eingedrugen und hat sich ohne jeder Entwicklung in dieser primitiven Form — nur durch das Kopieren älterer Exemplare — bis zum heutigen Tag erhalten.

VII. *„Zurla, surla, zurna".* Drei Namen eines desselben Oboeninstrumentes, das schon dem Namen nach seinen Ursprung deutlich zeigt. Die persische „zurna" drang mit Türkeneroberungen oder gleich nach diesen in das ganze Gebiet der Türkenherrschaft an der Balkanhalbinsel. Die Zurla—Bläser sind Zigeuner. Sie blasen zu zweien, aber meistens in der Oktave; selten bläst der zweite eine Begleitung mit der Angabe der Tonika und der Dominante. Zu den zweien Zurla—Bläsern gesellte sich immer noch ein Trommelschläger.

„Zurla" ist auch in zwei Abarten im Gebrauche, grosse und kleine „zurla". Sie ist aber der Form und der Kostruktion nach eine getreue Abbildung der persischen „zurna" oder des arabischen „zamr" .

Zurna—Bläser sind die Träger der orientalischen Musik, die in den—einst unter Türkenherrschaft stehenden — Städten langsam ihre Eindringung fand und die heimischen Volksweisen mit orientalischer ornamentaler Pracht schmückte.

Heute blasen die Zigeuner als Zurla—Bläser auch zum Volkstanze verschiedene Volkstanzweisen, von denen einige in fragmentaren Aufzeichnungen angegeben sind.

VIII. *Literatur.*

MUZEJ MATICE SRPSKE U NOVOM SADU

Matica Srpska, koja je osnovana na dan sv. Save 1826. u Budim-Pešti, osnovana je kao društvo čiji je cilj da materijalnom i umnom snagom potpomaže, razvija i rasprostranjava književnost i veštinu srpsku i tim putem podiže prosvetu naroda srpskog. Povod osnivanja je »ljubav i revnost k opštem blagu« a namera »rasprostranjenje književstva i prosvešćenija naroda Srbskog«. To znači knjigom i prosvetom se započela borba nacionalne odbrane i samoodržanja.

Već u prvim danima Matičina života vodila se briga i o prikupljanju srpskih starina. Još pre osnivanja Matice Srpske »Letopis«, isprva opće slovenski list Gjorgja Magarašević upozoravao je svoje čitaoce da su muzej i biblioteka »sredstva za izobraženje naroda«. Godinu dana docnije opisuje »Letopis«, već kao organ Matice Srpske, sa puno smisla i razumevanja, muzeje u Češkoj, Rusiji i Poljskoj. Matica Srpska u to doba udara temelje svojoj biblioteci, ali muzej još ne osniva. Tek godine 1847 počinje Matica da inventariše svoju biblioteku i uređuje svoj arhiv kao osnove za svoj muzej, a 14 oktobra 1847 bi donesen i formalni zaključak da se osnuje muzej — po svoj prilici na predlog dra Jovana Subotića. »Letopis« od godine 1848 podvlači od kakve su važnosti za ceo narod »ma kog roda stari spomeni«. Zato je Matica Srpska zaključila da želi »narodnu zbirku starih spomena (Muzeum) osnovati« i odlučila »sve revnitelje narodnog dobra pozvati, da bi ma kog roda znamenitije za narod i narodnost srbsku drevne spomene kupiti, pribirati i Matici Srbskoj na sohranenije poveriti dobrotu imali«. Istoga dana, kad je osnovan muzej, osnovana je i biblioteka. Zaključke o osnivanju muzeja i biblioteke publikuju i preporučuju, 19 oktobra 1847, »Srpske narodne novine«.

U središtu akcije za muzej ostaje biblioteka. Zato Matica Srpska, putem javnih listova, moli srpske i slovenske pisce da svoje knjige poklone njenoj biblioteci. Od tog vremena, pa i danas još, Matica Srpska nastoji da sakupi sve stare srpske knjige, štampane u Pešti, Beču, Lajpcigu i dr. gde su se srpske knjige štampale.

Matici Srpskoj godine 1847 nije pošlo za rukom da svojoj zamisli da konkretnije oblike, jer su godine 1848 i 1849 bile revolucionarne, a docnije su došla druga pitanja koja su njenu pažnju absorbovala kao na pr. pitanje Tekelianuma, seobe u Novi Sad (1864 god.) i t. d.

Međutim rad na sakupljanju se nastavlja. Godine 1858 biblioteka ima 1700 knjiga. Matičina biblioteka postala je, skoro isključivo od poklonjenih knjiga, njen je zadatak, 10 marta 1858, ovako formulisan: »ona kao preimućstveno narodna biblioteka ima da dostojno predstavlja narodnu literaturu, literaturu slavensku i ostalu«.

Prolaze godine, decenije prolaze, a o muzeju nema glasa, nema glasa ni o biblioteci. Tek godine 1900 traži Tihomir Ostojić reorganizaciju Matičina rada i traži skupljanje etnografske i istorijske građe, jer Matica Srpska mora proučavati život srpskog naroda u svim krajevima u sadašnjosti i prošlosti i sistematski skupljati sve o pojavama i zakonima tog života. Međutim prošlo je dvanaest godina da taj predlog bude, ne ostvaren, nego obnovljen. Godine 1912 Tihomir Ostojić traži da se počne sistematskim radom, jer, veli, sve, što imamo, razvilo se iz malih početaka a od njih će svestan narod znati stvoriti što mu treba. Matičina biblioteka, koja te godine nema ni punih 13.000 knjiga, i koja široj javnosti nije otvorena, treba da postane centralni zavod svoje vrste za ove krajeve, jer je biblioteka jedna od najglavnijih pomoćnica u prosvećivanju društva. Tražilo se tada da Matica prikupi sve što se tiče Srba u Karlovačkoj mitropoliji, po mogućnosti i ostalih Srba. Ideal bi bio da se prikupe sva izdanja mletačka, peštanska, lajpciška, bečka i ostalih mesta gde je štampano u XVIII i početkom XIX stoleća. Taj bi se ideal, bilo je mišljenje i onda, a i sada je, mogao ostvariti, jer po mnogim kućama leže stare knjige nepristupačne i neiskorišćivane, a Srbulje leže po crkvama a niko ih ne upotrebljava. Matica tada apeluje da joj se poklone stari rukopisi, pesmarice, pisma, dokumenti, diplome, protokoli, akta, pečati, žigovi i slično. Sve to pribrano na jedno mesto može korisno poslužiti nauci, a stajaće na ugled naraštajima. Biblioteka Matice Srpske treba da postane kulturna radionica.

Godine 1912 Matica Srpska izrađuje pravila za organizaciju i rad stručnih zborova u književnom odelenju Matice Srpske. Ta pravila stavljaju u dužnost istorijsko-arheološkom zboru da pribira srpske starine, umetničkom zboru da stvori umetnički muzej, a antropo-geografsko-etnološkom zboru da stvori etnografski muzej.

Dok se je plan razrađivao došao je svetski rat i tako muzej i opet nije ostvaren; po drugi put ostvarenje muzeja sprečava rat.

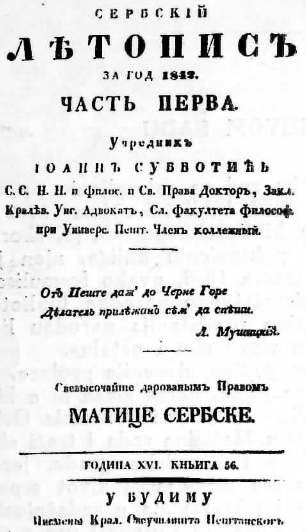

СЕРБСКІЙ

ЛѢТОПИСЪ

ЗА ГОД 1842.

ЧАСТЬ ПЕРВА.

Учредникъ

ІОАННЪ СУББОТИЋЬ

С. С. Н. Н. и филос. и Св. Права Докторъ, Закл. Кралѣв. Унг. Адвокатъ, Сл. факултета философ. при Универс. Пешт. Членъ коллежный.

Отъ Пеште даж' до Черне Горе
Дѣлатель прилѣжанъ сѣм' да спѣши.

Л. Мушицкій.

Свевысочайше дарованымъ Правомъ

МАТИЦЕ СЕРБСКЕ.

ГОДИНА XVI. КЊИГА 56.

У БУДИМУ

Писмены Крал. Свеучилишта Пештанског.

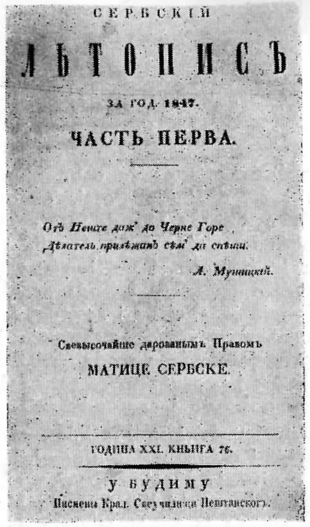

СЕРБСКІЙ

ЛѢТОПИСЪ

ЗА ГОД 1847.

ЧАСТЬ ПЕРВА.

Отъ Пеште даж' до Черне Горе
Дѣлатель прилѣжанъ сѣм' да спѣши.

Л. Мушицкій.

Свевысочайше дарованымъ Правомъ

МАТИЦЕ СЕРБСКЕ.

ГОДИНА XXI. КЊИГА 76.

У БУДИМУ

Писмены Крал. Свеучилища Пештанског.

Posle rata Matica se našla u skroz izmenjenim prilikama u kojima se o muzeju nije moglo rešavati. Tek godine 1925 štampa »Letopis« predlog univ. prof. Dr. St. Stanojevića, da se osnuje muzej starina, naročito Srbulja i rukopisa kojih ima u Sremu, Bačkoj i Banatu po manastirima i crkvama, jer se svi ti dragocjeni spomenici po pravilu rđavo ili nikako ne čuvaju, a teško su pristupačni ljudima koji hoće da ih naučno ispituju. Ovaj predlog prof. Dra Stanojevića ostao je samo predlog, kao i predlog prof. Vase Stajića, iz godine 1926, u kojem poziva da se Matici Srpskoj predadu na večitu pohranu pismeni spomenici o kulturnim nastojanjima Vojvodine. Te spomenike treba Matici poveriti koja će jednog dana ipak postati centar za proučavanje Vojvodine. Matičina arhiva jedan je od uslova koji će Matici omogućiti da postane taj centar.

Matica Srpska proslavila je i svoju 100-godišnjicu, a muzej nije otvorila. To međutim ne znači da se za muzej nije radilo: biblioteka se povećala, većim delom poklonima, zamenama i knjigama poslanim na prikaz uredništvu »Letopisa Matice Srpske«, povećao se i njen najdragoceniji deo, zbirka starih i retkih knjiga i časopisa, lep je broj prikupljenih Srbulja i arhivskih predmeta, stvorila se i galerija slika, većim delom zaslužnih ljudi za Maticu Srpsku (osnivača, dobrotvora, predsednika).

Matica Srpska kao ovako stara i opšta narodna kulturna ustanova pretstavljala je veliki moralni fond i njena je dužnost da skuplja narodno blago, ali ujedno smatra da je baš ona pozvana i da ima pravo da u svom okrilju skuplja to blago.

Zato je Matica pristupila rado da otvori svoj muzej, što joj je napokon i pošlo za rukom. Muzej Matice Srpske svečano je otvoren dne 9. jula 1933. Muzejima utiru stazu kupljene ili poklonjene zbirke. Matica Srpska otvorila je svoj muzej sa svojim zbirkama, skupljanim tokom jednog stoleća, on se i sada umnožava, skoro isključivo poklonima. Nema skoro dana, a da ne stigne bilo kakav poklon, dokaz da ona ljubav koja je Maticu osnovala i kroz 107 godina održavala još uvek postoji i ima upravo dirljivih primera.

Svaki muzej, pa i Matičin, treba da bude dokaz kulturnog života i riznica kulturnog napretka. Matičin muzej prvenstveno za nacionalni život u onim krajevima u kojima se Srbi raznim imenima obeležavaju: Srbi karlovačke mitropolije, bivše Ugarske, Vojvodine i t. d. (Valja ovde naglasiti da Srbi u istim krajevima pretstavljaju Jugoslovenstvo i da je Matica Srpska od svog početka pretstavljala širi nacionalizam i da je bila pobornica sveslovenske uzajamnosti).

Matičin muzej je zavičajni, oblasni muzej. Kao takav je zamišljen i godine 1847., takav je zamišljan uvek, kad se pokretao. Zavičajni, oblasni muzeji pretstavljaju prošlost i život dotične oblasti, oni su ilustracija narodnog predanja o zavičaju. Takav muzej ne sme da bude mrtva zbirka, nego duhovna svojina celog naroda, u prvom redu naroda dotičnog kraja. Zato takav muzej treba da je tvorevina celog naroda: svaki treba da doprinese njegovom napretku, svaki treba da na njemu ima interesa. Skupljati treba sve od vrednosti, zainteresovati sve i svakoga, pa i decu i seljake, pa sve pokloniti

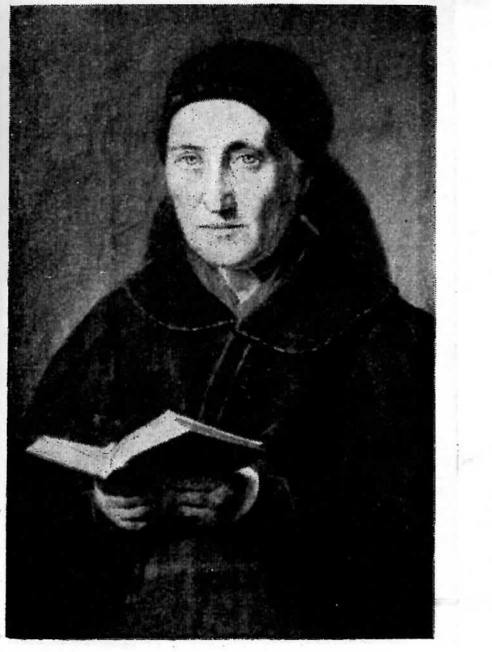

Pavle Simić, Dadilja

Pavle Simić, Sv. Anastasije i Sv. Kiril, patrijarh aleksandrijski

ili predati muzeju na čuvanje e da bi se svrha postigla, te da bi muzej dobio karakter jednog naučnog i prosvetnog zavoda. Sakupljena građa, sa sviju područja narodnog života i narodne delatnosti, služi za studije, za upoznavanje i istraživanje, galerija slika podiže smisao za lepotu i oplemenjuje. Matica Srpska još uvek ima da vrši mnoge funkcije u narodnom organizmu, ona svoj poziv nastoji da ispuni, muzej je takođe jedno sredstvo da bi ispunila svoj zadatak.

Muzej Matice Srpske, i pored najboljih namera Matice Srpske, može ostati nedovršen posao, ako se pravilno ne shvati odnos Muzeja Matice Srpske prema narodu i državi. Muzej Matice Srpske je u vezi sa krupnim narodnim i državnim pitanjima, on treba da postane rečiti svedok autohtonosti našeg življa u ovim stranama i dokaz bujnog nacionalnog i kulturnog života našeg naroda ovde za vreme od 200 godina i više.

Najpotpuniji deo muzeja je biblioteka. Ona ima preko 32.000 dela u preko 60.000 svezaka i 4000 duplikata određenih za zamenjivanje. Najvažniji deo biblioteke je zbirka starih knjiga iz XVIII stoleća i prvih decenija XIX stoleća. Veoma važna je zbirka starih časopisa. Ove knjige i časopisi, ukoliko nisu unikati, oni su vrlo retki i jedino u biblioteci Matice Srpske pristupačni.

Ispitivanje i naučno proučavanje života Vojvodine može se obavljati jedino u biblioteci Muzeja Matice Srpske, zato se bibliotekom često koriste mnogi naši naučnici. Osim toga što biblioteka služi naučnom radu, ona je pristupačna i široj publici. U Novom Sadu ona je jedina javna biblioteka, zato je dnevno puna čitača, naročito školske omladine. Biblioteka se popunjava, skoro isključivo, poklonima, knjigama poslanim na prikaz uredništvu »Letopisa M. S.« i ostalih edicijâ i zamenama. Biblioteka stoji u vezi sa svim našim i slovenskim universitetima, akademijama i drugim ustanovama, a i sa nekim stranim. Uz biblioteku nalazi se i čitaonica sa preko 150 časopisa koje Matica Srpska prima u zamenu.

Drugi važni sastavni deo Muzeja Matice Srpske je Arhiva u kojoj je sabrano veliko arhivno blago: mnogo dokumenata, rukopisa, prepiske i t. d. sve to spremno stoji za naučno ispitivanje.

U jedanaest prostorija smeštena je Galerija slika i vajarskih radova. Galerija Muzeja Matice Srpske već danas dosta dobro pretstavlja staru srpsku vojvođansku slikarsku umetnost. U njoj su zastupljeni: Češljar, Arsa Todorović, Stevan Teodorović, Nikola Aleksić, Marodić, Simić, Đura Jakšić, Novak Radović, Pavle Simić, Murat, Jovan

Pavle Simić, Jovan Hadžić, osnivač Matice Srpske

Pavle Simić, Stana Aleksić

Arsa Todorović, Mati Pavla Kojića

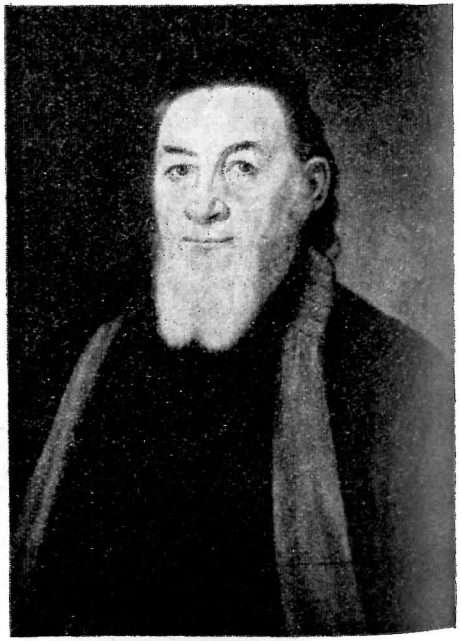

Arsa Todorović, Otac Pavla Kojića

Isajlović, Jevtimije i Jovan Popović, Stevan Aleksić, Pavle Čortanović, Uroš Predić, Paja Jovanović i mnogi drugi vojvođanski slikari. Galerija ima i odelenje savremene umetnosti. Od vajara ima radova Đorđa Jovanovića, Ivana Meštrovića i dr. Slikarski radovi starih majstora su u znatnoj većini portreti i ikone, malo ima kompozicija. Sve su slike rađene na platnu (mali broj na drvetu) i uljem.

Zbirke grafičkih radova i starih crteža nalaze se u osnivanju i svi su izgledi da će se vrlo brzo moći kompletirati. Osobito je interesantna zbirka starih heliogravira i fotografija. Ima vrlo mnogo starih i vrlo interesantnih fotografija koje prikazuju likove slavnih ljudi, naročito iz Vojvodine i istorijskih događaja, ona je interesantna i sa gledišta mode, običaja i ukusa.

Ostale zbirke nalaze se u osnivanju. Danas su one zastupljene tek sa nekoliko predmeta, ali za kratko vreme one će biti popunjene i to — a to valja naročito podvući, poklonima. Ne sme se zaboraviti da je Vojvodina puna istorijskih i umetničkih predmeta i važnih dokumenata. Sve to, s vremenom, treba da uđe u Muzej Matice Srpske. Tada će Muzej postati u punom značenju reči naučni institut.

Franjo Malin.

ARHEOLOŠKI MUZEJ U OBROVCU

Lijepa zbirka rimskih starina, koja se čuva u jednoj dvorani općinskog doma u Obrovcu, duguje svoj postanak kulturnoj svijesti jednog skromnog pučkog učitelja, Ante Colnaga.

Učiteljujući najprije u Posedarju a potom u Novigradu i Obrovcu, otvoreni i prijemljivi duh tada još mladog učitelja osjetio je čar starine istorijskog ambijenta u kom se kretao i on je počeo da sa mnogo ljubavi traži, kupi i bilježi tragove minulih vijekova i ugašenih pokoljenja. Obilazio je gradine, prepisivao natpise, precrtavao grbove, rovao po maticama drevnih podvelebitskih župa, objavljujući rezultate tog mravinjeg rada u sramežljivim i anonimnim dopisima u provincijskim listovima, a ponekad, i u Ljubićevu »Vjesniku«.

Boraveći u Obrovcu, Colnagovu je pažnju privukla čudna konfiguracija jedne uzvisice u selu Kruševu, koju je narod zvao »Cvijina Gradina«. Sudeći po položaju, po spurilama jednog rimskog puta i po predmetima koje bi seljaci otuda donosili, on je naslutio da se je nekada tu morala nalaziti jedna znatnija rimska naseobina. U aprilu 1903., kapitalom od 40 kruna sakupljenim među prijateljima, Colnago je počeo da kopa na Cvijinoj Gradini. Uspjeh je prevazišao očekivanja. Već prvoga dana kopanja nađena su dva kapitela, baza jedne dvorske kolone, jedan žrvanj, fragment jedne urne sa natpisom, nešto rimskog novca i mnoštvo raznovrsnih sitnih predmeta od gvožđa. Sušljednih dana došlo je do još važnijih nalaza: jedan veliki kameni orao, mramorni fragment jedne ruke i jedne noge, temelji hrama, ostaci terma i t. d. Nađeni predmeti prenešeni u Obrovac stvorili su prvo jezgro današnje znatne zbirke.

Vijest o kruševačkim nalazima, objavljena u »Smotri Dalmatinskoj«, privukla je pažnju Dra Otta Benndorfa, direktora arheološkog instituta u Beču, koji je krajem aprila te iste godine došao u Obrovac da pregleda tek zametnutu zbirku i naseobinu otkuda je poticala. Na Bendorfovo zauzimanje bečko ministarstvo prosvjete udijelilo je Colnagu nekoliko potpora, koje su mu omogućile nastavak kopanja na Cvijinoj Gradini te dalja istraživanja u Starigradu. Medviđoj i Krupi.

U Starigradu, na planinskom zalijevu, otkrivena je prostrana nekropola, bogata netaknutim grobovima u kojima je nađen velik broj interesantnih predmeta dnevne upotrebe, nakita, oružja, a naročito mnogo vrlo lijepe staklarije. U Krupi pored fragmenata jednog statuta urezana na bronzanim pločama, nađeno je pet statuica od bronze, vanredne ljepote i savršenosti. Rezultate tog uspješnog kopanja objavio je Colnago u dva izvještaja napisana u saradnji sa Drom. J. Keilom i Drom. M. Abramićem i publikovana u »Jahresheftе« Austrijskog Arheološkog Instituta u Beču.

Colnago je sve otkopane stvari, brižljivo i znalački svrstao i uredio, pa one danas ispunjuju jednu prostranu dvoranu općinskog doma u Obrovcu, pobuđujući čuđenje i interes rijetkih stranaca koje slučaj, dosada ili lutalački nagon nasene kadkad i u ovaj zapušteni kut osakaćene sjeverne stare Dalmacije.

Dr. Boško Desnica.

Copyright by
Derviš M. Korkut

Prema priznanju naših najboljih istoričara, prošlost nam nije u dovoljnoj mjeri naučno istražena ni objektivno prikazana, a to naročito važi za kulturnu historiju Jugoslavena. Kod nas je svakojako i mnogo pisano iz područja političke historije, a o kulturnoj srazmjerno vrlo malo. To je donekle razumljivo, kad se uzmu u obzir stanje duhova i prilike, u kojima je naš narod živio prije svog ujedinjenja. Ako bi se i odsad nastavilo u istom pravcu, naša bi nacionalna historija postala pravo čudovište: na jednoj strani njezinoj, u političkoj historiji, nastala bi hipertrofija, a u drugoj polovini, u kulturnoj historiji, nastupila bi atrofija. To ne bi bilo ni zdravo ni prirodno, a sigurno nam nije više ni potrebno, sve kad bi se inače moglo dopustiti, da nauka smije imati ikakav drugi cilj osim traženja i iznalaženja objektivne istine.

Da je kojom srećom Ilarion Ruvarac i sada živ, današnji ga naraštaj ne bi, poput njegovih vršnjaka, toliko osuđivao radi njegove građanske smjelosti i divne ljubavi prema istinitoj historiji. Ako ništa drugo, u naše doba manje bi mu se zamjeralo, što razbija lijepe iluzije o prošlosti, ruši idole i svakog postavlja na svoje mjesto. S druge je strane isto tako izvjesno, da u nas još ima i da će dugo biti ljudi, koji bi htjeli da se i u historiji zamjenjuju i brkaju pojmovi »Dichtung und Wahrheit«. Za takove nije historija niti su oni za historiju, jer jê nijesu u stanju pisati kako treba.

Valja po duši priznati, da ima jedan veoma važan razlog, zašto se u nas historija nije ni mogla pisati kao što bi se moralo raditi. Evo šta je, mislim, po srijedi: građa za našu istoriju pisana je znatnim dijelom i na turskom jeziku, kojim malo koji naš učenjak vlada. Tako se je desilo, da ti izvori za pisanje naše historije ne samo što nijesu iscrpeni nego je s njih uopće malo i zahvatano. Ovo je za žaljenje i to tim više, što i u samoj Jugoslaviji ima nekoliko bogatih orijentalnih arhiva i biblioteka, u kojima je nagomilano čitavo blago istorijskog materijala. Te riznice, od kojih su najpoznatije: Arhiv dubrovački, orijentalna biblioteka Balkanskog instituta« i turski arhiv sarajevskog muzeja, te Gazi Husref-begova biblioteka u Sarajevu i u novije doba zbirka orijentalnih rukopisa Jugoslavenske Akademije u Zagrebu, relativno su veoma slabo istražene i iskorišćene, iako su lahko pristupačne.

Nešto je ipak urađeno u tome smislu, te s priznanjem treba istaknuti zaslužni trud nekolicine naših historičara i orijentalista, koji su nam učinili pristupačnim jedan dio sadržaja tih turskih dokumenata. Hvala nastojanju učenjaka kao što su dr. Ćiro Truhelka, dr. Vladimir Ćorović, r. Muhamed Enveri Kadić,* dr. Safvet-beg Bašagić i još desetak kulturnih trudbenika, prokrčen je put radu ove vrste i treba ga samo intenzivnije nastaviti uz nadopunu gradivom iz carigradskih arhiva. Dvojica odličnih stranih učenjaka, dr. Karl Patsch i dr. Franz Babinger, imaju neprolaznih zasluga za iznalaženje, sabiranja i publikovanje turske građe za našu historiju.

Radeći kao kustos muzeja u Sarajevu i na Cetinju zavolio sam pribiranje materijala za istoriju, iako nisam istoričar. U sarajevskom »Balkanskom institutu«, u crnogorskom Državnom arhivu, a pogotovu u Arhivu dubrovačkom, gdje sam proučavao turske dokumente samo 8 dana, našao sam masu zanimljivih i djelomično još nepoznatih podataka za našu historiju. Nešto sam od toga ukratko objavio u »Glasniku Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini« u Sarajevu, i u cetinjskim »Zapisima« a ostalo namjeravam štampati u ovom časopisu. To će većinom biti turski materijal iz gore spomenutih naučnih ustanova, a ponešto i na osnovi dokumenata, koje su mi pojedini privatni vlasnici stavljali na raspoloženje.

Potpuno sam svijestan, da je ovaj moj rad skroman, ali ipak mislim, da će biti koristan, jer će spremni stručnjaci moći iz ove sirove građe nešto dobro istesati.

Kao prvi prilog ove vrste iznosim doslovan tekst i vjeran prevod presude podgoričkog šeriatskog suda iz god. 1704. u sporu između vladike Danila I. Petrovića-Njeguša i nekolicine uglednih muslimana iz Žabljaka o dabjanu (uređaju za hvatanje riba «en masse«) na rijeci Šujici, pritočici Skadarskog Blata. — Turski se original nalazi u Državnom arhivu na Cetinju, a nosi broj 5 iz 1754., iako stvarno spada u god. 1704., kad je izdan.

PREVOD.

»Stvar je (tekla) kao što sam to spomenuo. Ovo je pisao siromašak (nečitko dvije tri riječi) Alija, kadija Podgorice i Crne Gore (Karadža-Dag).

Uzrok (povod) pisanju ove istinite (na istini osnovane) knjige (dokumenta) je ovo:

Sveštenik po imenu Danil (Danijel), vladika manastira zvanog Prečista, koji se nalazi u selu zvanom Cetinje, sreza crnogor-

* Isp. nekrolog H. Kreševljakovića, u »Narodnoj Starini« X. (1931.) str. 273. i d.

I.

Vladika Danilo I. dobiva spor protiv žabljačkih prvaka

Turski tekst:

الامر كما ذكرته مقدمه الفقير . . . . .*)

عفى عنه

عفى عنه

(L. S.)

سبب تحرير كتاب صحت نصاب اولد كه

قره حه طاغ قضاسنه تابع چتنه ناحيه سنده واقع رچيسه ام مناستيرك اولاد تقه سى دانيل نام راهب مجلس شرع شريفه كلوب بيه نه ودغورجه قضاسنه تابع زيلاق قصبه سى ساكنلردن مصطفى اغا ولد ده زاده مصطفى چلبى و عمر چلبى و مصطفى حسن باشى نامان كمسنه لر محضر ده (؟) تقرير دعوى ايدوب كيسا مزوره اوقافدن سنجه قريه سنده واقع طاشلدن بر سنه روحه مقطوع اوچوز اقچه صورتى دفتر ده مبين و قيداو نمقين دمده اولان دفتر صورتنه نظر مراعات البوز مجلس ظلب اللهرم ديدكنده مدعى عليه مزوره سؤال اولندقده حواله اباو اجداد مزدن انتقال ايدن ملكمزدر ديدكده راهب مزوره ده اولان صورتى دفتر ابراز و طراولندقده مضمونده صورتى دفتر ده طاشلان روحه مقطوع اوچوز اقچه يورلغين بر موجب صورت دفتر راهب مزور متصرف اولمق ايچون اشبو حروف بر سبيل مسك كتب وتحرير ويرديكه دخى وضع اولندى كه وقت حاجده مذكر ماجرا اولله

تحرير فى اوائل شهر ذى الحجة الشريفة سنة خمس عشر ومائة والف

شهود حال

الياس عمر لقا عمر مصطفى محمود ابراهيم وغيرهم

قبودان بيراقدار جاوش آخر

*) Riječi, ko.e su na ovom mjestu nečitljive, bice da su, kao što je uobičajeno, glasile: الحاج اى رحمة ربه القدير

skog (Karadža-Dag), podigao je pred Šeriatskim sudom tužbu protiv lica zvanih Mustafa-aga, Mustafa-čelebija i Omer-čelebija Dediči (Dede-záade) i Mustafa Hasanbaša, koji su stanovnici varošice Žabljaka, što isto tako spada pod srez podgorički, te je (vladika) rekao: »Od daljana (ribolovišta), koji pripada zadužbini spomenute crkve, a nalazi se na rijeci zvanoj Šuici u blizini sela Sinjca, određeno je i upisano u knjigu (tefter) kao prihod svake godine paušalno trista akči (aspri), pa zahtijevam, da se učini uvid u taj tefter, koji je u mojim rukama«.

Na te njegove riječi zapitani su spomenuti optuženi, a oni su u svome odgovoru rekli, da je to njihova vlaština (milk), koja im je ostala u našljedstvo od njihovih otaca i djedova. Kad su oni to kazali, spomenuti je svećenik pokazao tefter, pa kad je učinjen uvid (pogledano) u nj, vidjelo se iz njegove sadržine, da je po tefteru daljan izdavan paušalno po trista akči. Na osnovu teftera ova slova su napisana kao punovažna isprava i data u ruke spomenutom svešteniku kao dokaz da posjeduje taj daljan, kako bi se u slučaju potrebe moglo ustanoviti, na koji je način stvar tekla.*

Pisano početkom blagog mjeseca zilhidžeta godine 1115 (to jest u prvoj dekadi aprila 1704 godine).

Prisutni svjedoci

Iljas-kapetan, Omer Leka, Omer, Mustafa bajraktar, Mahmut-čauš, Ibrahim-ćehaja i drugi. **Derviš M. Korkut**

*) Interesantno je napomenuti, da je 1931 god. zbilja nastupio slučaj, da ovaj dokument posluži Cetinjskom manastiru kao dokaz za svojinu toga daljana. Uprava manastira je tužila neke seljake iz Šujice, što su bili uzurpirali spomenuti daljan, te je i dobila spor protiv njih. Manastir je dokazao svoje pravo i ovjerenim prevodom ove presude podgoričkog šeriatskog suda iz god. 1704.

ŠEST SLOVENSKIH ZAGOVORA IZ GODINE 1720.

G. Mr. pharm. Vlatko Bartulić pozajmio mi je stari slovenski rukopis, koji ima na 24. nepaginiranoj stranici ovaj naslov: »I. M. B. Bedezin Dochtarške Bukve k do volene 21 dan oktobra u leitu 1747 u teh visozih planinah u notrainim krainskim«. Slijede još četiri nepaginirane stranice, a onda slijede 203 paginirane stranice. Na str. 17. naslikan je kalež, a na njemu je napisana godina 1720. Sva je prilika, da je te godine pisan ovaj rukopis, jer onaj natpis što sam ga gore spomenuo, potiče iz kasnijeg vremena i pisan je olovkom.

Rukopis je razdijeljen na više dijelova. U prvom se opisuje, kako se može po mokraći poznati, od kakve bolesti boluje čovjek (1—41), u drugom i trećem dijelu se nabrajaju različne bolesti i lijekovi, u četvrtom dijelu opisuje se razno drveće (str. 155.), u petom se opisuje ljekovito bilje i njegova moć i korist (str. 102.), a iza toga nabrajaju opet različni lijekovi. Vrlo su zanimljive str. 151.—154. na kojima je napisano šest zagovora (incantationes) ili čaranja.

Prvi zagovor je »sa metlai isgovorti«. Metljaj je po Pleteršniku »ein Geschwür«[1], pa i kukac (Der Fingerwurm). Na str. 145. rukopisa je ljekovito sredstvo, koje se rabi, ako dobije tko takav čir. Tu piše doslovce: »Sa metlai sa ledi (kod ljudi). Ta bela zhebula (luk) svortat (izvrtat) od tanzhiga konza (od tankog kraja — odozgo) in lashkiga vole (ulja) vlet noter (nalijati unutra). Ena malv od shkala bona nastargat (nastrugati) noter in ena malv lohkiga tankiga popela det noter. Potem ta zhebula na sheriaiza (na žeravicu) det de she szhre (ocvre) in mehka rata (postane mekana) in s tem masat«. To može da bude posvema dobro i naravno sredstvo bez ikakva čaranja. No nije bez praznovjerja sam zagovor, koji glasi: »Ti hudi metlai, iest tebi prepovem (v) imen svetiga mehela (Mihaela). Iest tebi prepovem, de she ti moresh spravt i stega karshenga zhloveka, ali govedota (ako je metljaj kod blaga) v hvde govzhe (u hudu gošću šumu)[2] ker nabena (nijedna) karshaiska stvar na (ne) saide, ker she mle naredé, ker boshi petelinc no (ne) poie. Moli 3 ozhenasha in 3 zheshene marie (zdrave Marije) svetim mehelv h zhesti« (na čast). Mora to doista biti daleko od svijeta, gdje više

[1] Metljaji so neki mozolji, ki se človeku na nogah po mečah delajo.

[2] U Novoj vasi kod sv. Marka u Štajerskoj zagovaraju žene reumatizam te ga »dol molijo« sa silnim psovanjem te ga zaklinju:

»Idi med pečine in planine,
Med vse vrage in hudiče!«

Gl. Dr. K. Štrekelj: Slovenske narodne pesmi III. str. 211.

»božji petelinc ne poje«.[3] Kod starih Perzijanaca i kod indogermanskih naroda donosi pjev kokota sreću. U njemačkoj mitologiji može pijevac protjerati (verscheuchen) zle duhove.[4]

U Štrekeljevoj zbirci (III. str. 211.) nalazi se i »zagovor zoper navadno oteklino«, što ga je zabilježio Ivan Kunšič u Gorjama kod Bleda, a (lasi: »Wotók (nateklina) pojde ràz móst, na kôst, ràz kôst, na mêsò, na dlako, ràz dlako, na zeleno trato. Tam pojdè devêt komolcov wbok (duboko) v tla! Tam bode na »tuc«, tam bode na »tuc«!

Drugi je zagovor protiv »bramora«. Bramor ili mramor je u prvom značenju kukac: Die Werre, die Maulwurfsgrille (gryllotalpa vulgaris). U drugom značenju znači: der Spath, der Knoten am Knie, bolest kod konja i volova. No na ovom mjestu valja razumijevati »die Scropheln«. U ljekaruši ima najprije (str. 149.) »sa bramore raznovat«. Tu se kaže: »Dobi bramorie in bramorka. Deni bramorie (muško) v brinov vole (u ulje od borovice), bramorka po (pako) v lashk vole (talijansko ulje) vsaku poshebai (svako napose) v glash (čašu) in obadva glashe noter v semle 24 vor (sati) kadar ie iasna nozh. Vos zait zhe ie bramor moresh is bramorieim volem popred, zhe ie po (pa) bramorka po (pa) is bramorknim volem popred pomash. Zhe imash bramorka ali bramorie. Tv zhe imash bramorie, takv ie le en shreif, che po (pa) imash bramorka ie vezh vorhov. Kader gre mesz (mjesec) gor, takv pomash is bramorieim volem popred. Zhe imash bramvrka po (pa) is (sa) bramorknim volem popred. Potlei po (pa) barsh (brzo) stem obodvema po vorsti (po redu) pomash in zhes 3 vore (sata) po (pa) spet pomash. O povn lun (kad je pun mjesec) po (pa) spet pomash in kader nezh mesza ni (kad nema mjeseca) po (pa) vshelei (uvijek) is obadvema po vorsti (po redu) in v anim (jednom) meszhi she more pososhit (ranica mora da se posuši i zaraste za mjesec dana). Tam v shemli raslozhti (razlikovati) bramorie in bramorizhe. Bramor ie debv in zhern, bramo(r)ka je vel (više) dovga in ariava. In shev obadoie v glashe den i tv je ta narbol shi roznie« (lijek).

Sam »zagovor« glasi pak ovako: »Ti hvdi bramvr ali bramorka iest tebi prepovem de she ti moresh pososhit kvkar ta voda. Iest karshen in bermon (potvrđen) zhlork iest tebi prepovem (v) imen Jesusa Kristvsa. Moli k tarplei (trpljenju, muci) Jesusovim. Poshkrof is **vodo«.**

Upozoravam na propise kod gornjeg recepta: kad je jasna noć, kad mjesec raste, kad je pun mjesec, kad nema mjeseca, pa prema tome utječe mjesec na vrsnoću tog lijeka.

U pučkoj medicini spominje se također krtica, koja time, što živi pod zemljom, naliči donekle vrlcu ili bramoru. »Die Maulwurfspfote wird in Oberösterreich vom Volk als Mittel gegen Halsweh der Kinder verwendet .... Der Maulwurf war als Heilmittel bereits den alten Römern bekannt, worüber wir bei Plinius (543, XXX, 7) eine ganz unzweideutige Stelle finden ....

Die Pfötchen des Maulwurfes dienen als Heilmittel zur Heilung der cârtite (»Maulwürfe genannte Geschwüre, eine Art Knoten unter der Haut), welche jene bekommen, die viele Maulwurfshaufen zerstören. Diese Knoten vergehen, wenn man dieselben mit Wasser abwascht, welchem Erde aus einen Maulwurfshaufen beigemischt wurde«.[5]

Treći zagovor: »Sa govzhizh isgovoriti« (str. 152.). Taj zagovor glasi: »Ti hudi govzhizh iest tebi prepovem. Ti moresh iet (ići) is tega govedota. Zhe shi na krev (na krvi) sprav she na drob, zhe shi na koshe (na koži), zhe shi v kosh, sprav she v dlaka von is te dlaike v skalavie, ker (gdje) nabena karshanska stvar ne saide«.

Prvi zagovor bio je za ljude i govedo, drugi za ljude, a ovaj samo za govedo. Govčić je nekakva bolest kod blaga. Pleteršnik zove tu bolest podkožni ogrci = die Dasselbeulen in der Haut des Rindviehes von den Maden der Dasselfliegen. Kad ta muha (hypoderma bovis) ubode blašče na paši, izleže se dosta velika ličinka, a na koži se napravi nateklina. Trgovci kožom paze, da li ima mnogo mjesta, na kojima je koža oštećena. Ako nije više nego tri, koža je još uvijek prve vrste, ako ih imade više već je koža manje vrijedna, a ako ih je puno, gubi koža svoju vrijednost. Hrvatski se zove ona ličinka ugar ili

[3] Josip Lovretić zabilježio je u Otoku u Slavoniji među načinima, kako se liječi od uroka također jedan, u kojem se kaže: »neka (urok) ide u ladnu vodu, di vodena munja siva, di pital ne piva, di kvočka ne kvoca, di krme ne roca, di čele ne zuče, di krava ne muče, di konji ne vrištu, di kerovi ne laju, di mačke miše ne vataju, di plugovi ne oru, di popovi svetu misu ne štiju, di kosa ne kosi«. (Zbornik VII str. 150 sq.) Gl. i Dr. Josip Matasović: »Čini od uroka« str. 25.

[4] Gl. Dr. O. v. Hovorka i Dr. A. Kronfeld: »Vergleichende Volksmedizin« I. str. 194.

[5] Gl. Dr. O. v. Hovorka und Dr. A. Kronfeld: »Vergleichende Volksmedizin« I. str. 292.

ugorka (u Banjoj Luci kažu ugork). Kako bi golčić imao u tom zagovoru ići iz blaščeta »v skalovje«, dakle nekamo daleko sjeća taj zagovor protiv nateklina, što sam ga prema Štrekelju spomenuo već gore (Pojdè ràz móst na kôst, ràz kôst na mêsó i t. d.).

Vrlo je kratak četvrti zagovor: »Sa ogen (vrućicu, upalu) von vshet. Zagovor glasi: »Boh in moistar (odnosi se na Boga Spasitelja, koga u sv. pismu zovu magister, kajkavski meštar) (in) lubi sveti Petar vsami ta spezhenína (Pleteršnik ima speklína = die Brandwunde) in bolezhina in de: (daj) tv s(d)rav mesv«.

Najzanimljiviji je peti zagovor: »Sa strup (otrov) isgovorti«. Taj glasi: »Stoi (ima da bude: »stoji«), stoi, stoi, shivna, (valjada: »silna« kako imaju dva takova zagovora u Štrekelju) shivna, shivna, skala (pećina), skala, skala, na skali gor (gore), gor, gor spi, spi, spi, svet, svet, svet, Shempas, Shempas, Shempas. Pridi k nam sama mati boshie h pamozh tim karshenim in bermoshenim (potvrđenom) zhlovekv, ker (kateri — koji) ie od tega poshemliskiga (zemaljskoga) zhervizhka popaden (ugrizen), de (da) na (ne) bo sa letim (ovim) zhervizhem ne sarbel ne bolel.

amen. † amen. † amen. †

Moli 3 ozhenashe in 3 zheshene Marie anga (jednoga) maš (imaš) maret (valjda naret = načiniti), pamozh (namoći) perst (v) vod in nared tih shedem pik (točki) okol shlaka in te tri krishe: enga nad shlakam (žlak iz njemačkog = udarac, der Schlag, valjda ono mjesto, gdje je bio ugriz od zmije), enga zhes slak, enga pot (pod) shlakkam, al po (pa) na krah (valjada na kraj, na kraju), zhe nimash sram (das Schamglied) govedata«.

U Štrekelju (Slovenske narodne pesmi III str. 207—209) ima osam zagovora protiv ujeda zmije. U pet od njih se spominje sv. Šempas (Šenpas, Šempauz, Irmbas, Šanpas), u jednoj Šenpolaj (S. Pelagius), a u drugoj Šenpav (S. Paulus). Šempas je župa nedaleko slovenske Gorice. Sad je Italijani zovu Sanbasso. Očito je, da je ta župa nazvana po mučeniku sv. Bassu, koga su nekada tu slavili, kada, ne zna se, jer je sada župski patron sv. Silvestar papa. Rimski martirologij spominje više mučenika sv. Basso. Jedan se slavi 5. XII., a bio je biskup u »Niciae apud Narum fluvium«. Umro je mučeničkom smrti za progonstva Decija i Valerijana. Drugi mučenik Bassus umro je u Rimu dne 11. V. za progonstva Dioklecijanova. Treći sa Dionizijem i Agapitom te još 40 drugih mučenika umro je 20. XI. u Herakleji u Traciji. No najvjerovatnije je, da se tu ima razumijevati sv. Basso mučenik, koji je preminuo sa sv. Evzebijem, sv. Eutihijem i sv. Basilidesom u V. stoljeću. Njegov blagdan slavi se 20. I. Osobito su ga slavili u Mlecima, pa je vrlo vjerovatno, da je njegovo štovanje prešlo preko Oglaja i u goričku nadbiskupiju.[6] Postoji minijatura iz druge polovine XV. stoljeća. Slika pokazuje sv. Bassa svezana, kako mu dva čovjeka zabijaju velike čavle u tabane, a druga dvojica sa željezima peku tijelo. Sa strane je na prijestolju sudac sa krunom.[7]

Dr. Josip Mantuani mi je pisao, da je svojevremeno s pok. goričkim nadbiskupom dr. Franjom Sedejem posjetio bivšeg župnika u Šempasu jubilarca Blaža Grču, a ni taj im nije znao ništa kazati o Šempasu. Na moju molbu govorio je g. župnik u Šenčurju kod Kranja Ivan Piber sa župnikom Grčom, koji živi u Šenčurju u visokoj starosti. On je izjavio, da mu je sv. Basso slabo poznat. Sjeća se doduše nekakve slike, po kojoj zaključuje, da je bio sv. Basso u Šempasu poznat. Sam se je mnogo zanimao za tog sveca te je mnogo istraživao, no nije došao do stalnog zaključka. I prof. Mons. Stjepan Kocijančić, koji je pisao o povijesti Šempasa, ne spominje sv. Bassa. Nije o tom znao ništa da kaže Isusovac g. Kopatin, koji je rodom iz okolice Šempasa. Nisu ni Ivan Navratil i dr. Karol Štrekelj, koji su priopćivali zagovore protiv zmijskog otrova, objasnili u kakovoj je vezi mučenik sv. Basso sa zmijskim otrovom.

Prvi puta je takav zagovor tiskan u »Novicah« od god. 1847. str. 147. Neki Mataja u Gornjoj Kranjskoj zagovarao je otrov nekoj devojčici, koja je narednog dana umrla. On je govorio: »Tam stoje ena sveta gôra, na ti gôri stoje en zlat stol, na tem stolu sedi en svet mož, sveti Šenpas. K njemu je peršla mati božja, je pernesla usmiljeniga Jezusa. Je pa rekla trikrat eden za drugim:

[6] H. Delehaye u »Analecta Bollandiana« (1932. I, 295.—310.) napominje da jedna župa u Veneciji nosi ime S. Bassus, isto jedan samostan u Malamocco (Venezia) S. Bassus i Leon. Neki su identificirali S. Bassus sa svecem Mezije S. Dasius čije je tijelo preneseno u Ankonu gdje se čuva u sarkofagu. Iz Ankone je štovanje prešlo i na druge strane obala jadranskoga mora. (Ovo je ekscerpt Msgr. Don Frane Bulića iz Splita, koji ništa više nije mogao eruirati.)

[7] Gl. Elisa Ricci: Mille santi nell' arte. Za taj podatak zahvaljujem g. profesoru Ferdi Goglii.

»Zakaj ti ne fertigješ tega človeka, od strupa pičeniga?«

U zagovoru, što ga je zapisao Štrekelj u Gabrijima kod Gorice (Slovenske narodne pesmi III. str. 208.) stoji slično kao u našem zagovoru: »da ga ne bo žgalo, ne bolélo, ne sarbélo«. U zagovoru iz Ribnice (ib. 207.) stoji slično kao u našem: »Pomagaj temu človeku, če je vgrizen al popaden od tega črva podzemeljskega!«

Ivan Navratil, koji je mnogo godina sakupljao i priopćivao u »Letopisu Matice Slovenske«: »Slovenske národne vraže in prazne vére« teškom je mukom i uz plaću nagovorio god. 1883. jednog »krošnjara« (torbičara) iz Struga u Donjoj Kranjskoj, da mu je kazivao zagovor »za kačji strup«. U tom zagovoru spominje se i sv. Jošt (S. Jodocus), a glasi: »Stoji, stoji silna škala, na ti škali stoji sv. Jošt in sv. Šampavz. Le-ta kristjan (to govedo) je popaden od hude živali. Prosim, prosita Očeta nebeškega, de temi kristjani (temu govedu) ne sme neč škodit, kakov otok gor, takó dol«. Iza toga je morao moliti 7 očenaša i 7 zdravo-Marija na čast sv. Joštu, sv. Šempavzu, Majci Božjoj i Spasitelju i ondje gdje je dotičnik ugrizen načiniti još prije molitve križ, a iza toga križ na čelu, na ustima i na prsima (no bez Amen). Iza 24 sata mine najveća nateklina.[8]

Dragutin Hirc u članku: »Što priča naš narod o nekim životinjama«[9] pripovijeda, da u okolici grada Osora (na otoku Cresu) ima pećina (spilja), u kojoj je živio sv. Gaudencije. Prof. Milčetić, dok je još bio dijete, vidio je na sajmovima po otoku Krku prodavati kamenčiće, izbite iz one spilje, koji imadu čudotvornu moć. Tko nosi oko vrata ovakav kamenčić, ne će ga ujesti zmija, a tko njime napravi oko zmije okrug, zmija se ne će više maknuti.

U nekojim krajevima Hrvatske onoga, kojega je ujela zmija »razgovore« ili »pregovore« od zmije otrovnice. Ujede li koga zmija otrovnica, prevežu mu ranu, da otok ne ide po svem tijelu, nabave kola i voze se u Čazmu do opančara M. Š., koji pregovara. Rana kod njega splasne i bolesnik ozdravi. Kako pregovara, to ne zna nitko, ne će da kaže, a naučio je od svoga oca.

U Indiji, gdje ima najviše zmija na svijetu, čarobnim se formulama »der Giftbeschwörer das tödliche Giftfieber« zaustavlja. Takovi zagovori nalaze se već u Atharvavedi.[10]

[8] »Letopis Matice Slovenske« 1894. str. 184.

[9] »Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena« god. 1896. str. 12. — i »Zbornik« XXVII/2, str. 182. »Sv. Gaudent«.

Zadnji zagovor u toj zbirci je napokon »sa prisat isgovort« (str. 154). »Prisad« je po Pleteršniku »der Brand am Körper«. Kod prvih pet zagovora uvijek onaj koji zagovara, kaže: »jest ti prepovem« (u smislu: zapovijedam) a tu kaže: »jest te saratim« (beschwöre). Taj zagovor glasi: »Ti prisat iest te saratim per shivim Bogv v iemen. Ti prisat ti nimash tim zhlovekv shkodvat. Jest ti ozhem (valjda: rechem), de imash prezh pobegent. Stoi skala, na skali stoi sveti Shempas. Pridi h nam sama mati Boshie h nem je pershv angel: Pomagai tim karshenim zhloveku. H nem je pershla sveta Mareta (Marjeta), de ti strup imash saterien biti tud. Ti prisat imash saterien biti, skois (skozi, po) tekozhe voda, skois Shempasa, skoz angele poterial ha (ga). Skois Shempasa, skois shegen (v) imen Boga ozheta, inv Sina, inv svetiga duha † † † Moli 3 ozhenashe inv 3 zheshene Marie. Kuker perstru, sam tvlkv je dergazh, enga shalostni mater boshi«.

U tom se zagovoru spominje uz sv. Šempasa prvi put sv. Marjeta mučenica. U Štrekelju je jedan zagovor, što ga je zabilježio Š. Gregorčič u Podkrncima (Štrekelj III. str. 209.). Taj zagovor počinje: »Jaz tebi preganjam strup v ime Boga in svetega Jurija; jaz tebi preganjam strup v ime Boga in svete Marjete« i t. d. Štovanje mučenice iz Antiohije sv. Margarete (Marjete) proširilo se na zapadu isto tako kao sv. Jurja poslije križarskih vojna. I sv. Juraj i sv. Margareta nalaze se među 14 pomoćnika u nuždi. Obojica se slikaju sa zmajem. Djevicu Margaretu su poradi njezine vjere bacili u tamnicu. Tu joj se ukazao vrag u spodobi zmaja. Sa znakom križa ga je ona protjerala. Zato je slikaju sa križem i pobjeđenim zmajem. Kao što je ona protjerala znakom križa vraga, tako je imala ona protjerati i prisad od bolesnika.

Da je taj rukopis nastao na »notrainim Krainskim« osim mnogih drugih dokaza svjedoči i mjesto: »skroz angele poterial ha« = ga. U vipavskoj dolini i dalje u Goričkoj govori puk mjesto g — h.

Kako je ovo pitanje o »zagovorima« još slabo objašnjeno i građa dosta nepoznata, mislim da će i ovi podaci dobro doći, pogotovo što su izvađeni iz rukopisa, koji je napisan pred više nego dvije stotine godina.

Janko Barlè

[10] Dr. H. v. Hovorka und Dr. A. Kronfeld: Vergleichende Volksmedizin. I. str. 383.

ODNOS »MATIJAŠA GRABANCIJAŠA DIJAKA« TITA BREZOVAČKOG PREMA GOETHEOVU »FAUSTU«

Opće je mišljenje književnih povjesnika da je komedija Tita Brezovačkog »Matijaš Grabancijaš dijak« posve izvorno djelo, tek se je D. Prohaska izjavio, ali samo nagađanjem, da neće tako biti (Komedija staroga Zagreba, »Nastavni vjesnik« XXV, Zagreb 1916, str. 150 d.). Ovomu prilogu je svrha konačno pokazati ovisnost toga hrvatskog djela o njegovu, dosada nepoznatu, uzoru.

Mnoge pojedinosti prizorâ u krčmi — čin III: prizor I do V (iz kojih je načinio Mikloušić u svom izdanju zaseban, treći čin) — podudaraju se sa »Auerbachovom pivnicom« Goetheova »Fausta«. Kod Brezovačkog su u krčmi četiri gosta koji se vesele pjevanjem i razgovorom (Veselkovič, Pisarovič, Jugovič i Koprinovič) kao i kod Goethea (Frosch, Brander, Siebel i Altmayer). U krčmu ulazi kod Brezovačkog Matijaš prerušen u trgovca, a kod Goethea dolazi u pivnicu Faust s Mephistophelesom, gdje jednako dotadanji gosti ne slute tko su došljaci. Matijaš, ulazeći, pozdravlja, a jednako i Faust. Društvo četvorice misli Matijaša, odnosno Fausta i Mephistophelesa zavarati, ali biva obrnuto. Mephistopheles izjavljuje da su Faust i on na povratku iz Španije, dok se Matijaš pretstavlja kao trgovac iz Banata koji se vraća iz Trsta. Zabadanje Froschovo s Hansom iz Rippacha nije, dašto, Brezovački mogao razumjeti, ali na osnovi toga Goetheova gospodara Hansa nastao je njegov Hanzl »oštarijaški sluga« (»kelner«). Matijaš časti »tokajerom«, a Mephistopheles toči Siebelu tokajca (prema njegovoj želji, a svakom drugom od njih drugo vino). Naposljetku dolazi do prijetvorbe kod Brezovačkog kao i kod Goethea. U hrvatskom djelu zamjenjuje jedan svoju glavu s magarećom, drugi sa svinjskom, treći dobiva velik nos, a četvrti pocrni, pa i sam Matijaš uzima obličje smrti, dok se u Goetheovu »Faustu« pretvaraju nosovi četvorice u grozdove.

Dakako, ima i otstupanja. Tako se kod Brezovačkog karta Matijaš sa spomenutom četvoricom; nadalje ulaze u radnju i dva seljaka (»muži«), ali ipak ostaju sporedna lica te ne pokreću radnju. Međutim, kad se utvrdila zavisnost odnosnih mjesta »Matijaša Grabancijaša« Brezovačkog prema »Auerbachovoj pivnici« u Goetheovu »Faustu«, o čemu ne može biti sumnje, smije se poći i dalje, pa u nekim pojedinostima »Matijaša Grabancijaša dijaka« razabrati ovisnost prema »Faustu«, što se inače bez takova uporišta ne bi moglo. Prizor »Auerbachove pivnice« je uzor i u prizoru II prvoga čina, gdje se pretstavlja Matijaš kao »dijak«, a Vuksan i Smolko namjeravaju igrati se s njime (kao Frosch s nadošlim gostima), ali Matijaš umije bolje. Matijaševu pak izreku: »To vse čini mudro znanje koje se z velikem trudom iz knig i vu školah zadobiva« (izdanje 1804, str. 13 — i prema njemu u »Građi za povijest književnosti hrvatske«, izdanje Jugoslavenske akademije, knj. 9, Zagreb 1920, str. 249) treba usporediti s Faustovim jadikovanjem: »Habe nun, ach! Philosophie, — Juristerei und Medizin, — Und leider auch Theologie — Durchaus studiert, mit heissem Bemühn« (stih 354—357, u prvom izdanju od 1790 početni stihovi 1—4). Ovisnost je tu upadna, iako su naziranja suprotna. Nadalje, Smolkovo dozivanje vraga, što zauzima naročito mjesto u komediji, bilo je potaknuto Faustovim zazivanjem, dok zvonjava župne crkve kod Brezovačkog (str. 29 = »Građa«, str. 255 — i str. 61 = »Građa«, str. 265) bila je izazvana, neće biti sumnje, zvonjavom na Uskrs i prizorom u crkvi.

Tit Brezovački mogao je poznavati samo prvo izdanje »Fausta« od god. 1790 (»Faust — Ein Fragment«), jer je drugo izdanje (»Faust — Der Tragödie erster Teil«) izišlo tek 1808, dakle poslije premijere »Matijaša Grabancijaša dijaka« god. 1804 i tiskanje te — 1804 — god. (o čemu posljednjem svjedoči Šafarik, Geschichte der südslawischen Literatur II, Prag 1865, str. 329, a nema razloga ne dati vjeru), i štaviše nakon same autorove smrti koja je uslijedila 1805. Jasno je i to da rad Brezovačkog na »Grabancijašu Matijašu dijaku« može pasti samo između 1790, koja je terminus a quo, i najkasnije do potkraj 1803, koja je terminus post quem non, jer je to djelo prikazivano već 12 »sečna« (januara) 1804 godine kako to kazuje naslov prvog izdanja. Ali pitanje može biti postavljeno, kad je djelo pisano i dovršeno, jer je mogla konačna redakcija pasti i prije od vremena prikazivanja odnosno tiskanja drame (iako je vjerovatnost malena prema prirodi same stvari). Ali da nije tako dade se iz jednog mjesta razabrati. Smolko govori Matijašu dijaku: »poklam je Matijaš kralj vumerl, onda je i istina vu Vugerski zemlji zakopana. Zatem je čez d e s e t let i vu Horvatski zemlji suhi beteg dobila, i tak dugo ginula i pogibala, doklam čez jedno p e t n a e j t let je zevsema preminula« (str. 9 = »Građa«, str. 247). Nesumnjivo, spomenuto je desetljeće desetgodišnja vladavina Josipa II, a onih »jedno petnajst let« vrijeme od smrti Josipa II (20-II-1790) do godine prikazivanja i tiskanja »Matijaša Grabancijaša dijaka«. Stoga treba zaključiti da je bar konačna redakvija pala u vrijeme premijere odnosno tiskanja drame 1804 godine. No jamačno da drama nije dugo trebala čekati izvedbu i tiskanje, pa prema tome i sama obradba drame ne smije se ni u kojem slučaju suviše antedatirati.

Od kulturno-historijskog je značenja, da je Goetheov »Faust« dospio brzo, već prvim izdanjem u Hrvatsku, i da je to djelo jamačno i dalo pobudu Brezovačkom za njegovu dramu o Grabancijašu dijaku. To je hrvatsko djelo izgubilo značaj posve izvornog djela, ali je uzor, što je sasvim razumljivo, samo djelomičan i izvanjski. Brezovački je izmijenio u osnovi smisao Goetheove tragedije, iz Fausta je načinio Matijaša Grabancijaša dijaka. Njegov racionalizam nije mogao podnijeti blizinu Mephistophelesa, te adekvatnog lica u svojoj komediji i nema. Matijaš Grabancijaš dijak svojim je znanjem i domišljatošću činio svoja djela. Shvaćanje Brezovačkog odražuje se na više mjesta, a ponajbolje na kraju drame kad Matijaš izjavljuje posve u duhu prosvjetaškog apsolutizma; »za vaše dobro ovak z vami baratal jesem«, i kao pravi racionalist razjašnjuje: »to onomu, koj po školah hodi i marlivo vu izvedanju naravskeh pripečenj trsi se vučiti, lahko včiniti je, i zato ova pripečenja ne coprijam, nego navuku i znanju naravskomu pripisati morate« (str. 98 = »Građa«, str. 279). Tako nema duhovne srodnosti »Matijaša Grabancijaša dijaka« s Goetheovim »Faustom«, jer Faust nasuprot ovako tuži: »Bilde mir nicht ein, was Rechts zu wissen, — Bilde mir nicht ein, ich könnte was lehren, — Die Menschen zu bessern und zu bekehren« (stih 371—373, u izd. od 1790 stih 18—20). Drugo naziranje dovelo je i do veće promjene sadržaja, a konačna je posljedica da se je i izvanjska ovisnost, na koju se sad upozorilo, održala samo djelomice.

Dr. Držislav Švob

JELAČIĆIANA IZ VUKOVARA

Nema sumnje da bi jedan novi jedinstveni arhivski zakon u Jugoslaviji uvelike olakšao i probleme historijske heuristike i potom samo stalno unapređivao i historijsku publicistiku. Kada bi naime u državi postojalo neko središnje arhivsko povjerenstvo koje bi se brinulo o katastru građe, o njenoj organizaciji, čuvanju i uvjetima publiciteta, jamačno da bi se u savremenoj historiografiji osjetio vidan napredak, a što je glavno, bilo bi i ekonomisanja pojedinačnih energija. Ovako, kako danas stoji, sve je prepušteno slučaju, i nerijetko se zbog desorganizacije često troše snage u sporednim partijama samo toga radi što neki mogu a neki ne mogu imati evidenciju materije. Nego s time bi jedared za uvijek trebalo prestati pa bi pravo na rad trebalo omogućiti svakom historičarskom pregaocu. Takvim bi onda ostvarenjem i tehničkim olakšanjem stručnoga rada u području historiografije i odgovornost pojedinaca porasla i bilo bi mjesta strožijoj kritici koja danas mora da uvelike izostane sticajem prilika u kojima se nalazi izvjestan dio povjesničarskih radnika.

Sa ovo nekoliko napomena želim objaviti iz vukovarskoga gradskoga arhiva rukovijet građe iz godina 1848.—1850. a u vezi s banom Jelačićem.

I

29. V. 1848. Ban baron Josip Jelačić Bužinski piše Općini Vukovarskoj o buntovnicima.

Gospodo!

S Velikim negodovanjem věrodostojno sam razumio, da neki zlomislenici u varoši vašoj kojima u mesto občeg blaga samsebični interesi na serdcu leže — mirni vredni i mili naš slavenski narod sa svakojakimi lažmi bune i varaju a time razdor i nesložu izmedju slavonske bratje oboje cèrkve čineći, občoj domovini našoj nepriliku gotove. U koliko me s jedne ztrane boli, što podobnih bezobraznih buntovnikah u domovini našoj ima, u toliko dvaput većma serditi se moram, da dotična poglavarstva na takove bundžije dužni svoj pozor neobraćaju, i šnjima strogo nepostupaju. U svih dakle okolnostih na novo pozdravljam ja svu bratju moju slavonce, i jedne i druge cèrkve, i uveravam ih, kao od presvětlog okrunenog kralja našeg postavljeni mu poglavar, da su sve reči takovih zlomislenikah samo prazne laži, i gadni povod dušmanske naměre. Ja sam u pozdravu mome već izrekao, da razlikah věrozakona današnjim danom nikakve prepone u društvenom, i političnom životu nečine, bio tko ili jedne, ili druge věre, samo ako je prijatelj narodnosti jezika našeg, on je brat i prijatelj naš, a koji god protiv narodnosti, i jezika našeg ide, stim se imade kao dušmaninom naprědka našeg najstrožie postupati.

Ja tverdo deržim, da ove rěči moje u blagu zemlju dolaze, gde će svaki razdor izumreti i da će rěči moje tamo najblagorodniim rodom, rodom uzajamnog bratstva,

rodom najčverstie sloge, medjusobne ljubavi, i iztinitost porazumljenja uroditi.

Primite izkreni pozdrav moj.

U Zagrebu dana 29-og svibnja 1848.

Jelačić Ban

II

28. VII. 1849. Ban Jelačić šalje iz Rume Općini Vukovarskoj svoj »Proglas na narod«.

Poglavarstvu, i čeloj obštini Vukovarskoj.*

Ljubezni narode! Mila Braćo!

Visokim proglasom od 4. ožujka t. g. podjelilo je Njegovo veličanstvo ukupnoj austrijskoj državi ustav, koji svim našim željam zadovoljava.

Taj ustav dočekali su Narodi Carevine s uzklikom i sa zahvalnosti tako ćete i vi braćo proiznaći, da on još više podjeljuje, nego štono smo se nadati mogli u vrieme, kad smo ustali za sačuvanje njene kupnosti, Carevine, i za Ravnopravnost svih Njezinih Narodnostih.

Sa istim Ustavom osigurano je jednakim načinom, kao i u drugih krunovinah (Kronländer) ustavne Austrie autonomično upravljanje ovih kraljevinah na koliko to Edinstvo krijepke Države dopusti.

Edinsto Njeno i Samostalnost pojedinih stranah temelji su toga ustava, a kraljevina Hrvatska i Slavonija dobili su po tome dokaz priznate Carske Milosti, te su im prava i sloboda znatno povećana. Svojstveni Njini uredi budu u savršenoj neodgovornosti od kraljevstva ugarskog uzdržani teće im se kod općenitih posalah Carevine pristojno učastie podati.

Budući da i ovde sveđer od Ratnih okolnostih prečen svečano Proglašenje Ustava u Glavnom Našem Gradu u osobi učiniti nemogu, a to vam za već sada sa ratišta šiljem, za da se važnom i od naših kraljevinah željno očekivanom novom Uređenju, kamo posebni Ustav, kraljevinah ovih u Način izbora za sabor naš spada, već sada bez odlaganja put otvoriti može. Na koju svrhu su ljudi narodni, znanjem svojim odlučni i domaći kraljevinah odnošenja savršeno poznajući u Beč jur pozvani.

Ukinuće Urbarskih daćah u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji visokim proglasom od 7 srpnja 1849. koji će se napose proglasiti, osigurano, i ujedno će se shodno naredbe učiniti, za da se što skorie prilična naknada tih daćah opredjeli, i zajedno tu bivšim vlastitenjem međutim, dok se način i količina naknadno potanje ustanovi, predplati, u ime pripadajuće im naknade izplati.

Vam Junački moji krajišnici s obadvjemi visokimi Ručnimi pismi iz Olomuca, od 31. ožujka t. g. još u měsecu travnju proglašenim Milostivo odpuštene su vaše zadužbine za Žitak, koji vam je u ime posutbe dat bio, blizu podrug Miliuna iznoseći, i visoko osiguranje dano est, da premda kao vojnici i u svih kraišku službu tičućih se poslovih izvršujućoj obće državnoj oblasti podčinjeni ostajete, ipak uz to dobili budete posebno upravljanje obćinah te učastje u svih ostalih Narodov podjeljenih pravih.

Braćo Moja! Podugo već bjesni zlosretni rat u našoj velikoj Carevini. Hiljada ih je već poginulo u Boju. A još više od Napora i težkoćah, strahovita pustošenja obratiše krasne varoši i sela na pustotu, za bogati plod njivah ponestajalo je Ruku, koje biga spasjale a med izgorjelim snopljem leže nezakopani trupovi od ubijenih. To je strašno doduše no još nije najveće zlo. Zemlje naše su plodovite, vedro nebo plodonosno nastire kao uvjek naše njive, vječiti Dobri Bog još živi i njekoliko samo mirnih godinah treba teće ope rane zacijeliti. Nu od mlogo žalostnijih i gorih dugotrajećih posledicah je najnovijiti prevrat, uzdrmano stanje zakonitog poredka; uredan tečaj upravljanja je prekinut, Pravosuđe je loše, mnoge zastarjele i više neupotrebive naredbe prestale su valjanost imati, bez da je do sada na njino město novi shodniji poredak namješten. Da se to učini skrajnje je sad već vrjeme, svaki pošten čověk podupirat će dakle vladara svog i njegovu vladu u tome zlu veliko delo novog uređenja našeg uzdrmanog stanja, e da svom snagom, koju pověrenje i krepka volja podaje, sretno ovrši podjani od njeg. veličanstva Našeg milostivog vladara Ustav. Osigurava ne samo svakoj krunovini samostalnost svog upravljanja već i svakoj narodnosti slobodni narodni razvitak, a ustav sam u povećih svojih obrisih jest sveza da se sve narode Austriske, u Ednu krepku veliku Državu spojiti ima, i spoili budu; u tom smislu se je na saboru od prošle godine očitovao narod, i ja kao organ Njegov, a obojica iz najdubljeg uverenja zato Uvěrenje Hiljada ih je već na bojištu palo, za to Uvěrenje i ja svoj Život na mejdan svaki dan Radostno iznosim.

Hrvat Slavonac u svojih ljepih kraljevinah, Srbin u plodovitoj svojoj Vojvodini, Čeh, Njemac, Rumun, Slovak, Rusin i Poljak, Magjar i Talian neka su odsele samo braća i žitelji edne velike kuće pod ednim krovom, svako udo te velike obitelji neka si ustroji obitalište svoje kako najbolje znade, bez da brata koga u svome tlači. A sve da ravna Edan isti ljubljeni otac. Tako će biti, tako mora naša prostrana Domovina da se ustroji. Nu da se taj veliki cilj postigne, neophodno je potrebito da svi skupa oko njega što više moguće, činom i na najpošteniji način sudjelujete.

Mila Braćo! Uzdajte se kao dosad u vašeg Bana onako, kako se on sa odanom věrnostiju u svog visokog i junačkog vladara uzdaje; te buditemu u pomoć kod uredjenja naše velike kuće. Kad onda tako zakonitu slobodu uživajući od godine do godine zreliji i iskusniji postanemo, moćićemo ove poprave pošteno i smotreno činit, kojeće naše blagostanje u sreću proricati.

Naš narod hrabar u boju posvědočit će jamačno i kod toga novog uređenja svoju smotrenu mudrost te će to kako se za cjelo nadam naša najlepša slava biti kad mir i red sve više i više cvateći blagostanje te duševnu i ćudorednu izobraženost duboko usadimo.

Nu ne slušajte, Braćo, nipošto opomenah nesmotrenih i zlobnih ljudih, koji mrzeći na zakoniti poredak onde na neslogu, nepovjerenje i rat nagovaraju de sloga povjerenja i mira treba, sa preziranjem odvraćajte se od njiove rječite smjelosti već i zato, što oni kao sada tako i onda samo rječi trošahu Hiljade vas krvcu svoju u sve dobro svoje na Žertveniku (oltaru) domovine žertvovahu, i dan danas žertvujete. Bog je snam i spravednom stvari te ćemo mi pobjediti, te sretni biti.

Bog poživi i brani Ednokupnu Ustavnu Austriju, njezinog Mladog junačkog cara i našu Milu Domovinu.

U Rumi na dan 28. srpnja 1849.

Jelačić
Ban

(Svršiće se).

Dr. Josip Matasović.

* Na poleđini spisa: Primio 31. Maja 1848. oko ½8 satih u veće (tok dostave dakle ipak oko 2 dana iz Zagreba u Vukovar). Na adresnom dijelu akta: štambilj: Baron Josip Jellačić Buzinski, Ban Dalm. Hrv. i Slav. zatim: žig pošte (austrijske, c. kr.): Agram 29 Maj 1848. Iza toga: Od bana trojedne kraljevine hrv. slav. dalm. / Obćini Vukovarskoj / u / Vukovar. Lijevo u uglu adresnoga prostora: službeno po estaffetti.

PUBLIKACIJE

Knievald, Dr. Dragutin »Antependij« u Dobrinju na otoku Krku (Izvadak iz »Godišnjaka sveučilišta u Zagrebu« god. 1929/30—1932/33).

Opisujući jedan slabo poznati spomenik starog crkvenog veza sa Dobrinja na otoku Krku, g. dr. Dragutin Kniewald nadovezuje na opis jednog sličnog spomenika, koji je ranije objavio u »Godišnjaku« za godine 1924/25—1928/29. U jednom i drugom slučaju radi se oltarnoj pali (koja je možda nekada služila kao oltarna slika), izrađenoj raznobojnim vezom na svili. Ovake pale pored vezenih epitrahelija, slavnih kazula i sličnih paramenta jesu važni ostaci naročito u srednjem veku razvijene tehnike takozvanog »slikanja iglom« i danas sačinjavaju dobrodošle spomenike slikarskoga stila. U »Antependiju u Dobrinju« g. autor prvo dodaje neke podatke o antependiju katedrale u Krku, koji je u međuvremenu obradila Betty Kurth u bečkom časopisu »Belvedere«. Iz oblika kazula, koje nose svetitelji na krčkom antependiju, kao i iz forme mitre sv. Kvirina i iz detalja arhitekturne pozadine bio je g. autor zaključio, da je antependij izrađen krajem XIV. ili početkom XV. stoleća. Sada je ova datacija potvrđena zapisom u inventaru krčke stolne crkve iz g. 1500, koja služi kao terminus ante quem. Dodaje se još jedan formalni razlog: oblik mitre na glavi utkanog biskupa, verovatno donatora. Sada prelazi na antependij, koji se još danas čuva u Dobrinju, a bio je izrađen za crkvu sv. Stjepana. Ovaj kasnosrednjevekovni vez, čiju sredinu sačinjava krunisanje Gospino, jednako je visok, kao i krčki antependij, samo je dužina bila nekada veća. Glavna scena nalazi se u arkadi kasnogotičkog oblika, kao i susedne figure sv. Stjepana i sv. Jakoba. Natpisi su latinski. Antependij nije bez kasnijih dodataka: u aplikaciji su dodani neki manje važni delovi, a lica glavnih figura su premazana masnim bojama. To je velika šteta, jer najviše ometa stilsko opredeljenje antependija. G. Kniewald je primetio između oba antependija potpunu sličnost u pogledu koncepcije, tehnike i građe, samo su izvesne razlike u broju figura i u obliku lukova, koji su »obični«. Zbog dosta slabih reprodukcija dobrinjskog antependija teško je detaljnije analizirati stil ovoga vanrednog umetničkog rada. Iz razloga, koji su druge prirode, nego čisto ikonografski razlozi g. autora, pridružujemo se njegovoj opštoj dataciji antependija u XIV. stoleće sa primedbom, da ga treba staviti u drugu polovinu i da potiče iz venecijanske škole, ma da identičnost sa radovima Paola i Lorenza Veneziana, kako ju nalazi Betty Kurth, iz reprodukcija nije evidentna. Za tu činjenicu bili bi potrebni originalni izgledi lica.

Publikovanje dobrinjskog antependija makar bez umetničko-historijskih ambicija i u ovoj formi je zaslužno delo, jer doprinosi poznavanju jedne velike umetničke epohe, koja ni u njenom teritorijalnom centru nije još uvek dovoljno detaljno poznata. Želili bi

samo, da se dođe do sretstava, koja bi omogućila zadovoljavajuće reprodukcije za svestranu naučnu obradu.

F. Mesesnel.

*

Konopczyński Wladyslaw, Kazimierz Pulaski (Zyciorys. Z 14 ilustracjami. W Krakowie. Nakladem Polskiej Akademyi umiejetnośći. 1931. Str. 420).

Univ. prof. Vl. Konopčinjski, stručnjak osobito u historiji XVIII. stoleća, izdao je kod Poljske Akademije nauka životopis Kazimira Pulaskoga (1747—1779), jednog od najvažnijih ljudi tako zvane Barske konfederacije, koji je, kad nije mogao više da se bori za Poljsku, otišao u Ameriku, te tamo u boju za oslobođenje Washingtonove Amerike poginuo. To je jedan od legendarnih poljskih vitezova koji su se borili za »Vašu i našu slobodu«. Barski konfederati su u borbi protiv carice Katarine II tražili veze sa Turskom, te je Kazimir Pulaski 1773 iz Dubrovnika, kamo je iz Francuske došao 24. IV., poduzeo put preko Balkana u Carigrad. Čitav ovaj put opisuje nam se u knjizi od str. 341 dalje.

F. I.

*

Šašelj Ivan, Živali v slovenskih pregovorih in rekih. Novo Mesto, 1932. Str. 46.

Poznati i zaslužni sabirač belokranjskoga narodnog blaga (»Bisernice iz belokranjskega narodnega zaklada« 1906.—1909.) nastavlja u ovoj maloj knjižici svoj, gotovo bismo rekli, životni posao. Okupio je rukovet doista vrlo pregnantnih poslovica, u kojima imadu ma kakvu ulogu životinje. U nekima doduše sasvim sporednu, no u većine glavnu. Mnogo njih susrećemo kao stare znance iz hrvatskih strana; a tome će biti razlog, što ih je vjerojatno veći broj upravo iz Bele Krajine. Te se katkada dadu dosta dobro i prepoznati, naročito svojim štokavskim elementima (na pr. zacijelo: Mi o psu (ili: volku), a pes (volk) na vrata; Ako koza laže, rog ne laže i dr.). — I s toga razloga, pa i sa drugih, šteta je, što autor nije označavao, gdje je pojedina poslovica ili uzrečica konstatirana; bar kod onih, koje nisu općenoslovenske. Bilo bi korisno za folklorista i to, da je negdje označio i izvore, odakle je građu birao (ako je nije svu sam pribrao). No i bez obzira na to, zbirka je zanimljiv priložak slovenskoj folklorskoj literaturi.

M. G.

BILJEŠKE

* U vezi s člankom g. dr. Josipa Bösendorfera »Kolonija Ćiprovčana u Osijeku« (29. sv. »Narodne Starine« XI. knjiga str. 213. i d.) priopćio nam je g. Milan barun Turković (Sušak-Pećine), da je u prikupljanju materijala o svojoj obitelji, koja je u posjedu gospoštije Kutjevo, naišao na genealogijske podatke i o Pejačevićima. Teritorij sredovječne cistercitske opatije M. D. M. de Gotho seu Kutyevo 1698. je iza oslobođenja Slavonije sa strane bečkoga Dvora poklonjen Družbi Isusovaca; imanje je bilo jezuitsko do 1773. (kad je red ukinut), zatim vlasništvo tzv. naukovne zaklade, a od 1882. imanje Turkovića. U popisu jezuitskih superiora i rektora u Požegi napominju se dva Pejačevića Isusovca, i to 1731. Jakob P. a 1772. Franjo P.

* G. Julije Hofmann u Slavonskom Brodu darovao je gradskoj općini svoju numizmatičku zbirku koja će biti temelj budućega gradskoga muzeja u rečenom mjestu. Pohvalna su ovakova nastojanja širom naših kulturnijih provincijalnih sredina, a i u samom Sl. Brodu primjer je g. Hofmanna našao nasljednike: građani su počeli izlučivati familijarne antikvitete i darivati ih općini za muzej. Posebno će »Narodna Starina«, s vremena na vrijeme, donositi izvještaje o sličnim pothvatima, a napose o stanju već uređenih muzeja tako da se u našem časopisu nađe svoje vrste katastar starina koji je domaćoj nauci toliko potreban.

* Uprava Dunavske Banovine preduzela je da osnuje banovinski muzej u Novom Sadu, za prvo vrijeme samo arheološko i etnografsko odjeljenje. Kao osnova poslužiće zbirke bivše bačko-torontalske ug. županije. Uporedo se radi i na organizovanju jednog Društva prijatelja Muzeja dunavske banovine Kraljevine Jugoslavije.

„NARODNA STARINA" sv. 30., XII. knj., 1. br.

U ZAGREBU, 15. VII. 1933.

VLASNIK, GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK:

Dr. JOSIP MATASOVIĆ

PROF. UNIV. U SKOPLJU.

TISAK »TIPOGRAFIJA« D. D., ZAGREB.

GLASOVI ŠTAMPE

»Jugoslovenska Zastava« (Osijek, 1934. br. 200.): »Svi napredni narodi čuvaju ljubomorno uspomene na svoj kulturni razvitak. U posljednjim decenijima počelo se je i kod nas intenzivnijim radom, koji je do sada dao odlične uspjehe... Istraživanje naše historije skopčano je dandanas sa stotinu neprilika. Pri tom koče slabe privredne prilike u mnogome svaki znanstveni rad. Pojedine naučne edicije životare od danas na sutra. Mnogi važni časopisi skučili su svoja izdanja na minimum, pa je baš time i hvalevrijednije nastojanje zagrebačkoga časopisa za historiju i etnografiju Južnih Slovjena »Narodna Starina«, da usprkos svim poteškoćama upoznaje široku javnost sa novim vrelima za studij prošlosti...«

»Novi Behar« (Sarajevo, VIII. str. 118.): »... Ovo je naš najbolji časopis ove vrste, pa ga najtoplije preporučujemo svakom, koga zanima naša prošlost«.

»Kršćanska Škola« (XXXVIII, 10): Nije nam nikako na čast, što kaže uprava »Narodne Starine« na omotu... »Kada već tako obilno potpomažemo tuđe, potpomognimo bar donekle svoje«.

»Sokolska Prosveta« (IV. 345.) »... Preporučujemo najtoplije ovaj odlični jugoslovenski časopis svima sokolskim knjižnicama«.

IZ UPRAVE »NARODNE STARINE«

Neprestano se moramo tužiti na premaleni broj abonenata: pojedinaca vrlo malo, školske knjižnice već davno otkazale primanje časopisa »poradi budgetske nemogućnosti« te nam je kao posljednje ostala nada da će list primati i pretplaćivati brojne naše knjižnice i čitaonice. Ali smo se temeljito razočarali, jer bismo broj takvih institucija koje primaju »Narodnu Starinu« mogli izbrojiti na prste. To navodimo samo kao signum temporis ovih naših godina i kao gradu buduće historije naše savremene kulture.

I doista, zanimljive su, zbilja, kod nas prilike, značajna uloga mnogih čitaonica (kasina) i knjižnica u današnje doba. Osim za društveni domjenak (diskusije, igre, predstave, kartanje i glazbu) naši se ljudi ujedinjuju u društvu i zato da bi i po najjeftinijoj cijeni došli do raznovrsnoga štiva. Dok drugdje osim članstva u takvim udruženjima pojedinac drži i za sebe svoje časopise i novine, kupuje knjige, dotle kod nas u ime svog članstva članovi takvih udruženja ne drže ništa, ne kupuju napose knjige. Ali ima još jedan plus. Ne samo da članovi ništa ne drže i ne kupuju knjige, kuriozum je u tome, što povrh toga sama udruženja, ako ne traže listove »u pola cijene« od izdavača, to ih traže besplatno, na dar!!! Sad istina, za najšire slojeve (ali tu se ipak o njima ne radi) trebalo bi što jeftinijeg i pristupačnijeg štiva. No u ime te logike tih udruženja s takvim članovima valjalo bi da i izdavači dobiju od tiskara besplatnu štampu, od države besplatnu poštarinu i da se nađe neko ko bi vodio besplatno administraciju, itd. Onda bi takvim udruženjima, čiji se članovi ujediniše u društvo zbog jeftinog štiva mogli davati na poklon časopis, ali s istim pravom mogli bi to važiti za sve i svakoga.

Pitamo, ko će kod nas, pri tolikoj ignoranciji kulturnih potreba i kulturnih nastojanja, pretplaćivati listove i kupovati knjige, ako ne će čitaonice i knjižnice?!

Sportske su institucije danas kud i kamo sretnije u stvari prosperiteta (jedna samo utakmica priznatijih klubova namakne krupne desetine hiljada, a i provincijsko gradanstvo razmjerno žrtvuje). Dok u najzapadnijem dijelu (na sjeveru) Jugoslavije i u istočnom dijelu knjige i časopisi još dobro prolaze, pa i sada »u krizi«, za srednji naš dio takva kriza je u tom smislu tako reći već iz davnine. Averzija i apatija prema štivu tolika je da se vraćaju i sami prospekti na kojima je nekoliko puta krupno štampana riječ »besplatno«. Za druge »potrebe« kriza ne postoji. Upozoravaju nas prijatelji lista, da se tako na pr. u jednoj varošici, koja ima oko 5.000 žitelja, razgranatu industriju, koje kakve institucije, imućno stanovništvo, da se tu popuši 5,000.000 Din godišnje, ali knjige i časopisi ne nalaze mjesta. Odmah dalje drugi jedan gradić s ponosom je neke godine objavio svoju statistiku: Popilo se u tom varošu 1849 hl vina, 252 hl rakije i likera, 16 hl ruma i likera, 1226 hl piva, u vrijednosti 5,340.000 Din, a pribrojivši i privatan konsum ukupno za 7,600.000 Din. To će, uostalom, i biti uzrok tim našim »krizama« i neimaštini za različne kulturne potrebe, posebno za knjige. Novine su jedino u sretnijem položaju, učinivši dakako premnogu koncesiju, a kad bi i naši časopisi mogli raspisivati na pr. »sportske konkurse« ili koje druge, i ako se nebi našlo blizu 60.000 natjecatelja (kao što se dogodilo jednom vodećem dnevniku u prijestonici) ipak bi se okupio još uvijek lijep broj, i kriza valjada ne bi postojala. Ali, eto ne ide, ne može... I puste sreće da se radi samo o našem časopisu!

Završavamo s pripisom jednog prijatelja »Narodne Starine« koji je htio da bude povjerenikom našeg časopisa, ali ni mnogogodišnjim nastojanjem nije uspio, pa veli: »Saljem Din 96 za 3 primjerka. Teškom mukom, žalibože uspio sam da ih rasturim u gradu od neko 45.000 stanovnika. Signum temporis!«

»TIPOGRAFIJA« D. D. ZAGREB